

WALVISVANGST

ROND HET EILAND JAN MAYEN

- KIJK OOK EENS VOORBIJ DE **RANDSTAD**
- AANGRIJPENDE **FILM OVER SLAVERNIJ** IN DE LES GEBRUIKEN
- HOE BIED JE UITDAGING AAN **ONDERPRESTEERDERS**

'Geschiedenis is niet altijd zichtbaar'

Het einde van het schooljaar nadert met rasse schreden. Terwijl u dit leest buigen de eindexamenleerlingen zich over de stof van het examen. Kenmerkende aspecten, historische contexten, historisch overzicht en staatsinrichting; de leerlingen zijn – als het goed is – uw verhalen en uitleg aan het verwerken. Ze moeten veel kennen en kunnen, want geschiedenis is overal. Maar niet altijd zichtbaar.

Zelfs niet voor docenten. Vandaar dat u in deze *Kleio* een palet aan historische onderwerpen vindt, die verder gaan dan onze eigen horizon. Zijn onze geschiedenisogen te veel gericht op de Randstad? Kijken we te veel naar de goede leerling en wordt er te weinig aandacht besteed aan de leerling die slechts een 'zesje' wil scoren? Hebben wij (te) weinig oog gehad voor een klein eiland dat in de zeventiende eeuw een belangrijk middelpunt was in de walvisvangst en traankokerijen? Hoe waren de pelgrimsreizen georganiseerd en hoe reisde men naar het Heilige Land? In *Kleio* 3 krijgt u antwoord op deze vragen in goed onderbouwde artikelen. Tegelijkertijd wordt uw horizon breder en kunt u de opgedane kennis overdragen op uw leerlingen. Ze zullen het tijdens het bestuderen van de stof voor de eindexamens waarschijnlijk niet direct doorhebben, maar er komt een moment waarop ze u dankbaar zullen zijn voor al uw inspanningen. Ik wens uw leerlingen veel succes bij de examens, en u veel leesplezier.

Ben Vriesema

35

Contributie

- Lidmaatschap VGN € 75,-
- Studenten € 50,-

Leden- en abonnementsadministratie

Lid worden of uw gegevens wijzigen? Stuur een mail naar: aanmelden@vgnkleio.nl

Algemeen Bestuur VGN

Ton van der Schans
voorzitter (CEVO, basis-
onderwijs, commissie Pabo)

Maud Knook
penningmeester

Martin Bezemer
(commissie vmbo)

Vincent Loth
(KNHG, vwo)

Hellen Janssen

(commissie havo/vwo)

Marcel Nonhebel
secretaris (didactiekcommissie)

Berichten voor het VGN-
bestuur kunt u sturen naar:
contact@vgnkleio.nl.

COLOFON

Kleio is een uitgave van de vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (VGN). Leden ontvangen het gratis.

HOOFDREDACTIE

Ben Vriesema
hoofdredactie@vgnkleio.nl

EINDREDACTIE

Annemiek de Groot
Juul Lelieveld
Richard de Rooij
Anneleen Siebelink
redactie@vgnkleio.nl

REDACTIE

Daan van Leeuwen
Lisa Oskamp
Ramses Peters
Daan Schuijt
Nicole van der Steen
Hans Vermeer

MEDEWERKERS

Jelte Posthumus
Ton van der Schans

VORMGEVING

Bianca Emanuel
Magazine Design

REDACTIEADRES

Langs de Rijn 1
3962 EJ Wijk bij Duurstede

DRUK

Drukkerij Ten Brink, Meppel
ISSN 0165-6449

ADVERTENTIE ACQUISITIE

Lottie Pohlmann
06 - 491 054 49
lottiepohlmann@yahoo.com

KOPIJ VOOR DE KLEIOKRANT

kunt u sturen naar
redactie@vgnkleio.nl.

VOOR UITGEVERS

Recensies aanvragen via
boeken@vgnkleio.nl.

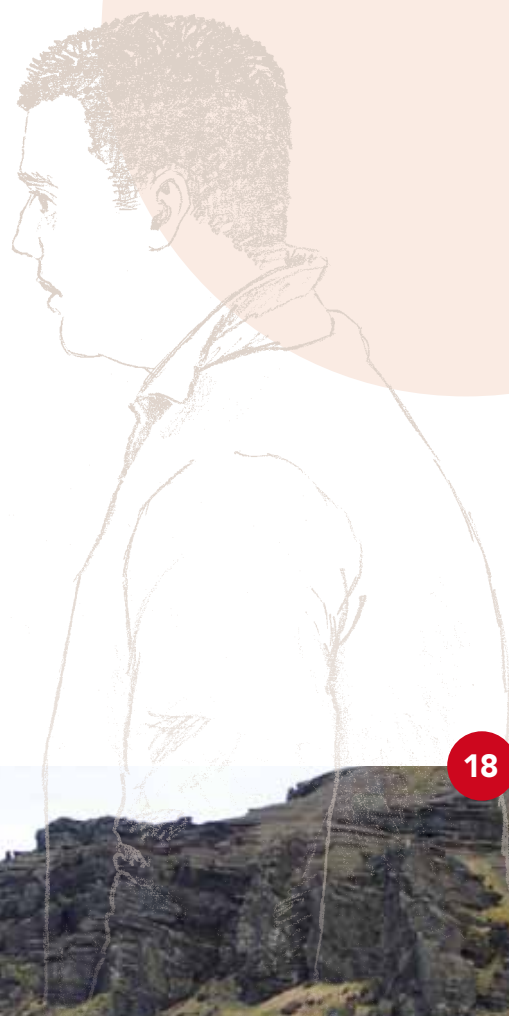
WEBSITE

www.vgnkleio.nl

TWITTER

@gsonderwijs

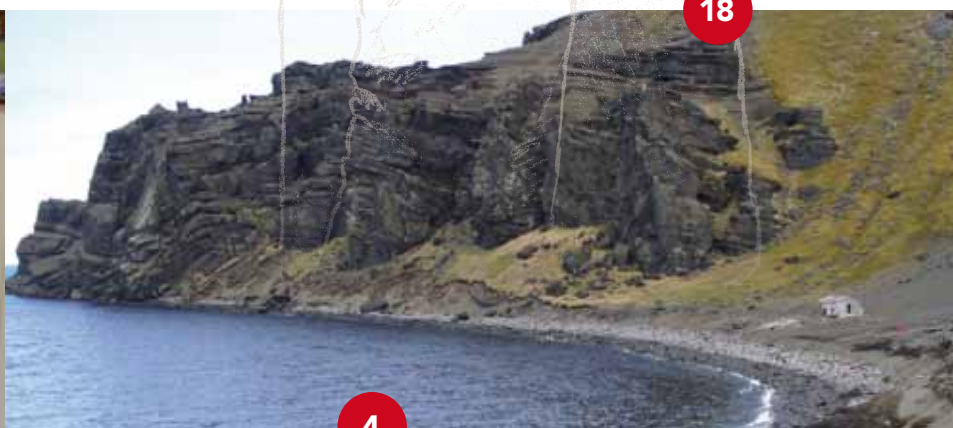
4	WALVISVAARDERS OP HET EILAND JAN MAYEN
10	DIK VAN DER MEULEN... EN DE GESCHIEDENIS
12	TON SMIES OVER ZIJN GESCHIEDENISLESSEN
15	BOEKEN
16	IN DE KLAS: PRODEMOS
18	KRITISCHE REFLECTIE OP ERFGOED
22	KLEIOSCOOP: 12 YEARS A SLAVE
26	VOORBIJ DE RANDSTAD
31	EXPERTS: NATIONAAL ARCHIEF
35	BLOEMLEZING VAN PELGRIMSVERSLAGEN
38	IN DE KLAS: KINDERRECHTEN
40	WAT TE DOEN MET DE ONDERPRESTEERDER?

12

18

4

55

22

44	DIER: KAT
46	VERLICHTING IS VAN ALLE TIJDEN
50	RECENSIES
53	COLUMN: TON VAN DER SCHANS
55	KLEIOKRANT
57	COLUMN: JELTE POSTHUMUS

Cover: Nederlandse walvisvaarders bij Spitsbergen. Schilderij van Abraham Storck, 1690. Zuiderzeemuseum, Enkhuizen.

'HET EYLANDT IN QUESTIE'

Nederlandse speksnijders, traankokers en kuipers op het eiland Jan Mayen in de Noordelijke IJszee

Afgelopen zomer bracht het marineschip Zr. Ms. Zeeland een bezoek aan het eiland Jan Mayen, dat 400 jaar geleden door Nederlandse walvisvaarders werd ontdekt en gebruikt als basis voor hun werkzaamheden. Tegenwoordig is het in gebruik als navigatie- en weerstation. Dit artikel richt zich op de ontdekking en de walvisvangstperiode van Jan Mayen in de zeventiende eeuw.

Louwrens Hacquebord is emeritus-hoogleraar Arctische en Antarctische studiën en voormalig directeur van het Arctisch Centrum van de Rijksuniversiteit Groningen.

Walvisvaartstation op Jan Mayen met op de achtergrond de vulkaan Beerenberg. De traankokerij van de Amsterdamse kamer van de Noordse Compagnie op Jan Mayen, schilderij van Cornelis de Man (1639), Rijksmuseum Amsterdam.

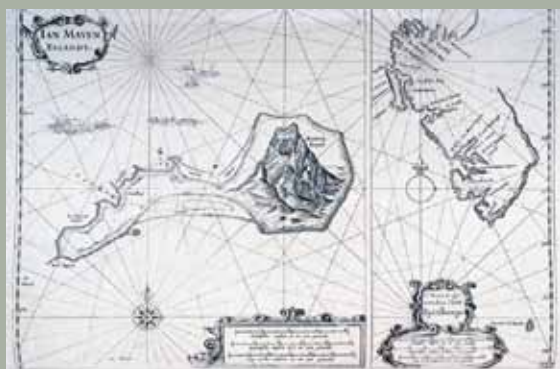
Het Noorse eiland Jan Mayen is door zijn geïsoleerde ligging midden in de Atlantische Oceaan pas laat ontdekt. De Nederlandse walvisvaarders gebruikten het eiland meer dan twee decennia lang als de basis voor hun walvisvangst. Daarna raakte het eiland weer in de vergetelheid en pas tijdens het eerste Internationale Pooljaar (1882-1883) werd het weer gebruikt. Ditmaal waren het Oostenrijkse onderzoekers die er een basis bouwden. In het begin van de twintigste eeuw gebruikten Noorse pelsjagers het eiland, waarna Noorwegen er in 1921 een weerstation vestigde. In 1929 werd het door Noorwegen ingelijfd.

ONTDEKKING

Hoewel er verhalen circuleren over een vroegere ontdekking van het eiland wordt tegenwoordig algemeen aangenomen dat de Engelsman John Clark het eiland op 28 juni 1614 als eerste zag. Hij noemde het eiland Isabella en jaagde er op Groenlandse walvissen, waarvan hij er elf doodde.¹ In hetzelfde jaar waren er ook drie Nederlandse schepen bij het

eiland: een van Delft, een van Amsterdam en een van Enkhuizen. Het schip van Delft was voor eigen rekening uitgereed door een groep kooplieden uit die stad, die ook bewindhebbers waren van de Nederlandse walvisvangstcompagnie: de Noordse Compagnie. De schipper van het Delftse schip, Jan Jansz Kerckhoff, noemde het eiland Mauritius.² De andere twee schepen voeren wel voor de Noordse Compagnie en waren voor de compagnie uitgerust door kooplieden van Amsterdam en Enkhuizen. De schippers van deze twee schepen waren Jan Jacobsz May en Jacob de Gouwenaer. Zij noemden het eiland Mr Joris Eylant naar de Nederlandse kaartenmaker Joris Carolus, die bij hen aan boord was.³ De huidige naam is afkomstig van de Amsterdamse kaartenmaker Willem Jansz Blaeu. Op zijn kaart van Europa uit 1620 noemde hij het Jan Mayeneiland, naar Jan Jacobsz May van Schellinkhout, schipper van het Amsterdamse schip. Blaeu's beroemde atlas *Zeespiegel* uit 1623 bevat een detailkaart van het eiland en sindsdien heet het eiland Jan Mayeneiland of kortweg Jan Mayen.⁴

'EYLANDT IN QUESTIE'

Het schip van Delft was uitgerust door Nicasius Kien, Anthonie Monier en Dirk Adriaensz Leversteyn. Terug in Nederland rapporteerde de schipper de ontdekking aan zijn opdrachtgevers die de informatie echter niet doorgaven aan de Staten-Generaal. De andere twee schepen waren uitgereed door de kamers Amsterdam en Enkhuizen van de Noordse Compagnie. De bemanningen van deze schepen zagen het schip van Kien, Monier en Leversteyn en dachten dat het voor de Noordse Compagnie voer. Zij gingen ervan uit dat de kooplieden van Delft hun ontdekking aan de Staten-Generaal zouden melden en octrooi zouden aanvragen voor de hele compagnie. De Delftse kooplieden deden dat echter niet, maar keerden het volgende jaar naar het eiland terug om er voor eigen rekening op walvissen te jagen. Toen dit bekend werd, ontstond er een hevig conflict tussen de Delftse kooplieden en de andere bewindhebbers van de Noordse Compagnie, dat uiteindelijk via de Staten-Generaal door de Hoge Raad werd beslecht.⁵

Zo begon de geschiedenis van Jan Mayen met ruzies en juridische processen over de vangstrechten, waardoor het eiland in officiële stukken in de Republiek bekend werd onder de naam 'het eylandt in questie'.⁶ Hoewel de Staten-Generaal in 1616 instemden met het voorstel van Kien en de zijnen om beide partijen tot de walvisvangst bij het eiland toe te laten, werd de kwestie voorgelegd aan de Hoge Raad. Deze besloot op 13 april 1617 dat op grond van het Generael Octrooi beide partijen van 1618 tot 1622 gelijke rechten op de walvisvangst bij Jan Mayen hadden.⁷ Hierdoor kregen de Delftse kooplieden, die zich de Kleine Noordse Compagnie noemden, in de periode 1618-1621, een dubbel aandeel in de vangst, namelijk één als bewindhebber van de Noordse Compagnie en één als onafhankelijke ondernemer. De Zeeuwen mochten niet bij Jan Mayen op walvissen jagen, omdat zij in 1614 niet tot de ontdekkers van het eiland behoorden en tijdens de ontdekking evenmin aan de Noordse Compagnie meededen.

De Kleine Noordse Compagnie werd spoedig uitgebreid. Naast de Leversteyn-familie nam ook de Mush-familie uit Rotterdam deel aan deze compagnie.⁸

Jan Mayen in Zeespiegel, de atlas van Blauw uit 1623.

¹ Stads Archief Amsterdam, Not. Arch. 842, 1631.
² S. Muller Fzn. 1874 *Geschiedenis van de Noordse Compagnie*, Gebr. Van der Post, Utrecht, 312. R. Bijlsma, 1915. *Oud-Rotterdamsche Groenlandvaart. Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*. Vijfde reeks, deel 2. 194-215.

³ Stads Archief Amsterdam, Not. Arch. 147/205, 206v, 27-05-1617, Stads Archief Amsterdam Not. Arch. 624/84, 85, 85v, 22-07-1617 en Stads Archief Amsterdam Not. Arch. 153/3, 4, 28-03-1618.

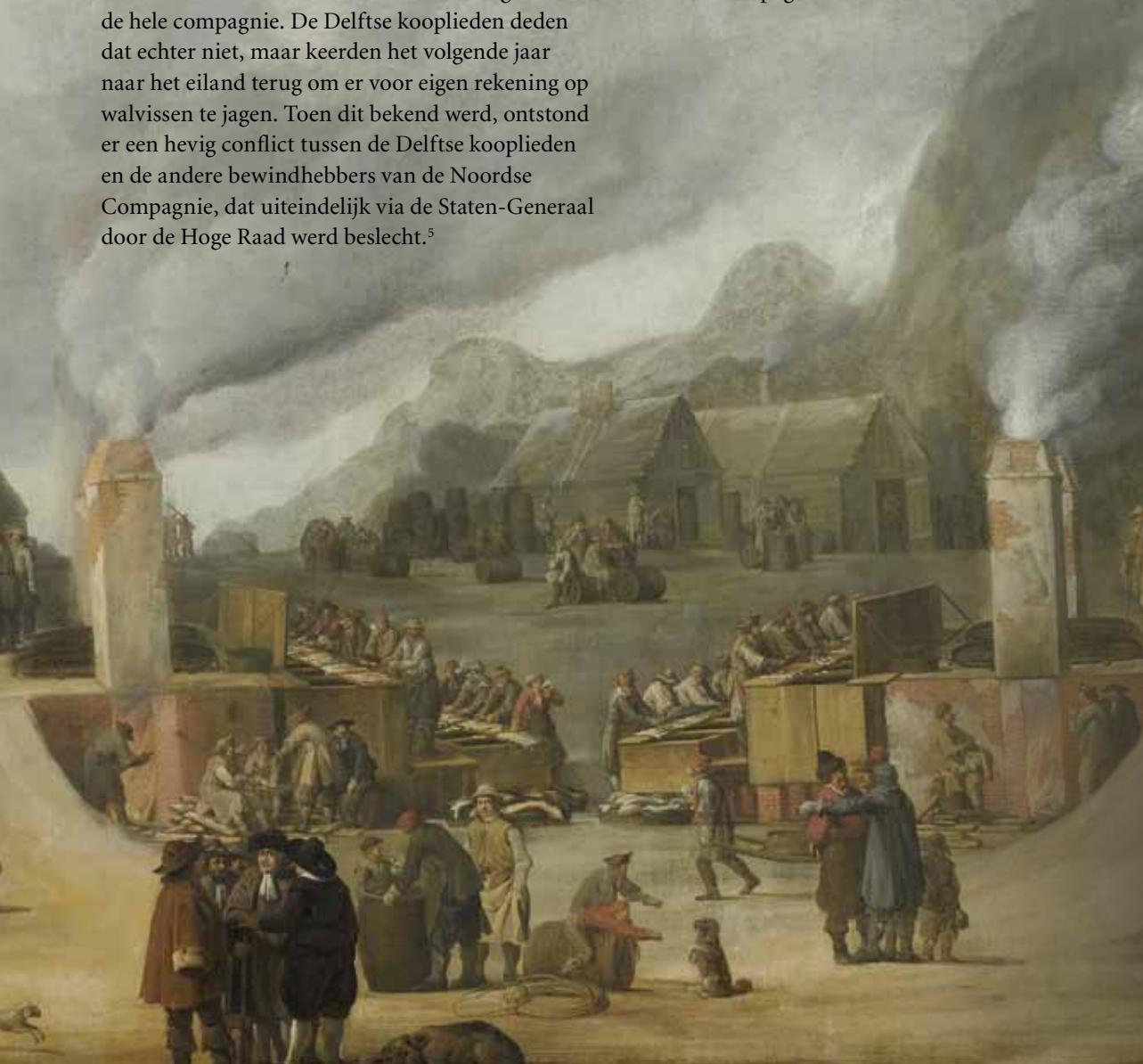
⁴ Hacquebord, L. 2004. 'The Jan Mayen Whaling Industry. Its Exploitation of the Greenland Right Whale and its impact on the Marine Ecosystem'. In: S. Skreslet (ed). *Jan Mayen Island in Scientific Focus*, 229-238. Kluwer Academic Publishers.

⁵ Muller, 1874, 318.

⁶ Nationaal Archief, 's Gravenhage: Resoluties van de Staten-Generaal, 30 oktober 1616 e.v.

⁷ Het Generael Octrooi bepaalt dat de ontdekker van een nieuwe passage of een nieuw land vier jaar lang het exclusieve recht heeft op doorvaart van de passage en handel met het land.

⁸ Hacquebord, L. 2014. *De Noordse Compagnie. Opkomst, bloei en ondergang*. Walburg Pers, Zutphen, 32.

Walvisvaarders in de Noordbaai. Schilderij van Cornelis Claesz. van Wieringen, ca. 1620.

Onder: Kaart van Jan Mayen met de plaatsen van de Nederlandse walvisvaartstations.

9 Groot Placaet-boeck I, 's Gravenhage 1658, kol. 670.

10 Westfries Archief, Not. Arch. Hoorn, 439/1597.

11 New Bedford Whaling Museum, Kendall Whaling Institute, New Bedford, Mass. USA.

12 Blaeu, Joan, *De Grooten Atlas ofte Werelt-beschrijving 1644-1665*. Deel 1, 19.

13 Hacquebord, L. 2014. *De Noordse Compagnie*.

Opkomst, bloei en ondergang. Walburg Pers, Zutphen, 79.

14 Honore Naber S.P.L., 1930. *Walvischvaarten, overwinteringen en jachtbedrijven in het Hooge Noorden 1633-1635*, Utrecht.

SPEKSNIJDERS, TRAANKOKERS EN KUIPERS

De Nederlandse interesse in de walvisvangst ontstond, omdat er in het begin van de zeventiende eeuw door de opkomende nijverheid een enorme vraag naar oliën en vetten was waardoor de prijzen voor plantaardige oliën en vetten sterk stegen. Op zoek naar andere mogelijkheden begonnen Amsterdamse kooplieden schepen ter walvisvaart uit te reden. Kooplieden in andere havenplaatsen volgden spoedig, omdat ze niet wilden achterblijven. In 1614 verleenden de Staten-Generaal de initiatiefnemers een octrooi op de walvisvangst tussen Nova Zembla en Straat Davis, waardoor de Noordse Compagnie ontstond.⁹

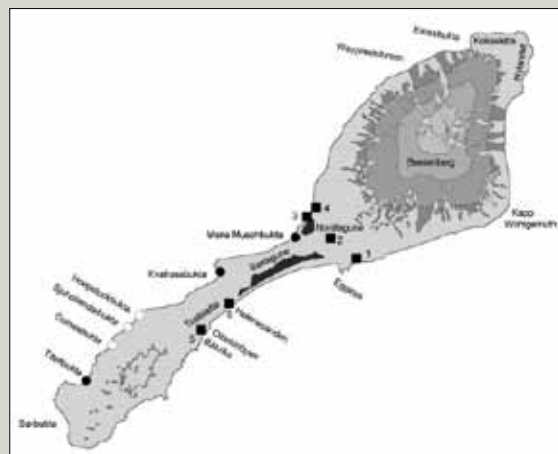
vangsten in deze vroege fase waren meestal goed en de walvisvaart winstgevend. Gemiddeld voeren in deze fase ieder jaar meer dan tien schepen naar Jan Mayen.

De tweede exploitatieperiode ontstond toen in 1623 de Kleine Noordse Compagnie samenging met de Noordse Compagnie en duurde tot 1642 toen het octrooi was verlopen. Men concentreerde toen de traankokerijen op twee plaatsen: de Noord- en de Zuidbaai. In de Zuidbaai werden in 1624 tien houten huizen gebouwd om speksnijders, traankokers en kuipers in onder te brengen. Drie van de tien huizen spoelden echter de volgende winter door de zee weg, maar de mensen van de Amsterdamse kamer bouwden het jaar daarop twee nieuwe huizen.¹² In de Noordbaai werden de tenten door houten huizen vervangen. Het archeologisch onderzoek in 1983 en 1988 toonde aan dat hier zeker acht huizen hebben gestaan.¹³

We weten over deze periode ook veel uit journalen, bijvoorbeeld die van Michiel Adriaensz de Ruyter, die als stuurman op de Groene Leeuw in 1633 en 1635 naar Jan Mayen voer.¹⁴ Het schilderij

'TOEN DE SCHEPEN BEGIN JUNI TERUGKEERDEN, WERDEN DE OVERWINTERAARS DOOD AANGETROFFEN IN HET HUIS'

In de eerste exploitatieperiode van de compagnie (1615-1622) werd vlak bij Jan Mayen op walvissen gejaagd. Door de concurrentie tussen de groepen ontstonden op zes verschillende plaatsen op het eiland traankokerijen. We zijn door een bewaard gebleven journaal van Heertjen Jansz uit Enkhuizen uit 1616 goed geïnformeerd over het begin van de walvisvangst. Ongeveer 200 man werkten en leefden op westkant van het eiland, waar ovens werden gebouwd met koperen pannen waarin het walvispek tot traan werd gekookt. Aan het eind van het seizoen werden de ovens afgebroken en de koperen pannen aan boord gebracht.¹⁰ Achter de ovens stonden tenten om speksnijders, traankokers en kuipers in te huisvesten. Ook deze tenten werden aan het eind van het seizoen afgebroken en meegenomen. Het schilderij van Cornelis Claesz van Wieringen van rond 1620 geeft deze situatie goed weer.¹¹ De

van Cornelis de Man dat in het Rijksmuseum te Amsterdam hangt, geeft een goed beeld van een walvisvangststation uit die periode. Het geeft waarschijnlijk het station in de Zuidbaai weer dat ovens had met schoorstenen gebouwd van bakstenen, houten pakhuizen en woonhuizen. In deze periode voeren ieder jaar vijf tot tien schepen naar het eiland.¹⁵

In 1627 werd voor het eerst serieus nagedacht over het plaatsen van kanonnen op vestingen bij de nederzettingen om ze te beschermen tegen zeelieden

uit Baskenland en Duinkerken.¹⁶ In 1628 werd het plan uitgevoerd. De twee kanonnen op het Noorse weerstation zijn afkomstig van die actie. Ze zijn in 1964 na een storm aan de zuidkant van de Noordbaai tevoorschijn gekomen en uit een verzoek tot taxatie uit 1635 weten we dat ze van Meun en Witt, kooplieden uit Enkhuizen waren.¹⁷ Ondanks de aanleg van de vestingen werd in de late zomer van 1632 het station in de Noordbaai door twee Baskische schepen geplunderd. De Basken verwoestten pakhuizen, kapbanken en fornuizen en stalen 600 vaten traan en 200.000 pond balein. Ze berokkenden de Noordse Compagnie, volgens de schatting van de compagnie zelf, ongeveer 100.000 gulden schade.¹⁸

OVERWINTERING

Deze actie was de aanleiding voor de Noordse Compagnie om het daarop volgende jaar zeven mensen achter te laten om in het station te overwinteren en het voor een nieuwe beroving te behoeden. Het bleek niet nodig, want de Basken kwamen in de winter van 1633-1634 niet opdagen. De prijs van de bewaking was echter hoog: alle overwinteraars stierven aan de ontberingen die ze tijdens de winter ondergingen. Toen de schepen begin juni terugkeerden, werden ze dood aangetroffen in het huis waarin ze verbleven. Doordat ze een journaal bijhielden, weten we wel ►

¹⁵ Hacquebord, L. 2004, 237.

¹⁶ Wassenaer's Historisch Verhael, Deel XIV fol. 26.

¹⁷ Westfries Archief Not. Arch. 930/175 (2), 21-04-1635.

¹⁸ Brander, J. 1934. Het eiland Jan Mayen en de overwintering aldaar van 1633-1634. Historisch Genootschap Oud-Westfriesland.

Boven: Voorpagina van het dagboek van Abraham Nering uit de periode 1633-1634.

Hieronder: De Noordbaai van Jan Mayen.

¹⁹ Honoré Naber, 1930. 21-73.

²⁰ Stads Archief Rotterdam, Not. Arch. 91/191, 13-09-1619.

²¹ Westfries Archief, Hoorn, Not. Arch. 927/124 (3) 13 oktober 1632.

²² Honoré Naber, 1930, 11 e.v.

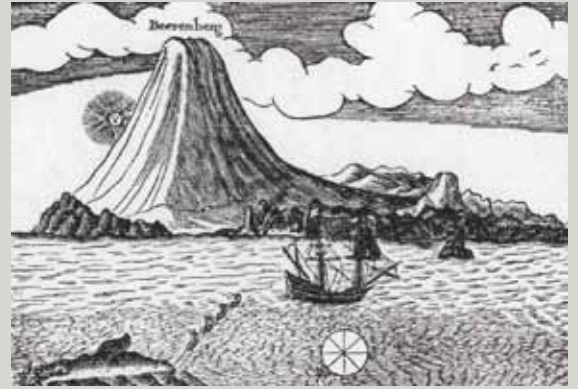
²³ Honoré Naber, 1930, 11 e.v.

behoorlijk veel van de gebeurtenissen tijdens die winter. Het weer was heel slecht en de mannen brachten veel tijd in huis door. Ze lazten, schreven of vertelden elkaar verhalen. Ze voelden een aardbeving, zagen walvissen in de baai, doodden slechts vijf ijsberen en zagen geen enkele vos tijdens hun overwintering. Ze aten het vlees van de ijsberen rauw, werden ziek en stierven mogelijk aan trichinose of aan scheurbuik. De laatste bladzijde van het overwinteringsjournaal dateert van 30 april, een maand voordat de schepen terugkwamen. De bewindhebbers van de Noordse Compagnie besloten daarop geen mensen meer op het eiland achter te laten om te overwinteren.¹⁹

WINST EN VERLIES

Het is erg lastig een winst- en verliesrekening van de Noordse Compagnie op Jan Mayen te maken, omdat de gegevens erg incompleet zijn. In de eerste exploitatiefase werden veel goede vangsten gedaan bij Jan Mayen. Het journaal van Heertjen Jansz laat zien dat de walvisvaart in de eerste jaren zeker winstgevend was. Soms was de vangst zelfs uitzonderlijk goed, zoals de geweldige vangst van Matthijs Jansz Hoepstock die in 1619 in de naar hem genoemde baai 44 walvissen ving waaruit hij 2300 vaten traan kookte.²⁰

In de tweede periode was de opbrengst een stuk lager. Uit de journalen van De Ruyter blijkt dat het weer bij het eiland erg slecht was, met veel ijs en stormen. De schepen konden door het ijs vaak niet bij het eiland komen. Ze zeilden dan rond het eiland op zoek naar een opening in het ijs naar de Noord- of Zuidbaai. De vangst was in zulke jaren nauwelijks rendabel. In 1632 werden door het ijs en het slechte weer door negen schepen slechts acht walvissen gevangen.²¹ Het jaar daarop was het

weer opnieuw slecht. Volgens het journaal van De Ruyter werden er toen 47 walvissen gevangen, wat niet genoeg was om de kosten te dekken van de elf schepen die de compagnie dat jaar naar het eiland stuurde.²² In 1634 zeilden vijf tot zeven schepen naar Jan Mayen en over de vangst is niets bekend. Over het daarop volgende jaar zijn we beter geïnformeerd door weer een journaal van De Ruyter. Van hem weten we dat er tien schepen bij Jan Mayen waren die samen 42 walvissen vingen.²³ Uitgaande van een traanprijs van 60 gulden per vat en een prijs voor balein van 8 gulden per 100 pond en rekening houdend met de bevrachtungskosten, afschrijving en vangst- en kookpremies komen we in die drie jaar op een totaal verlies van 205.753 gulden. Met de schade die de compagnie naar eigen zeggen leed als gevolg van de Baskische rooftocht in 1632 komt het verlies op 305.753 gulden. Dit verlies werd mogelijk gecompenseerd door de opbrengst van de walvisvangst bij Spitsbergen. Toch had dit verlies tot gevolg dat het vangstgebied bij Jan Mayen werd verlaten en dat de Nederlandse walvisvangst zich na afloop van het octrooi van de Noordse Compagnie in 1642 zich helemaal ging concentreren op het vangstgebied bij Spitsbergen.

Boven: De Beerenberg op Jan Mayen. Hieronder: Jan Mayen met de Beerenberg gezien vanuit het noordwesten.

GEVOLGEN

Gebaseerd op incompleet historisch bronnenmateriaal kan een schatting worden gemaakt van het aantal schepen dat de Noordse Compagnie jaarlijks naar het noorden uitreedde. Met behulp van deze cijfers en de spaarzame historische informatie over de vangsten was het ook mogelijk een raming te maken van het aantal walvissen dat bij Jan Mayen is gedood. Voor dat eiland alleen komt dat neer op 1000-1500 walvissen. De vangstcijfers tonen een duidelijke neergaande beweging en het is daarom ook geen wonder dat de vangst na 22 jaar bij het eiland is gestopt.

De roofbouw hier is vergelijkbaar met die in de negentiende eeuw in de Amerikaanse noordwestelijke walvisjacht in de Ochotsk-, Chukchi- en Beaufortzee. Het feit dat de zee rondom Jan Mayen het werpgebied van de Groenlandse walvis was, is waarschijnlijk een belangrijke reden voor de snelle reductie van de populatie daar. De Groenlandse walvis is een planktoneter die foerageert aan de rand van het pakijns. Nadat deze walvissoort uit het ecosysteem was verdwenen, bleef er dus veel plankton over dat door zeevogels en kabeljauw werd gegeten.²⁴ Zij zijn door de enorme hoeveelheid voorradig voedsel snel in aantal toegenomen en hebben de plek van de Groenlandse walvis in het ecosysteem overgenomen. Veel zeevogelkolonies op Jan Mayen dateren daarom waarschijnlijk uit de periode na de walvisvangst.

In de walvisvangstperiode waren er veel ijsberen en mogelijk vossen op het eiland. Zij kwamen over het ijs vanuit Groenland aangelopen. In 1627 werd tijdens het vangstseizoen veel ijs waargenomen en er werden zeventig ijsberen door de walvisvaarders gedood. Er waren niet altijd veel beren, want tijdens de overwintering in 1633-1634 werden er slechts vijf gedood, terwijl die winter in Smeerenburg (bij Spitsbergen) 25 dieren werden gedood. Vossen worden in het overwinteringsjournaal niet genoemd.

WEG VAN HET EILAND

Dankzij het octrooi van de Noordse Compagnie heeft de walvisvangst bij Jan Mayen het twee decennia kunnen volhouden. De vangst heeft niet alleen veel invloed op de walvispopulatie gehad, ook werden tijdens het seizoen veel ijsberen gedood. Daarnaast werden zeevogeleieren verzameld en lepelblad geplukt. Het aantal zeevogels vermindert aanvankelijk door het verzamelen van de eieren, maar nam na de vangst toe omdat de vogels de plaats van de Groenlandse walvis in het ecosysteem innamen. De rendieren en vossen, die op Spitsbergen belangrijk waren als aanvulling op het meegebrachte voedsel, waren hier niet of nauwelijks

Gedenksteen voor Outger Jacobsz. van Grootebroek die de overwintering op Jan Mayen niet overleefde.

aanwezig, wat betekent dat de zeven overwintelaars niet veel kans hadden de winter te overleven.

Het eiland werd na 1642 verlaten waarbij veel materiaal werd achtergelaten. Toen Cornelis Gijsbertsz Zorgdrager in 1699 in de Noordbaai landde trof hij behalve fundamenten en ruïnes nog veel materiaal aan. Men had het kennelijk niet nodig gevonden de sloepen, kapbanken, vaten en touwen van het eiland te halen. Geen wonder dus dat ook recentelijk nog veel objecten onder het zand vandaan zijn gekomen.

'SOMS WAS DE VANGST ZELFS UITZONDERLIJK GOED, ZOALS DE GEWELDIGE VANGST VAN MATTHIJS JANSZ HOEPSTOCK DIE IN 1619 IN DE NAAR HEM GENOEMDE BAAI 44 WALVISSEN VING, WAARUIT HIJ 2300 VATEN TRAAN KOOKTE'

In 1930 waren er weer Nederlanders op Jan Mayen. Ditmaal was het de 'visserij-politiekruiser Hr. Mrs Nautilus' die namens het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap de in Amsterdam gevonden gedenksteen kwam plaatsen. Op 24 juli werd de steen in de Noordbaai geplaatst en de volgende dag werd deze plechtig onthuld. Na een bezoekje aan de Zeven Hollandersbaai die door de Oostenrijkers abusievelijk was aangewezen als plaats waar de overwintering had plaatsgevonden en een bezoek aan het Noorse weerstation keerde het schip veilig terug in Nederland.²⁵ In augustus 2014 werd de door erosie bedreigde gedenksteen schoongemaakt en verplaatst naar het meer landinwaarts gelegen vermoedelijke graf van de zeven Nederlandse overwintelaars. ■

²⁴ Weslawski, J.M., Hacquebord, L., Stempniewicz, L., and M. Malinga, 2000. 'Greenland whales and walrus in the Svalbard food web before and after exploitation'. *Oceanologia* 42 (1), 37-56.

²⁵ Brander, 1934, 91.

DIK VAN DER MEULEN

Dik van der Meulen is neerlandicus. Hij schreef biografieën over Eduard Douwes Dekker en koning Willem III (als onderdeel van de Koningsbiografieën). Voor de eerste won hij in 2003 de AKO Literatuurprijs. Voor de tweede mocht hij in 2014 de Libris Geschiedenis Prijs mee naar huis nemen.

Ben Vriesema is
redacteur van Kleio.

De ruïnes van de
Maya-stad Palenque.
Foto: Jan Harenburg.

WELKE HISTORISCHE PERIODE SPREEKT U HET MEEST AAN?

In Europa het interbellum, en daarbuiten de wereld van de Maya's tussen 200 en 900 na Christus. Het interbellum fascineert me, waarschijnlijk ook omdat we weten dat het slecht afliep. Maar ook vanwege de literatuur: Du Perron, Vestdijk, Marsman, Nijhoff. En wat betreft buitenlandse auteurs: Thomas Mann met Der Zauberberg.

WELK NUT HEEFT GESCHIEDENIS VOLGENS U?

Is het nuttig ergens plezier aan te beleven? Dat lijkt me voldoende. Welk nut heeft wiskunde? Of aardrijkskunde?

'Erg veel heb ik op school tijdens de geschiedenisles niet opgestoken'

WELKE HISTORISCHE ROMAN MAAKTE DE MEESTE INDRUK OP U?

De nadagen van Pilatus van Vestdijk met daarin een curieuze intrige rond Pilatus, Maria Magdalena en Caligula. Jezus is al dood, maar speelt op de achtergrond een hoofdrol. Overtuigend beschreven en bovendien een boek waarvoor moed nodig was. Vestdijk schreef het in 1938. Blasfemie! Heel godsdienstig Nederland – en dat was in 1938 nog bijna iedereen – was kwaad op hem.

KUNT U ZICH NOG VEEL HERINNEREN VAN DE GESCHIEDENISLESSEN UIT UW JEUGD?

Jammer genoeg ben ik van een generatie die geen feiten en jaartallen meer hoefde te leren. Erg veel heb ik op school tijdens de geschiedenisles dus niet opgestoken. Maar goed, toch iets: op de lagere school kregen we les over Melchior d'Hondecoeter, een zeventiende-eeuwse dierenschilder. Als ik een museum bezoek – iets wat ik zelden doe – ga ik nog altijd op zoek naar schilderijen van hem.

WAT IS DE MEEST RECENTE 'HISTORISCHE SENSATIE' DIE U HEEFT GEHAD?

Historische sensaties heb je dagelijks. Een oude boom, een vervallen huis, een vergeeld boek. Het maakt niet uit of je het Colosseum bezoekt, Slot Loevestein of een rijtjeshuis uit de wederopbouw. Alles is geschiedenis, maar dat hoef ik de lezers van Kleio niet uit te leggen.

ALS U MORGEN EEN HISTORISCH ONDERZOEK ZOU MOGEN DOEN, WAAROVER ZOU DIT DAN GAAN?

Over de herontdekking van de Mayacultuur in de eerste helft van de negentiende eeuw. Ik heb daarover met een Mexicaanse journaliste ooit een boek geschreven: Oude en nieuwe Maya's. Verlaten steden in het tropisch regenwoud; een mengeling van avontuur en geheimzinnigheid, in een tijd dat er nog veel te ontdekken was.

DENKT U DAT DE HISTORISCHE CANON NUT HEEFT VOOR HET GESCHIEDENISONDERWIJS?

Persoonlijk ben ik wel voor die canon, maar dat is vooral omdat Multatuli's Max Havelaar erin staat – het beste en belangrijkste boek uit de Nederlandse literatuur. Maar of de canon helpt? Weet ik niet, ik ben geen leraar.

WAT IS UW MEEST DIERBARE BEZIT DAT OOK HISTORISCHE WAARDE HEEFT?

Of het me dierbaar is, kan ik moeilijk zeggen, maar historische waarde heeft het zeker: een paar stukjes hout uit het Beekbergerwoud, het laatste West-Europese oerbos, dat in 1870 werd omgehakt. Het hout is helemaal niet zeldzaam. Als je nu rondloopt op de plaats waar het woud was – en dat kan, want het is weer natuurgebied en voor publiek toegankelijk – hoef je maar even in de zuurstofarme grond te woelen en je komt het oude hout nog tegen. En dan heb je iets van een bos in handen dat daar achtduizend jaar heeft gestaan, tot 1870 de vreemdste plek van Nederland.

WELKE HISTORISCHE FILM HEEFT DE MEESTE INDRUK OP U GEMAAKT?

Spartacus. Niet omdat Kubrick hem regisseerde en ook niet omdat die film zo goed is, maar puur omdat het de eerste historische film is die ik gezien heb – een jaar of veertig geleden, in de bioscoop van het dorp waar ik opgroeide.

WAT IS VOLGENS U HET BELANGRIJKSTE IN HET GESCHIEDENISONDERWIJS?

Ik vermoed feiten leren, maar zeg er wel bij waarom. Begrip volgt later wel.

WELKE HISTORISCHE PERSOON SPREEKT U HET MEESTE AAN?

De keuze moet natuurlijk gaan tussen figuren als Bach, Napoleon, Churchill of Hitler. Jac. P. Thijssen staat nooit in zo'n lijst, maar ik kies hem, omdat Nederland zonder hem nóg lelijker zou zijn geweest. ■

Stanley Kubrick tijdens de opnames van *Spartacus*.

Boven: Een pelikaan en ander gevogelte bij een waterbassin, bekend als 'Het drijvend veertje' van Melchior d'Hondecoeter. Ca. 1680, Amsterdam. Rijksmuseum Amsterdam.

'ZONDER RELATIE GEEN

Ton Smies over zijn geschiedenislessen

Zijn passie is muziek, maar geschiedenis doet Ton Smies er niet zomaar voor een paar uurtjes bij.

Al jaren behaalt hij met zijn mavoklassen uitstekende resultaten voor het examen. Smies vertelt over zijn bijna veertig jaar in het onderwijs en zijn werkwijze. Zijn stelregel: 'Zonder relatie geen prestatie.'

Daan Schuijt is
redacteur van Kleio.

We spreken elkaar in zijn eigen lokaal op de Mavo Uitermeer Lisse (Fioretti College). Een gebouw uit het begin van de jaren zeventig met een stuk of vijftien lokalen rondom de aula. De ruim tweehonderd leerlingen en ongeveer twintig leraren kennen elkaar allemaal. Iedereen is zichtbaar en niemand anoniem. Misschien wel precies zoals een mavo moet zijn.

MOOI BEROEP

'Ik ben nu 61 en in augustus sta ik veertig jaar voor de klas. Toch houdt de vraag "Hoe lang moet je nog?" me helemaal niet bezig. Als ik het zou mogen overdoen, koos ik weer voor het onderwijs. Het is een mooi beroep als je het aankan. Ik moet er niet aan denken dat je iedere ochtend de klas inloopt en dan alleen maar denkt aan wat ze nu weer kunnen proberen. Op de een of andere manier heb ik nooit ordeproblemen gehad. Waarschijnlijk omdat ik altijd een goede band met leerlingen probeer op te bouwen. Niet als lolbroek of een popiejopie – ik ben behoorlijk streng – maar vanuit betrokkenheid. Oog hebben voor wat er speelt. Nog iedere dag heb ik veel plezier met de leerlingen. Het onderwijs heeft me eigenlijk altijd al getrokken. Toen ik moest kiezen was het onderwijs of de muziek. Ik kwam uit Zeeland en voor het conservatorium zou ik naar Tilburg of Rotterdam moeten. De pabo was in Middelburg, het lag dus voor de hand dat ik daar naartoe ging – al kwam ik er snel achter dat ik liever met wat oudere kinderen wilde werken. Aan hen kan ik meer kwijt en ze zeggen ook meer dingen terug.

Mijn eerste baan was op een mavo in Rotterdam, Alexanderpolder. Met de pabo kon je Nederlands en nog een paar vakken geven. Daar heb ik van 1975 tot 1982 gewerkt en in de tussentijd de tweedegraads bevoegdheid geschiedenis gehaald. Ik heb overigens nog steeds contact met collega's van toen. Niet lang daarna kwam er een vacature geschiedenis op de Mavo Uitermeer in Lisse en daar werk ik al meer dan dertig jaar.'

MUZIEK EN GESCHIEDENIS

'Uiteindelijk ben ik toch het conservatorium gaan doen met als richting schoolmuziek. Toen ik die opleiding eenmaal achter de rug had, met vakken als *band coaching* en nog veel meer, ben ik geregeld gevraagd op een school fulltime muziek te komen geven. Dat heb ik bewust nooit gedaan. Vaak zaten die uren alleen in de onderbouw en had je die klassen maar één uur per week. Dat zag ik niet zitten, dan heb je tien brugklassen en acht tweede klassen of zoiets. De afwisseling met geschiedenis is voor mij juist heel belangrijk. Muziek is meer mijn passie, maar het is niet zo dat ik geschiedenis er eventjes bij doe. Ik streef naar een verhouding van ongeveer half om half. Ik heb ook wel voor het conservatorium gewerkt en dan raadde ik de studenten ook aan een tweede bevoegdheid te halen. Natuurlijk gebruik ik ook veel muziek in mijn geschiedenislessen. Ik geef alleen in de bovenbouw van de mavo les en dan behandel je de twintigste eeuw. Nou, dan heb je keus te over! Denk aan protestliederen bij de Vietnamoorlog, ska en punk met liedjes van Doe Maar, maar ook aan allerlei propagandalieder. Het is de kunst om dan een mooi, goed nummer te kiezen dat ook veel vertelt over de manier waarop er in die periode muziek gemaakt werd, welke technieken, ontwikkelingen er gebruikt werden en welke effecten die hadden.'

SOLDAAT VAN ORANJE

'Met de komst van ICT en dan vooral internet zijn de mogelijkheden voor leraren enorm toegenomen. Je kunt heel gericht naar muziek of films zoeken. Als ik het communisme behandel, begin ik altijd met dat reclamespotje van Delta Lloyd, een paar jaar geleden. In die spot moet een hele groep Noord-Koreaanse soldaten met panelen boven hun hoofd een portret van hun leider omdraaien. Maar eentje heeft zich verslapen – hij had een paneel met een tand erop – die mist dus. Het resultaat is een staatsieportret van de grote leider met een tand uit zijn mond. Grappig, maar ook heel effectief.

PRESTATIE'

Leerlingen onthouden het en je kunt er prima mee uitleggen wat communisme en dictatuur is.

De laatste jaren merkte ik dat er veel leerlingen naar de voorstelling *Soldaat van Oranje* gingen. Daar heb ik nu een opdracht bij gemaakt. Eerst leg ik dingen uit over het boek, de echte persoon Hazelhoff Roelfzema, vervolgens over de film en daarna bespreek ik de musical. Met 3-mavo zijn we ook naar de voorstelling geweest. We bekijken dan hoe de kern van het echte verhaal overeind blijft, terwijl er tussen de drie vormen veel verschillen zitten. De leerlingen krijgen daar ook een proefwerk over met vragen die ingaan op het verschil tussen de realiteit en wat er in dat boek, de film en voorstelling gebeurt. Ook de thema's aanpassing, collaboratie en verzet komen aan de orde.'

GEEN AUTOMATISCHE PILOOT

'Je moet ze natuurlijk pakken, raken, met wat je doet. Op de mavo kun je leerlingen niet te veel aanspreken op hun intellectuele capaciteiten – hun spanningsboog is korter en samenwerken gaat niet altijd goed. Ik geef ook wel les aan leerlingen van

5-havo en 6-vwo en dan zie je toch dat de mavo-leerlingen aanhankelijker zijn. Dat betekent dat je echt een relatie met ze moet opbouwen, contact moet hebben. Je kunt als leraar dan ook niet achterblijven. Neem bijvoorbeeld mobieltjes. Die dingen zijn er nu eenmaal en dus moet je ermee leren omgaan. Door boos te worden en ze direct in te nemen, verdwijnen ze echt niet. Het betekent wel duidelijk zijn, maar niet meteen op je strepen gaan staan als er dan toch een op tafel ligt.

Een vertrouwensband moet je ieder jaar opnieuw aangaan. Daar moet je echt wat voor doen en dat gaat niet op routine. Lesgeven kan gewoon niet op de automatische piloot! Natuurlijk hoef ik na veertig jaar echt niet meer iedere les helemaal voor te bereiden, maar de sfeer in de klas is wel ieder jaar anders. De leerlingen zijn anders, ze reageren op andere dingen. Daar moet je voor open blijven staan en in meegaan, zonder dat je jezelf geweld aandoet.

Wat ik de laatste tijd anders doe, is veel meer te denken vanuit die drie of vier lessen per week.

Twintig jaar geleden hadden leerlingen school, misschien een klein baantje en wat sport. Nu zitten ze op *social media* en hebben daardoor buiten school veel meer contact. Die dingen kosten geld en dus moet er flink gewerkt worden en dan is er ook nog hockey, voetbal en muziekles. School is veel meer een ding erbij geworden. Daar kun je van alles over vinden, maar je verandert het niet. Ik probeer mijn lessen daarom scherper neer te zetten. Daar moet het gebeuren. Daar leren ze. Daar oefenen ze. Buiten de lessen doen de mavoleerlingen echt niet zo veel meer.'

EXAMENPROGRAMMA

'Voor de mavo is er nu al een hele tijd hetzelfde examenonderwerp: staatsinrichting en de periode 1900-2000. Ik ben daar blij mee, want het is een periode die leerlingen aanspreekt en is te overzien. Nadeel is wel dat de overgang naar 4-havo moeilijker wordt. Die tien tijdvakken hebben de leerlingen in klas 1 en 2 van de mavo maar heel summier gehad. Zeker wanneer geschiedenis onderdeel van Mens en Maatschappij wordt – daar ben ik dan ook geen voorstander van.

In 3-mavo gebruik ik het boek voor 3-havo. Aan de Koude Oorlog besteed ik extra aandacht en ik doe een opdracht met de actualiteit. Niet alle leerlingen doen eindexamen geschiedenis en op deze manier hebben ze wel allemaal de twintigste eeuw gehad. In de vierde klas gebruik ik het boek voor 4-mavo en doe ik de twee examenonderwerpen met wat verdieping ten opzichte van het derde jaar. Daarnaast behandel ik twee thema's die niet verplicht ►

zijn: Vietnam en geschiedenis van de misdaad en maffia. Daar heb ik inmiddels een hele bibliotheek bij en allerlei materiaal voor ontwikkeld. Ik zorg ieder jaar weer voor een update. En tot dit jaar had ik ook altijd mondelinge toetsen waarbij leerlingen mochten kiezen: een bijzonder thema, een aantal historische films, de actualiteit of veldwerk met interviews.'

WERKWIJZE

'Het varieert wel iets, maar ik behandel die thema's min of meer op dezelfde manier. De examenstof deel ik op in onderdelen. Ik begin dan altijd met een korte analyse van het examen: "Kijk, jongens, hier zie je hoeveel vragen in totaal en dan altijd zoveel vragen hierover en zoveel daarover." Dan deel ik het in en dat is gewoon de hoofdstukindeling van de methode. Per onderdeel begin ik altijd eerst met het echte doceren. Gewoon, frontaal lesgeven. Veel vertellen, veel anekdotes, aantekeningen en soms wat dictaat. Dan ben ik wel streng, hoor! Als ik aan het woord ben, tetter je er niet doorheen, je hebt je werk af en je boeken bij je, je komt gewoon op tijd, et cetera. Ook dat is het opbouwen van een relatie. Als de basis er dan in zit, geef ik deelrepetities. Die gaan echt over jaartallen, namen, gebeurtenissen, begrippen en rijtjes met oorzaken en gevolgen. Die moeten de leerlingen echt beheersen. Zo niet, dan komen ze bij me terug. Niet als straf, maar om samen nog even te oefenen. Ik verplicht ze dan ook niet. Als ze het niet willen, dan hoeft het niet. Maar ik merk het wel op en toch komen ze meestal wel.

Daarna begin ik pas met de toepassing. Dat betekent veel oefenen met examenopgaven en toewerken naar een toets over het grotere geheel. Daarin zitten wel wat basisingen, maar ook veel spotprenten, tekstbronnen en vragen bij de vaardigheden. Die toetsen lijken wat vorm en inhoud sterk op het echte examen.

Werkboeken gebruik ik niet veel. Dat vind ik altijd van die vraag- en antwoordspelletjes. Als je bij een hoofdstuk het hele werkboek zou doen, kom je nooit uit met je tijd. Dat nakijken kost ook al zo veel tijd. Nee, ik geef dan hooguit een paar vragen uit een werkboek tijdens de les en oefen veel meer met examenopgaven. Als huiswerk vind ik die dingen trouwens ook niet goed werken: dat is alleen maar bezigheidstherapie en in de pauze schrijven ze het van elkaar over.'

RELATIE, PRESTATIE

'Mijn examenresultaten zijn goed. Afgelopen jaar zat ik zelfs bij de beste tien procent en meestal heb ik rond de 6,8/7,0 gemiddeld. Nu is Lisse niet de grote stad. Dat geef ik je te doen: in Rotterdam of Den Haag in een probleemwijk op een vmbo examens afnemen. Natuurlijk is het mooi dat ik goede resultaten haal, maar ik leun niet achterover. Iedere les is wat dat betreft topsport. Ooit had ik een stagiair voor muziek en die kon verschrikkelijk goed gitaar spelen. Hij zat dan ook de hele tijd voor de klas te spelen. Dat vinden leerlingen een of twee lessen leuk, maar daarna niet meer. Maar hij bleef maar naar die gitaar kijken. Hij maakte geen contact. Ik bedoel maar: je kunt nog zoveel baggage hebben, als je het niet weet over te brengen, zal het nooit wat worden. De gouden regel is: eerst de relatie, dan de prestatie. Daar geloof ik heilig in. Ik ben nog erg fanatiek. Vorige week had ik griep en dan zeg ik toch tegen mijn vrouw: "Ik kan niet thuisblijven, hoor. Ze hebben een toets en al die lessen die uitvallen. Dat kan ik niet maken." En dan ga ik gewoon weer. Maar goed. Het is bijna vier uur, we moeten er een eind aan maken. Ik krijg zo meteen leerlingen uit 5-havo die hun praktisch eindexamenwerk voor muziek nog een keer met me willen doornemen.'

Terwijl Ton me naar de voordeur leidt, ziet hij een leerling zitten die eerder die middag bij hem werk in kwam halen. Hij stapt er direct op af: 'Joh, dan ben je net anderhalf uur extra bij mij geweest, zit je hier nu op het plein te chillen. Al die extra moeite voor niets! Dat is toch zonde. Ja, niet voor mij, maar voor jou. Ga nou gewoon naar huis en doe nog een uurtje wat. Afgesproken! Nou, zet 'm op! Morgen kom je vertellen wat je gedaan hebt.' ■

DE GEZUSTERS ROMANOV.

DE VERLOREN LEVENS
VAN DE DOCHTERS VAN
TSAAR NIKOLAAS II

Helen Rappaport

'Anastasia screamed in vain,'
zingt Mick Jagger in
Sympathy for the devil.

Verhaal over het (mooie)
leven en tragische einde van de tsarendochters.
De meisjes hielden niet zo van het glamourleven, maar
moesten wel. De oorlog en de revolutie veranderden alles.
Spectrum | € 34,99

DE GESCHIEDENIS VAN DE SCHOONHEID

Umberto Eco

Veelschrijver Eco neemt
u mee langs allerlei
kunstvormen en verbindt die
met kunstuitingen in andere
tijden. Een magnifiek boek
voor op het nachtkastje.
Prometheus-Bert Bakker |
€ 39,95

JEANNE D'ARC

Larissa Juliet Taylor

Over de boerendochter
die legeraanvoerder werd,
maar al op haar negentiende
levensjaar als heks werd
verbrand zijn vele boeken
gewijd. In dit boek gaat
Taylor terug naar de wereld
waarin heksen en heiligen
aan gewone mensen konden
verschijnen.
Veen Media | € 29,99

VROUWEN IN DE GROTE OORLOG. PORTRETten VAN BIJZONDERE VROUWEN

Bob Latten

Meer dan twintig bekende
vrouwen (waaronder Kathe
Kollwitz, Mata Hari en
Rosa Luxemburg) komen
in dit boek aan de orde.

Hoe hebben zij de Eerste
Wereldoorlog beleefd?
Aspekt | € 19,95

MADAME DE MAINTENON, 1635-1719.

DE HEIMELIJKE
ECHTGENOTE VAN
LODEWIJK XIV
Hans Bots & Jan Schillings
Veertig jaar verbleef
ze aan het hof, eerst
als gouvernante, later
als echtgenote van de
Zonnekoning. Ze was net zo
verslaafd aan het schrijven
van brieven als de tegen-
woordige jeugd aan social
media en drukte een stempel
op de regeerperiode van
Lodewijk.
Vantilt | € 19,95

DE IJZEREN EEUW

*Hans Goedkoop &
Kees Zandvliet*

Het boek – voorzien van
prachtige afbeeldingen
– horend bij de tv-serie,
maakt nog meer duidelijk
welke invloed 'het ijzer' op
Nederland had.
WalburgPers | € 29,95

OP KLOMPEN DOOR DE DESSA. OUD-INDIË- GANGERS VERTELLEN

Hylke Speerstra

Door middel van interviews
met oud-strijders probeert
Speerstra erachter te komen
wat de soldaten hebben
meegemaakt in 'ons' Indië.
Dat het geen schone oorlog
was, wordt steeds duidelijker.
Atlas Contact | € 21,99

HEINRICH HIMMLER PRIVÉ. BRIEVEN AAN ZIJN VROUW 1927-1945

*Katrin Himmler &
Michael Wildt*

Himmler ondertekende
de (tedere) brieven die hij
schreef aan zijn kinderen en
vrouw met de woorden 'Jullie
pappie'. De brieven geven
een andere kijk op de leider
van de SS. Confronterend en
beangstigend.
Atlas Contact | € 29,99

WERELDORDE

Henry Kissinger

Kissinger geeft zijn visie op
de wereld van nu en put uit
zijn rijke ervaring als politicus
om aan te geven welke
keuzes er vandaag de dag
gemaakt moeten worden.
Spectrum | € 29,99

NA DE BEVRIJDING. DE LOODZWARE JAREN 1945-1950

Ad van Liempt

Na het feest van de bevrij-
ding volgde de ontuchtig-
ring van de wederopbouw,
de schaarste, de armoede,
de politieke acties en de
verwerking van de oorlog.
Terecht loodzware jaren.
Hoe 'overleefde' men deze
periode? Van Liempt geeft
antwoord.
Balans | € 15,00

DE GROTE VERGADERING VAN 1651

Leef je in in de gewesten van de Staten-Generaal

In 1651 kwamen de Staten-Generaal bijeen in de Ridderzaal voor een speciale vergadering. Stadhouder Willem II was twee maanden eerder onverwacht overleden aan de pokken. Zijn enige zoon was pas een paar maanden oud. De Staten-Generaal bespraken tijdens de Grote Vergadering hoe het verder moest met het stadhouderschap. De positie van Holland was duidelijk: er moest geen nieuwe stadhouder meer komen. Maar wat wilden de andere gewesten?

WAT?

Leerlingen spelen de Grote Vergadering van de Staten-Generaal in 1651 na. Deze vergadering was het beginpunt van het eerste stadhouderloze tijdperk. Hoe zou de geschiedenis zijn gelopen als de leerlingen het voor het zeggen hadden? Leerlingen gaan de vergadering zoals hij toen verliep niet herhalen, maar doen het debat over door zich in groepjes in te leven in de gewesten van de Staten-Generaal.

VOOR WIE?

Bovenbouw havo-vwo.

TIJDVAK

Tijd van regenten en vorsten (1600-1700).

LESDUUR

45-60 minuten.

HOE?

De les begint met een afbeelding van een schoolplaat van J.H. Isings. Hierop zie je de vergadering in de Ridderzaal, met aan het plafond de Spaanse vlaggen van verslagen troepen tijdens De Opstand. Achterin zitten de leden van de Staten-Generaal in de groene bankjes. Op de voorgrond staan onder andere Johan de Witt en Jacob Cats. Met behulp van de schoolplaat geeft u een korte uitleg over de Grote Vergadering. Vervolgens krijgt ieder groepje leerlingen een rolomschrijving. Alle groepjes krijgen vijftien minuten de tijd om zich voor te bereiden. Daarna begint de vergadering.

Het gewest Holland opent het debat met een openingsrede. Daarna mag Friesland een weerwoord bieden. Friesland is fervent voorstander van het stadhouderschap. Sinds 1640 is Willem Frederik stadhouder in Friesland. En nu Willem II dood is, kan Willem Frederik misschien wel in meer gewesten stadhouder worden. Vervolgens komen de andere gewesten een voor een aan het woord. Zij mogen argumenten geven, vragen stellen en hun mening verwoorden. Het debat wordt afgesloten door gewest Holland.

WAT LEVERT HET OP?

Een verdiepende les waarin leerlingen zich inleven in de positie van de verschillende gewesten. Aan de hand van dit rollenspel leren leerlingen hoe de machtsverhoudingen in de Republiek waren. Hoe beter de leerlingen zich kunnen verplaatsen in de

De Grote Vergadering te 's Gravenhage, J.H. Isings.

gewesten, hoe waardevoller het rollenspel. Enige achtergrondkennis is daarom wel van belang.

INHOUD

Tijdens de Grote Vergadering stonden vier punten op de agenda: het stadhouderschap, religie, het leger en de toetreding van Drenthe en Brabant tot de Staten-Generaal. In het rollenspel wordt een van de vier agendapunten nagespeeld: het stadhouderschap.

Waar we in het rollenspel uitgaan van één vergadering liep het in werkelijkheid anders. De Grote Vergadering duurde van 18 januari tot en met 19 augustus. Tijdens de vergadering werd niet gestemd. Gewesten probeerden door middel van een gestructureerd gesprek en beraadslagingen te komen tot oplossingen voor maatschappelijke problemen. Je zou de Grote Vergadering kunnen zien als een maandenlange brainstorm over de toekomst van het land. Daarbij legden alle gewesten om te beginnen lange verklaringen af. De openingstoespraak op 18 januari was van de Hollandse raadpensionaris Jacob Cats. Cats hield ook de slotrede, op 19 augustus. Hieruit blijkt dat Holland een dominante rol speelde, al ontkende Cats dat ten stelligste in zijn openingsrede. Opvallend is ook dat de besluiten over het stadhouderschap eigenlijk al buiten de vergadering werden genomen. Willem Frederik was al in 1640

tot stadhouder van Friesland benoemd en in 1650 tot stadhouder van Groningen. Daaraan viel dus niets meer te veranderen. Toch waren de beraadslagingen over het stadhouderschap een belangrijk onderdeel van de Grote Vergadering.

In het rollenspel wordt gefocust op de standpunten en de houding van de verschillende gewesten. Het daadwerkelijk verloop van de vergadering in 1651 wordt hierbij losgelaten. Uiteraard kunt u wel aan het einde van het rollenspel ingaan op de werkelijke gebeurtenissen.

WAAROM?

In dit rollenspel kunnen leerlingen oefenen met standplaatsgebondenheid en argumentatievaardigheden. Uit het rollenspel blijkt hoe goed zij zich bewust zijn van de machtsverhoudingen in de Republiek. ■

PRODEMOS

ProDemos is het 'Huis voor democratie en rechtsstaat'. ProDemos legt uit wat de spelregels zijn van de democratie en de rechtsstaat en laat zien wat u zelf kunt doen om invloed uit te oefenen. Dit schooljaar publiceren we in iedere *Kleio* een activerende werkvorm over de geschiedenis van de parlementaire democratie. Een uitgebreide docentenhandleiding bij deze werkvorm vindt u op www.prodemos.nl/kleio.

WAAROM BEWAREN WE DIT

Kritische reflectie op erfgoed in de geschiedenisles

Tussen houten wanden die doen denken aan het ruim van een slavenschip vertelt een rondleider van het Nationaal Instituut Nederlands Slavernijverleden en Erfenis (NiNsee) leerlingen over de omstandigheden op deze schepen. Ze beschrijft hoe mensen drie maanden geketend in het schip lagen, terwijl overal om hen heen mensen hun behoefte lieten lopen en soms zelfs stierven. Zo'n kennismaking met een gevoelig onderwerp tijdens een museumbezoek kan veel indruk maken op leerlingen. Maar wat kan zo'n ervaring nu bijdragen aan geschiedenis leren?

Geerte Savenije is onderzoeker aan het *Research Institute of Child Development and Education* en docent aan de eerstegraads lerarenopleiding van de Universiteit van Amsterdam.

De tekeningen zijn van **Wim Euverman**.

Er is nog nauwelijks iets bekend over hoe leerlingen geschiedenis leren tijdens een museumbezoek.¹ Wel zijn er allerlei verwachtingen. Musea zouden bijvoorbeeld het verleden tot leven kunnen wekken door leerlingen in contact te brengen met historische voorwerpen en beeld- en geluidsfragmenten. Een andere verwachting van museumbezoek is dat leerlingen meer waardering krijgen voor bepaalde geschiedenthema's en het meer als iets van henzelf, dat past bij wie zij zijn, gaan beschouwen. Juist bij gevoelige onderwerpen kunnen leerlingen erg verschillen in de manier waarop zij betekenis geven aan het verleden.² Wanneer het geschiedverhaal gepresenteerd wordt als Nederlands erfgoed kan dit spanningen geven tussen leerlingen en hun docent en tussen leerlingen onderling. Wat in een museum als Nederlands erfgoed gepresenteerd wordt, zal niet

per definitie door alle leerlingen zo gezien worden. Aan de hand van twee projecten, één over slavernij en één over de Tweede Wereldoorlog, onderzocht ik hoe leerlingen beelden vormen van gevoelige thema's en hoe ze er betekenis aan geven wanneer ze een museum of monument bezoeken. In mijn onderzoek hanteer ik de definitie dat geschiedenis gevoelig kan zijn omdat het een verschrikkelijke gebeurtenis betreft, maar ook omdat mensen in het heden zich sterk verbonden voelen of identificeren met de mensen in het verleden.

ONDERHANDELEN OVER BETEKENISSEN

Beide projecten bestonden uit een voorbereidende les op school, een les in een museum en een afsluitende les op school. In het eerste project hebben havo 2-leerlingen de tentoonstelling *Doorbreek de stilte* in het NiNsee bekeken en daarnaast het Nationaal Monument Slavernijverleden bezocht. In het tweede project hebben leerlingen uit vwo 4 en 5 de tentoonstelling *Kind in oorlog* (Museon) bezocht, waar ze de workshop 'Oorlogskinderen in gesprek' volgden. Met behulp van vragenlijsten, interviews en observaties van groepswerk heb ik de leerlingen gevolgd tijdens de projecten. In dit artikel richt ik mij op deze vragen: Vonden de leerlingen de geschiedenis belangrijk? Hoe was dat gerelateerd aan hun identiteit? En hoe onderhandelden ze over deze betekenissen? Leerlingen laten nadenken over de betekenis van het verleden voor henzelf en voor anderen is een belangrijk onderdeel van ons vak. Het kan motiveren en het draagt bij aan inzicht in structuurbegrippen als standplaatsgebondenheid en multiperspectiviteit. Want waarom worden bepaalde sporen uit het verleden nu wel bewaard en andere niet? Dat zegt iets over wat 'wij' belangrijk vinden en daarmee ook over wie 'wij' zijn. Maar wie hoort er bij die 'wij', en zijn er ook andere perspectieven?

¹ Gosselin (2011).

² Zie bijvoorbeeld: Peck (2010).

EIGENLIJK?

ROOSJES

De projecten in het onderzoek gaven de leerlingen zicht op de verschillende manieren waarop in de Nederlandse samenleving betekenis aan het verleden wordt gegeven. Zoals een leerlinge bijvoorbeeld zei naar aanleiding van de bezichtiging van het Nationaal Slavernijmonument: 'Ik zag het en toen dacht ik – want je zag ook van die roosjes erop en zo – en toen dacht ik, ja als een roosje. Ja, veel mensen denken er nog aan, het is echt belangrijk voor hen. Ook door die roosjes, het zag er echt heel erg zielig uit.' De leerlinge was geraakt door het zien van de rozen die mensen hadden achtergelaten bij het monument. Misschien deden de rozen haar ook denken aan de manier waarop mensen begraafplaatsen bezoeken of herdenkingen van de Tweede Wereldoorlog bijwonen. Door de rozen realiseerde ze zich dat mensen in Nederland de slavernijgeschiedenis herdenken en dat deze geschiedenis voor hen nog steeds levend is. Ook boden de projecten de leerlingen de ruimte hun eigen ideeën over betekenisgeving te verkennen in relatie tot hun eigen identiteit. Een leerlinge gaf bijvoorbeeld aan dat zij zich enerzijds niet

persoonlijk geraakt voelde door de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog vanwege haar Marokkaanse achtergrond, en er anderzijds veel betekenis aan hechtte vanwege haar scholing en haar leven in Nederland. Het bleek echter dat dit telkens weer anders werkte en dat bij de ene leerling diens islamitische identiteit de oorlog bijvoorbeeld heel dichtbij bracht, terwijl dat voor een ander juist afstand creëerde.

De projecten boden de leerlingen in ieder geval de kans deze relaties te verkennen en uit te wisselen. In een van de lessen bespraken twee leerlingen aan de hand van tekeningen welk verhaal ze belangrijker vonden voor een documentaire over de Tweede Wereldoorlog: een verhaal over onderduikers (hierboven) of een verhaal over Marokkaanse krijgsgevangenen die voor de Duitsers dwangarbeid moesten leveren in Zeeland (op de volgende pagina).

De leerlingen bespraken dit als volgt:

Sofia: 'Oké, waarom heb jij plaatje 3 gekozen?'

Salima: 'Dit spreekt mij aan.'

Sofia: 'Waarom spreekt het jou aan? Omdat ze een hoofddoek draagt?'

Illustratie bij een verhaal over onderduikers, bij het thema 'Verhalen van Nederlandse families over de WOII' ('plaatje 2').

Linker pagina: Het Nationaal Slavernijverleden in het Oosterpark in Amsterdam. Foto: Arthena.

Illustratie bij een verhaal over Marokkaanse krijgsgevangenen die voor de Duitsers dwangarbeid moesten leveren in Zeeland, bij het thema 'Verhalen van Nederlandse families over de WOII' ('plaatje 3').

Marokkanen die als soldaat in het Franse leger hebben geholpen bij de verdediging van Nederland als krijgsgevangenen te Vlissingen. De foto is clandestien gemaakt door Albert Meerholtz, verstoppt achter de leeuw van de leeuwentrap in de Badhuisstraat. Foto: Albert Meerholtz, collectie NIOD.

Salima: 'Nee, omdat ik Marokkaan ben, ze is Marokkaans.'

Sofia: 'Nee, je moet plaatje 2 nemen, weet je waarom?'

Salima: 'Nee, ik wil dit gewoon doen. Waarom spreekt plaatje 2 jou aan?'

Sofia: 'Door onderduikers in huis te nemen, kwamen verschillende mensen in aanraking met verschillende verhalen. Dat is toch veel beter dan... Dit is divers, dat niet.'

Het derde lid van het groepje benadrukte nog een keer het standpunt van Sofia dat het belangrijk is diverse culturen in het verhaal op te nemen en niet alleen dat van de Marokkanen. Bij dit drietal werd een paar keer duidelijk dat er verschillen van betekenis geven zijn: er was een leerlinge die steeds koos vanuit haar Marokkaanse en later ook Haagse identiteit, en twee leerlingen die vanuit een Nederlands of wereldburgerschap kozen. De leerlingen verkenden zo wat volgens hen geldige redenen zijn bepaald erfgoed belangrijk te vinden.

KRITISCHE REFLECTIE

Een perspectief dat tijdens de projecten echter niet besproken werd, was de mogelijkheid een bepaalde geschiedenis of erfgoed niet belangrijk te vinden – hoewel dit perspectief voor veel leerlingen wel interessant was, omdat ze er niet altijd persoonlijk belang aan hechtten dat het betreffende erfgoed bewaard bleef. Juist de vraag of erfgoed wel bewaard moet blijven, kan bijdragen aan geschiedenis leren. Het geeft leerlingen inzicht in hoe geschiedenis en erfgoed gemaakt worden door mensen in het heden en welke rol de identiteit, context en het perspectief van die mensen daarin spelen – standplaatsgebondenheid. Het is daarvoor wel noodzakelijk dat geschiedenisdocenten en museumdocenten bereid zijn hun eigen relatie tot het erfgoed te bevragen.

Waarom wordt dit bewaard en wat zegt dat over onze samenleving? Dit soort kritische reflectie zou een mooie afsluiting kunnen zijn van een bezoek aan een museum. Carla van Boxtel en Maria Grever doen in hun boek *Verlangen naar tastbaar verleden* verschillende aanbevelingen voor het leren met en over erfgoed in de geschiedenisles. Om leerlingen inzicht te geven in erfgoed is het van belang de vraag naar de betekenis van erfgoed expliciet te maken. Leerlingen krijgen dan ook de ruimte zich hier een mening over te vormen. In een van de projectlessen bespraken de leerlingen bijvoorbeeld in groepjes welke thema's ze het belangrijkste vonden voor een tentoonstelling over slavernij, aan de hand van een aantal afbeeldingen zoals deze hieronder.

De leerlingen bespraken of overblijfselen van de slavernij, zoals de slavenketting die hij vasthoudt, met zorg bewaard moet worden en tentoongesteld in een museum (zoals het mooie kussen symboliseert) óf dat het weggegooid moet worden. Docenten kunnen zo'n gesprek begeleiden door met leerlingen criteria voor betekenisgeving te bespreken. Is iets van belang omdat het veel mensen heeft geraakt, omdat het een grote verandering ten gevolg had of omdat het inzicht geeft in verleden of heden? Jannet van Drie gaf in een vorig nummer van *Kleio* voorbeelden van hoe je leerlingen met deze criteria voor historische significantie kunt laten werken. Wanneer een bepaalde geschiedenis gevoelig is, kan dit spannend zijn en veel vragen van de docent. Juist bij gevoelige historische thema's is het belangrijk leerlingen te helpen die relatie met het heden te onderzoeken en hun argumenten te onderbouwen.³ Zo kunnen erfgoedprojecten een ideale context vormen leerlingen inzicht te geven in betekenisgeving aan het verleden, door henzelf en door anderen te laten ontdekken dat ook zij kunnen deelnemen aan het debat dat deel uitmaakt van 'het' Nederlands erfgoed. ■

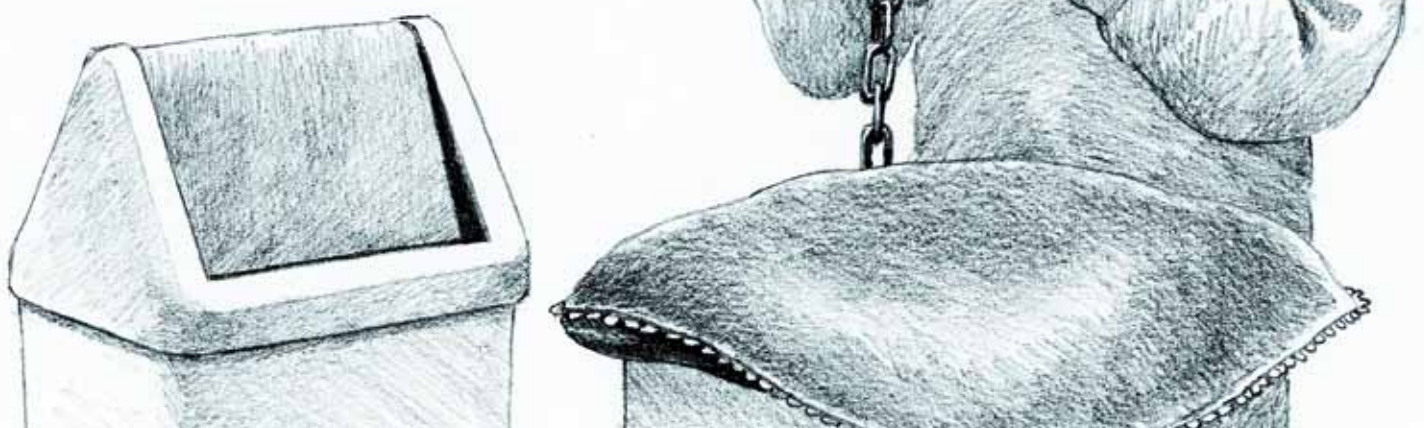
Dit onderzoek is onderdeel van een breder NWO-programma over erfgoededucatie, dat uitgevoerd werd onder leiding van Maria Grever en Carla van Boxtel (Erasmus Universiteit Rotterdam). Zie voor het gehele proefschrift: *Sensitive History under Negotiation: Pupils' Historical Imagination and Attribution of Significance while Engaged in Heritage Projects*: <http://repub.eur.nl/pub/77453/>. Of mail de auteur voor een gedrukt exemplaar.

LITERATUUR

- M. GREVER en C. VAN BOXTEL, *Naar tastbaar verleden. Erfgoed, onderwijs en historisch besef*. Uitgeverij Verloren, 2014, Hilversum.
- J. VAN DRIE, 'Hoe bepalen we wat belangrijk is om te leren? Historische significantie in de klas'. *Kleio*, 2013, 54(5), 38-41.
- V. GOSSELIN, *Open to interpretation: Mobilizing historical thinking in the museum*. (Proefschrift), 2011, University of British Columbia, Vancouver (Canada).
- MCCULLY e.a., 'Don't worry, Mr Trimble. We can handle it. Balancing the rational and the emotional in the teaching of contentious topics.' *Teaching History*, 2002, 106, 6-12.
- C. PECK (2010). 'It's not like I'm Chinese and Canadian. I'm in between. Ethnicity and students' conceptions of historical significance. *Theory and Research in Social Education*, 2010, 38(4), 574-618.

3 McCully e.a. (2002). Het project Oorlog op vijf continenten geeft docenten handreikingen de Tweede Wereldoorlog te bespreken en biedt ook trainingen aan in het lesgeven over gevoelige historische thema's. Contact: via Marc Kropman, zie o.a. <http://bit.ly/1GiUcaj>.

Illustratie bij een expositie over slavernij.

AAN BLANKEN OVERGELEVERD

De vanzelfsprekendheid van slavernij

Van de twaalf jaar die Solomon Northup in slavernij werd gehouden, was hij ongeveer een jaar in het bezit van William Ford, een rijke predikant die bekendstond als een nobel en oprecht mens. 'Het is een feit, zo heb ik geregeld gezien, dat zij die hun slaven het welwillendst behandelden, met de grootste hoeveelheid werk werden beloond. Dit weet ik uit eigen ervaring. Het was een genot meester Ford te verrassen door op een dag meer te werken dan verplicht was, terwijl bij andere meesters de zweep van de opzichter de enige drijfveer was.'

Nicole van der Steen
is redacteur van Kleio.

In het boek dat Northup schreef over zijn slavenjaren wil hij wel toegeven dat Ford blind was 'voor het feit dat het beginsel van de slavernij inherent verkeerd is', maar die verblinding werd veroorzaakt door het gangbare wereldbeeld in de omgeving van hem en zijn voorvaders. 'Nooit twijfelde hij eraan dat de ene mens het morele recht had om de ander als ondergeschikte te houden.' Met deze opvatting werd Northup in zijn verdere slavenbestaan veel hardhandiger geconfronteerd, zoals hij later gedetailleerd beschreef. In de film die in 2013 naar zijn boek gemaakt is, sijpelt de vanzelfsprekendheid van de slavernij in het zuiden van de Verenigde Staten door vrijwel elke scène.

REDELOZE UITBUITING

Solomon Northup leefde als vrije zwarte man in het stadje Saratoga Springs in de staat New York. Zijn vader was slaaf geweest van de familie Northup en bij testament vrijgelaten (met medeneming van de achternaam van zijn meester). Hij verdiende zijn geld met los timmerwerk en vioolspelen, zijn vrouw met koken in een restaurant. Het echtpaar en hun drie kinderen leidden een tamelijk comfortabel bestaan. Op een ochtend in maart 1841 werd Northup door twee mannen verleid mee te gaan naar Washington, om hen muzikaal te begeleiden bij hun goocheloptredens. Tijdens die reis werd hij waarschijnlijk gedrogeerd, waarna hij zichzelf geketend terugvond in een kelder. Daar begon voor hem de hel op aarde: de kelder bleek een slavendepot, waarvandaan hij met andere slaven naar Louisiana werd gebracht. Onder hen waren een vrouw met haar twee kinderen, die onder het voorwendsel van vrijlating aan de slavenhandelaar waren verkocht. Hij leerde (na de eerste geseling) snel zijn mond te houden over zijn vrije

verleden. In New Orleans bleek hem tot zijn verontwaardiging de slavennaam Platt te zijn toebedeeld. Bij een verkoping kwam Northup in het bezit van William Ford.

Ford toonde waardering voor Northups intelligentie en vaardigheden en gaf hem op zijn plantage aan de Bayou Boeuf het betere timmerwerk te doen. Northup beschrijft zijn tijd bij hem als idyllisch en de man zelf met diepe verering. Ford raakte echter in de schulden en moest Northup verkopen aan John Tibeats, een 'onbenul met een wraakzuchtige inborst' die als timmerman voor Ford werkte. De redeloze uitbuiting die hij daar onderging, liep uit op een worsteling waar Northup, de sterkere van de twee, bijna voor werd opgehangen. In de brandende zon, geboeid en met het touw om zijn nek, moest hij wachten tot Ford hem tegen zonsondergang kwam redden: niemand durfde hem te helpen. Northup haalt op deze plaats in zijn boek cynisch de discussie rond de afschaffing van de slavernij aan: 'Laat ik het erop houden dat ik die hele dag nooit, zelfs niet eenmaal, tot de conclusie kwam dat de slaaf van het Zuiden, gevoed, gekleed, geslagen en beschermd door zijn meester, gelukkiger is dan de vrije kleur-

12 YEARS A SLAVE

Lengte: 133 minuten

Leeftijd: vanaf 16 jaar

Prijs: € 9,99 (bij Bol.com)

ling van het Noorden.' Later legde hij bij een ontsnappingspoging kilometers af door de dichtbegroeide, levensgevaarlijke moerassen van de Bayou Boeuf, op de vlucht voor Tibeats' honden. En weer was het Ford die zich over hem ontfermde. Tibeats verkocht Northup aan Edwin Epps, in wiens bezit hij zou blijven tot hij tien jaar later bevrijd werd. Epps was een primitieve dronkenlap, die genoot van het afranselen van zijn slaven en zijn favoriete slavin Patsey regelmatig verkrachtte. Dit tot ongenoegen van zijn echtgenote, die haar even regelmatig liet geselen. Northup geeft een gedetailleerde beschrijving van het leven op de katoenplantage: het slaveneten (maïs en spek, 's avonds laat zelf te bereiden), het katoenplukken (gevolgd door zweepslagen bij te weinig oogst), de lange werkdagen (vaak gevolgd door een halve nacht verplicht dansen met de meester). De redding kwam in de persoon van een blanke timmerman, Bass, die zich openlijk tegen de slavernij keerde. Northup vertrouwde hem zijn geschiedenis toe. Bass schreef brieven naar Northups oude vrienden, waarna een afstammeling van zijn vaders eigenaar, Henry Northup, hem persoonlijk kwam ophalen.

BESTSELLER

Vanaf 1854 reisde Northup rond met zijn boek om lezingen voor abolitionisten te geven. Hij probeerde zijn ontvoerders en eerste handelaar voor het gerecht te brengen, maar uiteindelijk werd niemand gestraft. De slavenhandelaar ging vrijuit, omdat in Washington D.C. een zwarte man niet mocht getuigen tegen een blanke; de ontvoerders werden in de staat New York gearresteerd, maar de rechtszaak werd na lang rekken naar Washington D.C. verplaatst en geseponeerd. Northups laatste levensteken dateert van 1857. Het is nooit duidelijk geworden onder welke omstandigheden en wanneer hij overleed. Zijn boek werd een bestseller – ook onder de slavenhouders aan de Bayou Boeuf! – en raakte na de Burgeroorlog in de vergetelheid, om pas in 1968 te worden herontdekt. In 1984 werd een eerste (televisie-)film van het verhaal gemaakt, *Solomon Northups Odyssey*.

De film uit 2013 volgt het boek tamelijk trouw (al is het verhaal sterk ingekort) en is zeer aangrijpend. Het beeld dat hier van de slavernij wordt geschetst is vooral schokkend omdat de kijker er voortdurend van doordrongen wordt dat Northup een uitzondering is. Hij komt terecht tussen mensen voor wie geen ontsnapping mogelijk is uit het meedogenloze systeem, en laat ze daar ook weer achter. Hoe integer ook, uit de film blijkt vooral de 21e-eeuwse verontwaardiging over het (in dit geval) Amerikaanse slavernijverleden. Daar is natuurlijk niets mis mee, maar het levert wel bijzondere interpretaties van het oorspronkelijke verhaal op. De keuze voor de wreedste scènes uit Northups omvangrijke boek doet ook iets met de personages. Northup is in het boek sterk, vindingrijk en mondig; als vaardig timmerman en goed violist blijven hem de ergste martelingen en het zwaarste werk meestal bespaard. Hij geldt als zeer waardevol en haalt

daar de moed vandaan voor zichzelf en anderen op te komen. In de film is zijn personage, hoe krachtig gebouwd en charismatisch ook, veel minder assertief en veel meer slachtoffer van de grillen van zijn meesters. Zijn houding straalt al snel nederigheid, conformisme en gehoorzaamheid uit. Na de eerste mislukte poging stuurt hij geen berichten naar het Noorden meer, ontsnappen probeert hij slechts enkele meters. De echte Northup was voortdurend bezig met zijn verloren vrijheid en stuurde meer dan één brief.

De contrasten tussen Noord en Zuid worden vet aangezet: in Saratoga Springs is Northup een geliefd lid van de gemeenschap, welvarend en ontwikkeld, in een groot huis met een mooie vrouw en twee kinderen. Er zijn voldoende aanwijzingen dat zwarten in werkelijkheid in het Noorden nog lang niet voor vol werden aangezien. Northup en echtgenote kregen nergens een volwaardige baan en zochten voortdurend los werk; na zijn bevrijding kreeg Northup bij justitie geen poot aan de grond.

Wel werd onmiddellijk grondig uitgezocht of zijn verhaal klopte en hij zijn ontvoering niet in scène had gezet – om eraan te verdienen. Het hele gezin is overigens, net als in de film *Lincoln* gebeurde, donkerder gemaakt dan het in werkelijkheid was: Northups moeder was een 'quarterone' (driekwart blank) en zijn vrouw Anne had blank en indiaans bloed.

ZWART SLACHTOFFERSCHAP

De nadruk op zwart slachtofferschap begint al op de boot naar New Orleans. In de film probeert een van de mannen de vrouw tegen verkrachting door een blanke te beschermen en wordt doodgestoken. In het boek sterft hij aan de pokken (een paar dagen later worden ook Northup en de anderen doodziek en opgenomen in een ziekenhuis). William Ford wordt getoond als een man zonder ruggengraat, die wel goed wil doen, maar niet kan doorpakken. Hij koopt naast 'Platt' ook Eliza, de moeder van twee kinderen. Haar zoontje is al weggevoerd en ze smeekt Ford haar halfbloed dochtertje bij haar te laten. Ford aarzelt, biedt ten slotte aan haar te kopen, en geeft snel op als de handelaar haar wil houden tot ze als volgroeide, lichtgetinte schoonheid meer geld opbrengt. Ford houdt zich doof voor Eliza's jammerklachten, al is de spanning zichtbaar in zijn houding. Eenmaal op zijn plantage maakt hij zwakke excuses over de jammerende slavin tegen zijn vrouw, die haar troostend toevoegt dat ze haar kinderen wel snel zal vergeten. Als Eliza maar blijft weklagen en nauwelijks kan werken, is de meesteres haar zat en verdwijnt ze op een dag spoorloos. De echte Eliza werd inderdaad verkocht en kwijnde op een andere plantage weg met een gebroken hart. Als

Northup na zijn bijna-lynching meer dood dan levend in het grote huis ligt, vertelt Ford hem dat hij hem heeft verkocht aan Epps, die bekendstaat als 'slavenbreker', omdat hij hem niet tegen (zijn ondergeschikte!) Tibeats kan beschermen. De vertolking van Ford in de film riep heftige reacties op onder diens nakomelingen, nog altijd woonachtig in hetzelfde gebied, waar men nog steeds twijfelt aan de talloze verhalen van willekeur, wreedheid en ellende op de plantages. Zij willen zich Ford herinneren als de nobelste onder de slavenhouders, zoals ook Northup hem beschrijft. Toch past Ford waarschijnlijk goed in een plaats en een tijd waarin slaven houden legaal was en goed te combineren met een zwak karakter. Dat hij zijn slaven goed behandelde, is ook te verklaren uit angst en berekening; vlak voor Northup zijn eigendom werd, was op een naburige plantage een slavenhouder door zijn 'beesten' vermoord. De film bevat een scène die niet expliciet in het boek staat, maar prima past bij het slachtoffer-schap van de slaven: de mooie Patsey vraagt na de zoveelste verkrachting aan Northup of hij haar wil doden en haar lichaam in het moeras wil dumpen. Hij weigert geschokt. Deze Patsey is een weerloze, diep ellendige, depressieve vrouw, terwijl Northup haar beschrijft als veerkrachtig en sterk en ondanks alles opgewekt. In het boek lijkt het of de jaloerse meesteres aan Northup vraagt Patsey te doden en te dumpen, een interpretatieverschil van één zin. Zowel in de film als in het boek is mevrouw Epps overigens een vrouw die verscheurd wordt tussen haar natuurlijke vriendelijkheid en de wijze waarop men slaven diende te beschouwen en behandelen. Als in de 21e eeuw nog moet worden betoogd dat op de onmenselijkheid van de slavernij niets valt af te dingen, is deze film – prachtig gemaakt en vol goede acteurs – daar ruimschoots in geslaagd. Blanken geloven nog graag in de nobele meester die slechts uit noodzaak slaven hield. In de persoon van Ford kantelt dat beeld. De dagelijkse keiharde praktijk die Northup beschrijft en die de film onverbloemd toont, maakt korte metten met het idee dat er sprake was van 'uitwassen'.

Na de laatste Oscaruitreiking, waar de film *Selma* over die andere zwarte held (Martin Luther King) buiten de prijzen viel, is wel gemopperd dat Amerikanen alleen het beeld accepteren van de dociele zwarte die door blanken wordt gered. Ook Northup wordt door blanken gered, maar het verhaal maakt voldoende duidelijk dat wie eenmaal slaaf was, hoe sterk of koppig ook, werkelijk volkomen aan blanken was overgeleverd. ■

BRUIKBARE SCÈNES

Eigenlijk komt het verhaal alleen echt tot zijn recht als de gehele film wordt bekeken, maar memorabele scènes (bijvoorbeeld over Northups overlevingskunst) zijn de volgende:

- (12.20) Northup wordt wakker in het slavendepot en onmiddellijk blijkt de totale uitzichtloosheid van zijn toestand. Van vrij man tot slaaf in vijf minuten.
- (27.28–31.30) De verkoop, waar Northup en Eliza overgaan in de handen van Ford. Schrijnende beelden van de totale vernedering van de 'koopwaar' en de scheiding van Eliza van haar kinderen.
- (37.55–40.00) Een discussie tussen Eliza en Northup over hun situatie; komt niet voor in het boek en lijkt een statement van de filmmaker. Wel verhelderend.
- (40.30–52.10) De volkomen onredelijke ruzie tussen Tibeats en Northup, gevolgd door de bijna-lynching en de halfslachtige reacties van Ford.
- (53.45–59.07) Edwin Epps weegt de katoen, priist Patsey, laat de anderen geselen en dwingt zijn slaven te dansen.
- (1.25.06–1.34.00) Northup ontmoet de blanke 'slaaf' Armsby, vraagt hem een brief te posten en wordt verraden. Hij kletst zich eruit.
- (1.41.00–1.49.14) Heel heftig, pas op: Patsey verweert zich tegen de verdenking van Epps en moet daarvoor boeten. Mrs. Epps moedigt aan.
- (vanaf 1.55.20) Northup krijgt zijn vrijheid terug. Maar hier wordt ook pijnlijk duidelijk dat ontsnapping voor al die anderen onbereikbaar is.

VERDER LEZEN

- Documenten over Northup en foto's van het gebied waar het verhaal zich afspeelt: <http://tinyurl.com/opwcjsa>.
- Het huis van Edwin Epps dat in de film door Bass en Northup wordt gebouwd, staat nu op de campus van Louisiana State University. Verder lezen: <http://tinyurl.com/pduquqx>.
- De afstammelingen van William Ford zijn het niet eens met de weer-gave van hun voorouder in de film: <http://tinyurl.com/llm6h6f>.
- Vergelijkingen tussen de feiten en de film: <http://tinyurl.com/mej6kkf>.

VOORBIJ DE RANDSTAD

Een regionale blik levert 'andere' geschiedenis op

De verhouding tussen de Randstad en de rest van Nederland is altijd wat moeizaam geweest. Vanuit de Randstad wordt nogal eens neergekeken op 'de provincialen' en omgekeerd lijken nogal wat regionalen met enige afgunst of afkeer 'de stadsen' te benaderen. In de politiek zien we dat bijvoorbeeld in de discussie over de aardbevingen in Groningen. Maar ook in onze geschiedenislessen speelt deze tegenstelling een rol. We kijken hierin vooral door een Randstedelijke bril naar de geschiedenis.

De tegenstelling tussen de Randstad en de rest van Nederland is te zien in de geschiedenisboekjes die gebruikt worden; de geschiedenis zoals we die op school, maar ook daarna voorgeschoteld krijgen, is vaak sterk georiënteerd op de Randstad. Met de Randstad bedoel ik dan: Zuid- en Noord-Holland, maar – vanuit historisch oogpunt – reken ik daar ook handelssteden in Zeeland en de kuststreek van Noord-Nederland bij. Zeg maar het kerngebied van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden in de zeventiende en achttiende eeuw. Over Zuid- en Oost-Nederland lees je bar weinig, hoogstens in de marge van deze Randstedelijke ontwikkeling. Als gebied waar vijandelijke legers slag leverden of als verlengstuk van de ontwikkelingen in het gewest Holland, zoals in het standaardwerk van Maarten Prak over de Gouden Eeuw (2012).

SCHOOLBOEKEN

Neem bijvoorbeeld de veel op basisscholen gebruikte schoolboekjes van de methode *Wijzer door de Tijd*. Mooie boekjes, maar van de 48 kleine hoofdstukjes die over Nederland gaan (vanaf 1600) gaat er nog niet één over Zuid- of Oost-Nederland of het leven op het platteland – het blijft bij een half hoofdstukje over arme turfstekers in Drenthe. Dit is des te opmerkelijker, omdat toen ongeveer vijftig procent van de bevolking op het platteland woonde en daar in de meeste gevallen als boer of boerenknecht werkte. Rond 1850 was

dat nog rond de veertig procent. Veel moderne Nederlanders hebben hun *roots* in een eeuwenoude boerencultuur, dat wordt nogal eens vergeten. In de boeken voor het voortgezet onderwijs – denk aan *Feniks* en *Geschiedeniswerkplaats* – is het niet anders. Hoewel het daar misschien beter te begrijpen valt; in die fase van het onderwijs bepaalt de wereldgeschiedenis sterk de opzet van een boek. Maar toch: wanneer Nederland ter sprake komt, gaat het bijna altijd over Holland (de Randstad). En wordt er meer in algemene termen over de Nederlandse geschiedenis gesproken, dan worden veel voorbeelden juist aan het stedelijke 'Holland' ontleend. Er valt nog iets op. Vaak wordt er in deze boeken uitvoerig stilgestaan bij de boeren op het Franse platteland en de feodale verhoudingen aldaar, dit als aanloop naar het behandelen van de Franse Revolutie. Ook gaat er vaak veel aandacht uit naar het Chinese platteland tijdens de keizertijd, als voedingsbodem voor de revolutie van Mao. Een beetje kort door de bocht zouden we kunnen stellen dat de Nederlandse middelbare scholier meer leert over het leven van arme Franse en Chinese boeren in de negentiende eeuw, dan over arme boeren op de schrale zandgronden in Brabant en Oost-Nederland in dezelfde tijd.

BEKAAID

Natuurlijk, de grote historische gebeurtenissen speelden zich vooral af in het gebied van de huidige Randstad en ook de

politiek werd natuurlijk sterk bepaald vanuit Den Haag. Maar is het ook niet de taak van historici (en anderen) het leven van de gewone man en vrouw in beeld te brengen? Bijvoorbeeld het leven van arme boeren op de zandgronden van Brabant of de Achterhoek? Geschiedenis is meer dan het verhaal van beroemde personen, oorlogen en revoluties. Dat besef is bij historici vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw wel steeds meer doorgedrongen, maar opvallend genoeg gaat het dan weer vaak over de gewone man of vrouw in de Randstad – bijvoorbeeld over het leven van arme fabrieksarbeiders in de negentiende-eeuwse fabrieks-

'DE NEDERLANDSE MIDDELBARE SCHOLIER LEERT MEER OVER HET LEVEN VAN ARME FRANSE EN CHINESE BOEREN IN DE NEGENTIENDE EEUW, DAN OVER ARME BOEREN OP DE SCHRALLE ZANDGRONDEN IN BRABANT EN OOST-NEDERLAND IN DEZELFDE TIJD'

steden of het leven van matrozen op de schepen van de VOC. Het leven van de gewone boer of boerenknecht in Brabant, Limburg, Gelderland, Twente of Drenthe komt er bekaaid vanaf. En als er dan al boeken over verschijnen, zijn die niet in de eerste plaats gericht op een groot publiek. Juist een minder Randstedelijke oriëntatie op de het verleden levert een andere kijk op de geschiedenis van ons land op. Soms zelfs een ronduit verrassend ander beeld, waarbij dan ook het leven van 'de gewone man en vrouw' van *buiten* de Randstad scherp in beeld komt. Ook zij ►

Leo Salemink is docent geschiedenis en freelance redacteur.

Boeren en boerinnen aan de ingang van een markthal met eierverkoop. Tekening van Kasper Niehaus. Foto: Nederlands Openluchtmuseum, Arnhem.

vormen een onderdeel van onze geschiedenis. Al is het alleen maar omdat al die mensen in de steden grotendeels door hen gevoed moesten worden. Zonder aardappels uit de provincie ging het niet goed in de fabriekssteden van de negentiende eeuw.

CHAOTISCHE PERIODE

Nog enkele concrete voorbeelden ter illustratie, ontleend aan het zojuist verschenen boek *On-dankbare Grond* van ondergetekende en zijn broer. In dit boek proberen wij het leven van kleine

kunst, wetenschap en handel. De schoolboekjes staan er vol mee. De Achterhoek – waar onze ‘voormoeder’ Hille op een boerderij bij Sinderen woonde – ging toen, net als veel andere plaatsen in Zuid- en Oost-Nederland, door een zeer chaotische periode: een jarenlange oorlog tussen de Spaanse troepen en de legers van Oranje met een ongekende verwoesting van het platteland. Bepaald geen Gouden Eeuw voor de mensen daar, en zeker niet voor de eenvoudige boeren. Men was massaal op de vlucht, de dorpen ontvolkten en er vonden op grote schaal verkrachtingen plaats. Vele jaren was het leven er tot op het bot verstoord en dat herhaalde zich daarna nog een paar keer. Even leek het rustiger leek te worden, tot het Rampjaar in 1672 met wederom strijd en ellende in de buiten-Randstedelijke gebieden.

Een voorbeeld uit de tijd rond 1800, de periode van de Bataafse Republiek en de Franse overheersing. In de Randstedelijke geschiedschrijving lees je veel over de

idealen van de Franse Revolutie: vrijheid, gelijkheid en broederschap. Voor de burgers in de steden veranderde er dan ook veel ten goede – meestal laat men bij deze periode ook het moderne Nederland beginnen. Een van die prachtige Franse idealen was de afschaffing van grootgrondbezit. In Frankrijk werd in het kader daarvan de adel vaak op verschrikkelijke wijze vervolgd. In de Achterhoek ging het er minder radicaal aan toe. Weliswaar was de afschaffing van het grootgrondbezit ook hier een politiek onderwerp, maar dan op beperkte en minder bloedige wijze. Wat betekende dit ideaal voor onze voorvader Willem Salemink? Willem woonde met zijn vrouw Henrica op boerderij Kempen in Silvolde. De grond was in het bezit van de Gelderse Rekenkamer, een grootgrondbezitter in die tijd. Ook hier ging men rond 1805 over tot verkoop van de grond aan de boeren. Maar wat was het geval? Als je grond wilde kopen, dan moest je betalen, en daar hadden Willem en Henrica het geld niet voor.

‘GEEN GOUDEN EEUW OP HET PLATTELAND: MEN WAS MASSAAL OP DE VLUCHT EN ER VONDEN OP GROTE SCHAAL VERKRACHTINGEN PLAATS’

(pacht)boeren vanaf 1600 in beeld te brengen aan de hand van onze eigen familiegeschiedenis in de Achterhoek en Liemers – maar het had ook Brabant of Twente kunnen zijn. Het gaat om het leven op de arme zandgronden van Oost- en Zuid-Nederland waar eeuwenlang halffeodale verhoudingen de economische basis van het bestaan vormden. Rond 1600 was de opkomst van de Gouden Eeuw met onder andere de oprichting van de VOC en later de bloeiperiode van

Plaggenhut van Stoffer Slomp in Ruinen, Drenthe, 1920. Foto: Klaas Uilkema.

'Ben Hur Race'
tijdens de Zwarte
Cross 2010.
Foto: Ciell.

Een wat rijkere boer uit de omgeving kocht uiteindelijk in 1807 de boerderij van Willem en Henrica op, en ze moesten vertrekken. Ze verkochten twee paarden, de enkele koeien en varkens en trokken met hun kleine kinderen naar Isselburg, net over de grens in Duitsland. Daar werkte Willem – volgens de zeer beperkte bronnen over die periode – als boerenknecht of misschien ook als fabrieksarbeider. Het moet een schamele periode geweest zijn voor het gezin. Het mooie ideaal van de Franse Revolutie bleek voor hen heel anders uit te pakken.

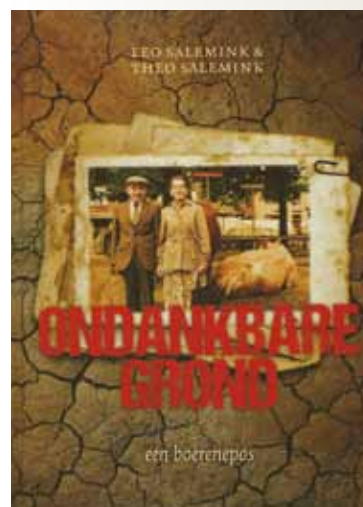
BELLE ÉPOQUE?

In de tijd rond 1880 begon in het westen van ons land de industrialisatie op gang te komen. Deze periode, die ook wel de belle époque ('het mooie tijdperk') wordt genoemd, was voor veel mensen een tijd van optimisme en onbezorgdheid. Iets wat voortkwam uit de relatieve politieke rust, de grote ontdekkingen van die tijd en de opbloeiende industrie en cultuur. In 1889 vond in Parijs de wereldtentoonstelling plaats, met de Eiffeltoren als symbool van de technische vooruitgang. Zelfs de arbeiders in de steden begonnen het een klein beetje beter te krijgen. Maar op

het platteland verliep de geschiedenis anders. Onder invloed van een steeds verder doorgevoerde liberale handelspolitiek werd de Nederlandse markt in korte tijd overspoeld met goedkoop graan en vlees uit Amerika, dat met grote oceaanstomers in overvloed werd aangevoerd. Daar konden vooral de kleine boeren in Oost- en Zuid-Nederland niet tegenop. Veel boeren gingen failliet, waaronder onze overgrootvader Gradus Salemink. Ze trokken naar de steden of emigreerden. Geen optimisme en vooruitgang, maar persoonlijke drama's die tot ver in de twintigste eeuw in boerenfamilies als familiedrama's doorverteld werden.

Toch was het buiten de Randstad soms juist beter of zeker niet slechter. Zo kon je tijdens de Tweede Wereldoorlog vaak beter op het platteland wonen dan in de stad. Natuurlijk moest je oppassen, maar er was een groot voordeel: eten was er altijd wel op een boerderij. De omgang met gewone Duitse soldaten was – zo hoorden we van onze ouders – vaak ook gemoedelijker, vooral als het soldaten waren met een boerenachtergrond en de SS ver weg was. Zelfs de 'culturele revolutie' van de jaren zestig en zeventig verliep bijvoorbeeld in de Achterhoek anders dan

in Amsterdam. Weliswaar ook met anarchistische trekjes, maar ruiger en soms ook antistedelijk en anti-intellectueel. Popgroep Normaal en de Zwarte Cross zijn daar sprekende voorbeelden van. Kortom, met een niet-Randstedelijke bril naar het verleden kijken, levert vaak een 'andere' geschiedenis op. Niet een meer dramatische of een mooiere, maar vooral een *andere* geschiedenis dan die we vaak in de schoolboekjes voorgeschoteld krijgen. In veel gevallen ook een geschiedenis van hardwerkende en eenvoudige mensen, de voorouders van miljoenen moderne Nederlanders. ■

ONDANKBARE GROND. EEN BOERENEPOS.

Leo en Theo Salemink (Uitgeverij Fagus, Aalten 2014), 310 blz., € 19,95

RIJKS MUSEUM ntr:

JUNIOR FELLOWSHIP

10 JUNI MASTERCLASS
PROFIELWERKSTUK SCHRIJVEN
VOOR VWO-LEERLINGEN
UIT DE BOVENBOUW

PROGRAMMA

WOENSDAG 10 JUNI 2015, 14-17 UUR

LEZINGEN MET TIPS & TRICKS

INSPIRERENDE RONDLEIDINGEN

SPEEDDATEN MET EXPERTS VAN HET MUSEUM EN DE NTR

TOEGANG GRATIS! AANMELDEN:
RIJKSMUSEUM.NL/JUNIOR-FELLOWSHIP

HET JUNIOR FELLOWSHIP WORDT MOGELIJK GEMAAKT DOOR BESTUURSFONDS HOLLANDE MEESTERS | RIJKSMUSEUM FONDS

PHILIPS

BankGiroLoterij

ING

kpn

IN VREEMDE KRIJGSDIENST

Nederlanders in de Spaanse Burgeroorlog

Wie in vreemde krijgsmacht treedt, verliest zijn Nederlanderschap. Deze oude, wettelijke bepaling lijkt logisch, zeker wanneer het om een krijgsmacht gaat van een land dat een vijand van Nederland zou kunnen zijn. De discussie is op dit moment weer hoogst actueel. Toch was de praktijk in het verleden een aantal keren weerbarstiger dan de theorie.

Na de Tweede Wereldoorlog worstelde de regering met de vraag wat zij met de 25 duizend Nederlanders moest die voor de Duitsers hadden gevochten. Maar ook eerder deed het probleem zich voor. Want hoe moest Nederland omgaan met de vrijwilligers in de Spaanse Burgeroorlog? De archieven die inmiddels – na meer dan 75 jaar – ook openbaar zijn, bevatten er veel informatie over. Alleen voor persoonsdossiers bestaat nog een drempel.

NEDERLANDSE VRIJWILLIGERS

Bijna tachtig jaar geleden, in 1936, raakte Spanje verdeeld door een zeer bloedige strijd tussen republikeinen en nationalisten. De regering van de

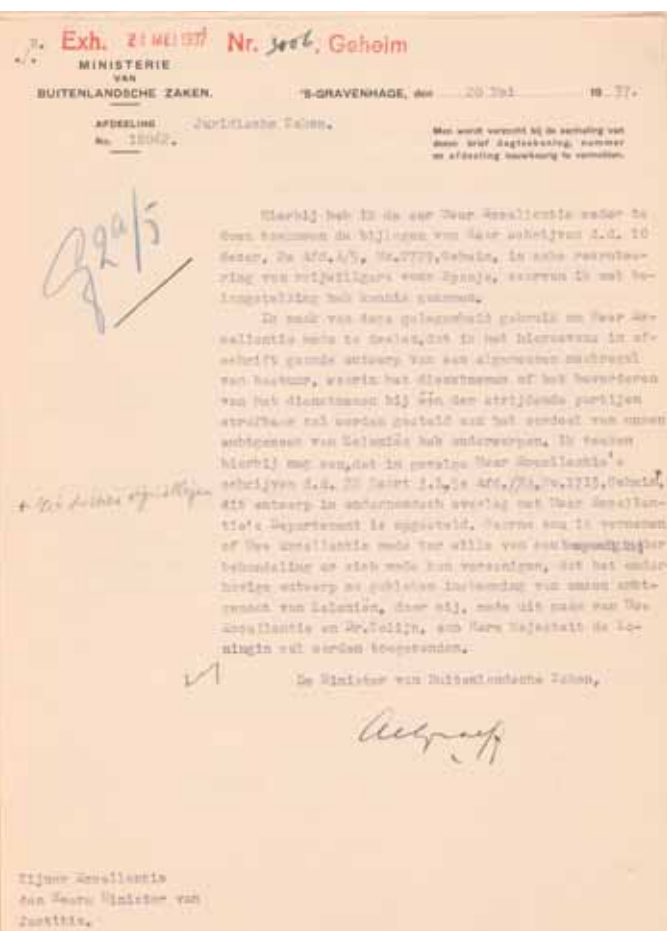
Tweede Spaanse Republiek, die in 1931 tot stand kwam, werd door middel van een staatsgreep ten val gebracht. Omdat de staatsgreep maar deels was gelukt, begon generaal Francisco Franco een langdurige oorlog. In drie jaar tijd veroverde hij in samenwerking met uiterst conservatieve groeperingen de macht in Spanje, iets wat ten koste ging van honderdduizenden slachtoffers. De jaren erna nam dat aantal nog fors toe – vele duizenden stierven voor executiepelotons en in gevangenissen. Na 1945 kwam Spanje in een isolement. Pas na het overlijden van generaal Franco, in 1975, werd de burgeroorlog bespreekbaar. Dat leverde een stroom publicaties en films op, die nog steeds niet is gestopt.

De oorlog in Spanje trok in 1936 zo'n vijf- tot zeshonderd vrijwilligers en daarnaast nog ongeveer honderd anderen, zoals intellectuelen, kunstenaars en journalisten. Meestal gingen zij uit ideële motieven om hun linkse geestverwanten te helpen. Het waren dan ook vooral leden van de Communistische Partij in Holland, anarchisten en vakbondsleden.

Nederland stelde zich neutraal op inzake de binnenlandse Spaanse strijd. Het wilde de handelsbelangen niet schaden. Andere landen, zoals Duitsland, Italië en ook het Vaticaan steunden de nationalisten, het communistische Rusland stelde zich op aan de zijde van de linkse republikeinen. De Nederlandse houding was halfslachtig, wat

Paul Brood en
Elwin Hendrikse zijn
archiefspecialisten bij
het Nationaal Archief.

Brief van de minister
van Buitenlandse
Zaken aan zijn col-
lega van Justitie
over de indiensttre-
ding bij de in Spanje
strijdende partijen,
1937. Nationaal
Archief, archief van
het Ministerie van
Justitie, 2.09.22, inv.
nr. 16804.

Dit schooljaar bespreken experts van het Nationaal Archief in Kleio bijzondere archiefstukken. Het Nationaal Archief in Den Haag beheert en presenteert meer dan duizend jaar geschiedenis van Nederland in bijna 125 kilometer archiefmateriaal, vijftien miljoen foto's en driehonderdduizend kaarten.

Een grote groep Amsterdamse vrijwilligers streed in Spanje aan de kant van de regering (re-publikeinen). In 1938 keert een aantal van hen terug. Op de foto's in *Het Leven* de aankomst van de vrijwilligers op het Centraal Station in Amsterdam, 1938. Nationaal Archief.

onder meer blijkt uit de weigering om kinderen van Spaanse republikeinen asiel te geven. De huidige wet op het Nederlanderschap zegt dat iemand zijn Nederlanderschap kan verliezen, 'indien hij zich vrijwillig in vreemde krijgsmacht begeeft van een staat die betrokken is bij gevechtshandelingen tegen het Koninkrijk dan wel tegen een bondgenootschap waarvan het Koninkrijk lid is'. Dat was in 1936 ook al zo. Nederlandse vrijwilligers die naar Spanje gingen om mee te strijden in de burgeroorlog, verloren hun Nederlandse nationaliteit. Bij terugkeer werd dan ook hun paspoort ingenomen en werden ze stateloos. Maar de Nederlandse regering ging nog verder. In 1937 werd een wet aangenomen waarmee Nederlandse

'NEDERLANDSE VRIJWILLIGERS DIE NAAR SPANJE GINGEN OM MEE TE STRIJDEN IN DE BURGEROORLOG, VERLOREN HUN NEDERLANDSE NATIONALITEIT'

deelname aan de Spaanse strijd zelfs strafbaar werd gesteld. In het Nationaal Archief is de vervolging van de vrijwilligers te volgen. Het archief van het Ministerie van Justitie bevat enkele honderden dossiers, gevormd bij onderzoek door het parket van de Officiëren van Justitie. In opdracht van het Ministerie van Buitenlandse Zaken gingen zij de

Pagina uit de *Katholieke Illustratie* van 1936, met foto's van onder meer Gerda Taro en Robert Capa. Nationaal Archief.

activiteiten na van personen die tijdens de Spaanse Burgeroorlog in dienst waren geweest van het leger van de Spaanse Volksfrontregering. Ze stonden bekend als de zogenaamde Oud-Spanjestrijders. De belangstelling voor deze groep vrijwilligers groeit. Het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) is een project gestart om een online biografisch woordenboek samen te stellen van de Nederlandse vrijwilligers. Het IISG heeft veel archieven over de Spaanse Burgeroorlog.

OORLOG IN BEELD

De Spaanse Burgeroorlog was ook de eerste oorlog die uitgebreid in beeld werd gebracht. Werd de verslaglegging van de Eerste Wereldoorlog nog gehinderd door de beperkte techniek, twintig jaar later was dat totaal veranderd. De fotograaf, die aanvankelijk nog een reporter vergezelde voor het maken van een fotografische illustratie bij een artikel, trok er als fotojournalist nu zelfstandig op uit. Het front van de Spaanse Burgeroorlog werd in beeld gebracht zoals nooit eerder was gedaan. De opkomst van kleine, gemakkelijk te hanteren (kleinbeeld)camera's in de jaren twintig had de fotografie een enorme impuls gegeven. Voor het eerst konden fotografen onopvallend en dicht bij hun onderwerp komen, met alle gevaren van dien. Het belangrijkste platform voor het werk van oorlogsfotografen waren de geïllustreerde tijdschriften. Vooral na de Eerste Wereldoorlog maakten deze een grote groei door, maar een aantal was al ouder. De *Berliner Illustrierte Zeitung*, een van de

bekendste, dateert bijvoorbeeld uit 1890. De in Nederland veel gelezen *Katholieke Illustratie* was nog ouder (1867) en lang een van de grootste familietijdschriften van Nederland. Eveneens zeer veel gelezen in Nederland was *Het Leven Geïllustreerd*, opgericht in 1906 en uitkomend tot het in 1941 door de Duitse bezetter een versijningsverbod opgelegd kreeg. Het Franse *Vu*, dat wordt beschouwd als hét voorbeeld voor het Amerikaanse *Life*, ontstond in 1929. *Life* verscheen vanaf november 1936 als wekelijks *news magazine*, waarin evenveel ruimte was voor beeld en tekst. De filosofie daarbij was dat beelden net zo goed een verhaal kunnen vertellen en meer zijn dan alleen illustraties. In Engeland ten slotte verscheen vanaf 1938 het belangrijke geïllustreerde tijdschrift *Picture Post*. Het was in Nederland de *Katholieke Illustratie* die de eerste reportage met werk van de bekendste oorlogsfotografen over de Spaanse burgeroorlog publiceerde. Met de aangrijpende foto's die Robert Capa (1913-1954) en Gerda Taro (1910-1937) in Spanje maakten, creëerden zij een heel nieuw genre. Een bescheiden artikel, onder de titel

Ontluisterd Spanje, in het nummer van 3 september 1936, met vijf foto's die de rest van de pagina vulden. Over de oorlog, die woedde sinds 17 juli van dat jaar, schreef de redactie: 'Week aan week moeten wij de droeve reeks foto's voortzetten, die zoo'n wreed en altijd een te zwak beeld geeft van den toestand in Spanje, dat door den taaien, fellen burgeroorlog al geheel ontluisterd is. Het valt wel op, hoe weinig foto's er over het algemeen van de zijde der nationalistes gemaakt worden, terwijl de regeeringstroepen ons van materiaal te over voorzien. De foto's die wij op deze bladzijde afdrucken, zijn door een bijzonderen medewerker gemaakt en niet zonder moeite. Het zijn slechts *snapshots*, maar zij zeggen genoeg voor hem, die zich door middel van een plaatje in kan leven in de omstandigheden en de omgeving der ruwe werkelijkheid.' ■

BLIKVANGERS

In de tentoonstelling *Blikvangers* die tot en met 12 juli te zien is, is een speciaal thema gewijd aan de Spaanse Burgeroorlog. Daarin zijn onder andere originele foto's van Robert Capa en Gerda Taro te zien.

LEZING OVER **VERLICHTING EN REVOLUTIE** IN DE REPUBLIEK ■ TAFELGESPREKKEN OVER **CE NIEUWE STIJL**
INSPIRATIETAFELS MET **BEST PRACTICES** ■ WORKSHOPS **DIFFERENTIATIE, BIG HISTORY, TIJDVAKDOSSIERS,**
GESCHIEDENIS SCHRIJVEN EN ERFGOED & MULTIPERSPECTIVITEIT

LEZING Joris Oddens, bevlogen onderzoeker en docent in Amsterdam, Nijmegen en Groningen, over Verlichting en revolutie in de Republiek, inclusief de beeldvorming hierover in onze schoolboeken. Hoe maken we dit belangrijke maar ook abstracte tijdvak toegankelijk en relevant voor leerlingen?

CE NIEUWE STIJL Hoe bereiden we onze leerlingen voor op een centraal examen waarin een mix van oriëntatiekennis, historische contexten en historisch denken bevestigd worden? Roulerend in tafelgroepen wisselen we ideeën en ervaringen uit.

WORKSHOPS ► **Differentiatie** in de geschiedenisles: maak je lessen persoonlijker, spannender en uitdagender voor alle leerlingen *Jasper Rijpma, geschiedenisdocent van het jaar* ► **Geschiedenis schrijven** Een keur aan werkvormen om historisch redeneren en schrijven bij leerlingen te verbeteren *Jannet van Drie, UvA & Brenda Stam, Ichthus Lyceum Driehuis* ► **Erfgoed** als bron van **multiperspectiviteit**: Hoe je met erfgoedobjecten, fysiek en virtueel, het verleden vanuit meerdere gezichtspunten kunt bestuderen *Pieter de Bruijn, EUR* ► **Big History** De 'big picture' in een verhaal dat 13,8 miljard jaar omspannt: interdisciplinair denken met geschiedenis in het hart *Joris Burmeister & Constance van Hall, ARHC Hilversum* ► Werken met een **tijdvakendossier** Pluspunten, beperkingen, varianten *Marcel van Riessen, UvA*

Locatie Oudemanhuispoort, Amsterdam **Tijd** 09.30-16.45 uur **Kosten** 135 euro, inclusief lunch, borrel én usb-stick met weldaad aan materiaal **Aanmelden** www.ivgd.nl

Discussiemiddag over het geschiedenisonderwijs van de toekomst

Vrijdag 5 juni 2015 • 13.00 - 17.00 uur

Locatie: Vrije Universiteit, Amsterdam

Het Ministerie van Onderwijs startte eind 2014 een nationale brainstorm over de onderwijsinhoud van de toekomst met het oog op herziening van de kerndoelen. Deze discussie raakt ook het schoolvak Geschiedenis. Welke geschiedenis willen we aan de nieuwe generatie leerlingen onderwijzen? En waartoe moet het geschiedenisonderwijs dienen?

Tijdens deze discussiemiddag gaan geschiedenisleraren, onderwijzers, lerarenopleiders, onderzoekers, methode-ontwikkelaars en historici werkzaam aan universiteiten met elkaar in gesprek over deze vragen. De opbrengst van de middag is een verzameling uitgangspunten en aanbevelingen voor vernieuwing van het geschiedeniscurriculum.

Programma

13.00-13.30 uur Leerlingen aan het woord

Bart Meijer (presentator van het Klokhuis) interviewt leerlingen uit het primair en voortgezet onderwijs. Wat is een goede geschiedenisles? Wat willen ze leren?

13.30-14.45 uur Geschiedenisonderwijs 2032: Tien tijdvakken en Canon?

Dr. **Arie Wilschut** en prof. dr. **Frits van Oostrom** geven hun visie op de toekomst van het kader van tien tijdvakken en de Canon van Nederland. Ingeleid door prof. dr. **Carla van Boxtel** en gevolgd door een reactie van een leerkracht en een geschiedenisdocent.

14.45-15.00 uur Pauze

15.00-15.45 uur Ronde tafels - Geschiedenis: waartoe en waarover?

Deelnemers wisselen van gedachten over doelen en inhouden van het schoolvak geschiedenis

15.45-16.30 uur Ronde tafels - Aanbevelingen voor herziening van het geschiedeniscurriculum

Deelnemers formuleren concrete aanbevelingen voor herziening van het curriculum in een van de volgende groepen: a) primair onderwijs b) onderbouw voortgezet onderwijs/vmbo-t en c) bovenbouw voortgezet onderwijs.

16.30-17.00 uur Plenaire afsluiting

De aanbevelingen worden aangeboden aan prof. dr. **Geert ten Dam** van het Platform #Onderwijs2032.

17.00 uur Borrel

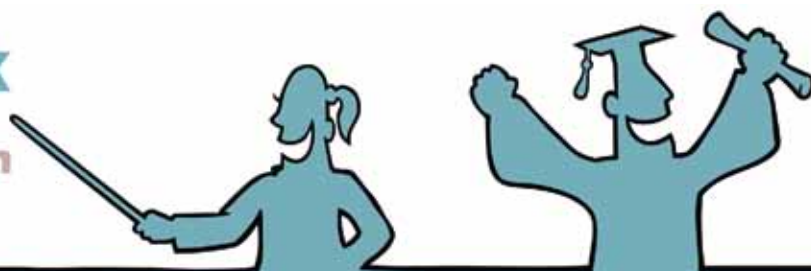
Aanmelden

U kunt zich tot 28 mei aanmelden via het inschrijfformulier op www.ivgd.nl

Organisatie

Meesterschapsteam geschiedenisdidactiek: Carla van Boxtel (Universiteit van Amsterdam), Hubert Slings (Vrije Universiteit) en Susan Hogervorst (Open Universiteit). Met het programma "Meesterschap in de vakdidactiek" geven zeven universiteiten – met ondersteuning van het Regieorgaan Geesteswetenschappen – een impuls aan de versterking van de vakdidactiek in de Geesteswetenschappen, zowel in het onderzoek als in het onderwijs. Zie www.vakdidactiekgw.nl

Vakdidactiek
Geesteswetenschappen

OP REIS VOOR DEVOTIE EN STATUS

Bloemlezing van Nederlandse pelgrimsverslagen

Uit de periode 1450 tot 1650 resteren circa dertig reisverslagen van Jeruzalemgangers uit de Nederlanden. Literatuurhistoricus Ben Wasser stelde een bloemlezing samen van de meest representatieve en karakteristieke fragmenten. Samen geven ze het totale verloop van een pelgrimstocht mooi weer.

In de zomer van 1450 aanvaardde Arent van Gelre en Gulik en graaf van Zutphen een pelgrimstocht naar het Heilige Land met in zijn gevolg een 'clerc' die zich bekendmaakte als *'een groot geleert doctoer ende priester die sinen properen naem van ootmoedigheid niet noemen en wil'* en die optekende wat hij met eigen ogen – zoals hij ons verzekert – zag. Daarmee is dit het eerste pelgrimsverslag in de landstaal. Al snel zouden er meer volgen, want in de tweede helft van de vijftiende eeuw vond er een opleving plaats van pelgrims-tochten naar Jeruzalem. Uit de periode 1450 tot 1650 resteren er een dertigtal van dergelijke reisverslagen.

Sinds de val van Akko in 1291, waarmee het laatste bolwerk van de kruisvaarders in het Heilig Land verloren was gegaan, gold er een kerkelijk verbod op de bedevaart naar Jeruzalem als een economische sanctie; op straffe van excommunicatie mocht deze

niet zonder speciale toestemming van de paus niet doorbroken worden. In de loop van de vijftiende eeuw versoepelde deze maatregel geleidelijk, tegelijkertijd wijzigde ook de houding van de Arabische en later de Turkse overheid tegenover de pelgrims – die overigens altijd vrij tolerant was gebleven. In tijden van oplevende schermutselingen konden de pelgrims nog wel eens extra moeilijkheden in de weg worden gelegd, zoals Jan van Cotwijk in 1598 nog zou ondervinden, toen hij in Damascus geconfronteerd werd met begerige autoriteiten die dachten dat *'wij allemaal gout kacken'*, zoals hij verontwaardigd noteerde.

Bij de herleving van de pelgrims-tochten in de vijftiende eeuw beschikten de monniken van het klooster Sion intussen over een handleiding voor het rondleiden van pelgrims langs heilige plaatsen. Terug in het pelgrimsverblijf van het klooster maakten veel pelgrims daar dankbaar gebruik

van en schreven ze hele passages over. Op die manier zijn er veel pelgrimsverslagen uit die tijd vrijwel gelijklopend opgesteld volgens de strikte volgorde van de *Ordo Processionis* in die handleiding. De formele benadering van de verslaglegging is verklaarbaar. Pelgrims beschouwden hun notities als een officieel document, ofwel als testimonium van hun Jeruzalembedevaart. De bedevaart verleende immers status en die werd door zo'n schriftelijk document bevestigd, vergelijkbaar met het lidmaatschap van de Jeruzalembroederschap na de volbrachte tocht, maar ook met het figureren op het groepsportret van de broederschap – denk aan de schilderijen van Jan van Scorel.

LEGENDARISCH LAND

Bij een viertal vijftiende-eeuwse pelgrimsverslagen gaat het om méér dan alleen devotie en status – het zijn boeken met een veel ruimere opzet en bijkomende intenties. Zo trok Joost van

Ben Wasser houdt zich als literatuurhistoricus bezig met de reisbeschrijvingen van Nederlandse Jeruzalem- en Compostelgangers. Eerder verscheen van zijn hand *Nederlandse Pelgrims naar het Heilige Land 1450-1650*.

Een uitgebreider bibliographie raisonnée is te vinden in: *De Gulden Passer, Bulletin der Vereeniging der Antwerpsche Bibliophielen*, nr. 69 (1991).

Schilderij van Jan van Scorel. Twaalf leden van de Jeruzalembroederschap te Haarlem, omstreeks 1528. De derde man van rechts is Jan van Scorel zelf. Frans Hals Museum, Haarlem.

Een Europese pelgrim draagt op deze tekening van Pieter Bruegel de Oude (ca. 1550) de sint-jakobsschelp van de bedevaart naar Santiago de Compostela en tal van andere, waarschijnlijk loden, bedevaartstekens. Museum Boijmans van Beuningen, Rotterdam.

Ghistele, een patriciër uit Gent, in 1481 na zijn bezoek aan het Heilig Land, vanuit Egypte en de Sinaï naar Aden en later vanuit Aleppo naar Tabriz in Perzië – beide keren in een vergeefse poging door te dringen tot het legendarische *Pape Jansland* dat door hem in Ethiopië werd gesitueerd. In Aden werd de overtocht hem verboden en in Tabriz werd de reis hem sterk ontraden. Hij liet zich dan maar door de kooplieden aldaar uitgebreid inlichten over de situatie in het verre en vreemde achterland. Ook Anselm Adorne uit Brugge, een bankier van Italiaanse afkomst, reisde in 1469 langs een andere weg dan de gebruikelijke via Venetië. Hij voer op eigen gelegenheid via Tunis naar Alexandrië, maakte zijn opwachting bij de sultan van Caïro en doorkruiste na zijn bezoek aan Jeruzalem de landstreken van Galilea en Syrië. Op de terugweg werd hij ontvangen aan het koninklijk hof te Napels. Deze

zoek naar het graf van de apostel Thomas en het even legendarische heiligdom van de Driekoningen op de berg Faz. Fantastische motieven uit vroegere bronnen, als de *Reis van Jan van Mandeville*, hebben in dit verhaal de overhand. Daarmee wint het wel aan avontuur en geheimzinnigheid, iets wat ongetwijfeld de reden was waarom dit reisverhaal veel later in 1652 nog eens als volksboek in de verzamelband *Verscheide Voyagien ofte reysen [etc]* werd uitgegeven.

Behalve de naar inhoud en karakter afwijkende reisbeschrijvingen van de drie hierboven genoemde Vlamingen neemt ook het vijftiende-eeuwse pelgrimsverslag van Jan van Berchem, een edelman uit de omgeving van Lier, een aparte plaats in. In dit verslag vinden we behalve de tochten naar het Heilig Land, Egypte en de Sinaï nog een aantal andere *itineraria* van bedevaarten, voornamelijk in Italië en Zuid-Frankrijk. Midden in de pelgrimstocht naar Compostela breekt het handschrift jammer genoeg af in Béziers. Dit boek was kennelijk bedoeld als een vademecum, een uitgebreide, zowel praktische als devotionele reisgids – zeker ook interessant

voor kooplieden en rondtrekkende ambachtslieden. Dit soort routebeschrijvingen fungeerde tot in de zestiende eeuw als voorloper van landkaarten, zoals het bekende Brugs *Itinerarium* uit de veertiende eeuw dat de weg wees naar alle belangrijke Europese handelssteden tot het Russische Novgorod toe, maar evenzeer naar bekende bedevaartsoorden als Santiago de Compostela, Roc-Amadour, Rome en Jeruzalem.

PRAKTISCHE RAAD

In het verslag van de Rijnlandse pelgrims uit het hertogdom Gelre anno 1473 verschijnt voor het eerst de beschrijving van Venetië, met daarbij praktische raad met betrekking tot reisbehoeftigheden, financiën, contract met de kapitein voor de overtocht en de beschrijving van die overtocht zelf. De in Venetië uitgegeven gidsen bevatten behalve de beschrijving van de stad en de zeereis naar Jaffa soms ook een beschrijving van het bezoek aan Jeruzalem in overeenstemming met de handleiding van het klooster Sion.

Het bezoek aan Jeruzalem varieerde in duur van negen tot veertien dagen. Tijdens dit verblijf konden veel pelgrims de tocht naar de Jordaan niet maken, omdat de toestemming hiervoor hen door de Turkse autoriteiten werd onthouden of omdat de tocht vanwege de onveilige situatie door de paters van Sion werd afgeraden. Om diezelfde reden was het in de vijftiende en zestiende eeuw voor de gewone pelgrim vrijwel onmogelijk de heilige plaatsen in Galilea en in Judea te bezoeken. Dat gold ook voor het reizen naar Syrië, Egypte en de berg Sinaï. Dat was alleen voorbehouden aan zeer welgestelde mensen als Anselm Adorn en Joost van Ghistele die zich goede en betrouwbare begeleiding konden veroorloven.

'DIT SOORT ROUTEBESCHRIJVINGEN FUNGEERDE TOT IN DE ZESTIENDE EEUW ALS VOORLOPER VAN LANDKAARTEN. ZE WEZEN DE WEG NAAR BELANGRIJKE EUROPESE HANDELSSTEDEN EN BEKENDE BEDEVAARTSOORDEN'

reis werd dus vrijwel zeker mede ondernomen vanuit het oogpunt van diplomatie en handelsbelangen. Ook voor Van Ghistele als vooraanstaand burger van Gent zullen soortgelijke bedoelingen hebben gegolden.

Jan Aerts die van 1481 tot 1485 een pelgrimstocht ondernam, maakt zich bekend als priester uit Mechelen en zegt zich te hebben aangesloten bij een Portugese handelsexpeditie. Zijn verslag is erg slordig en onnauwkeurig, vooral waar hij verder van de gebaande wegen raakt. Zo zwerft hij door vaag aangeduide Arabische en Perzische landstreken op

KRITIEK

Het laatste pelgrimsverslag uit de zestiende eeuw, dat van Jan van Cotwilt uit 1598, loopt met zijn theologische uitweidingen vooruit op de wereldwijde beschrijvingen uit de zeventiende eeuw. Deze laatste sluiten aan bij de ideeën van de contrareformatie, een beweging die de pelgrimage zonder de uitwassen verdedigde. De contrareformatie probeerde het geestelijk klimaat binnen de kerk van Rome te zuiveren en het verloren terrein terug te winnen. Het kreeg hierbij de steun van de katholieke vorsten die het oude gezag wilden handhaven. Zo financierde het aartshertogelijk paar Albrecht en Isabella de barokke pracht en praal van de tot dan toe zeer bescheiden Zuid-Nederlandse bedevaartsplaatsen Halle en Scherpenheuvel. De pelgrimage naar Jeruzalem en

het Heilig Land was daartegenover eigenlijk nog het minst verdacht en kon ook het best verdedigd worden vanwege de directe aanknopingspunten met de Bijbel. Wat dit laatste betreft betoonde de minderbroeder Anthonius Gonzales zich in zijn *Hierusalemsche Reyse* een ware apologete en Bijbelkenner. De franciscaan Bernardinus Surius gooide het over een andere boeg. Hij stak in zijn *Godtvruchtighen Pelgrim* de loftrumpet over zijn orde en pleitte voor de macht van kloosters over de hele aarde sinds de tijd dat de kruisvaarders het Heilige Land hadden moeten verlaten. Pater Jan van der Linden, celebroeder te Antwerpen, richtte zich met het verslag van zijn bedevaart in 1633 meer tot de jeugd die hij, aan de hand van een soort schoolboek, de situatie en wonderbaarlijkheden van het

Heilige Land probeerde in te prenten.

Uiteindelijk luidde de reformatie de neergang van de pelgrimage in de Nederlanden in, ook die naar Jeruzalem. Daarbij kwam dat het geloof als voornaamste rechtvaardiging te mogen reizen had afgedaan. Inmiddels was mogelijk op andere manieren te reizen dan uitsluitend als vrome pelgrim. Ook kregen de pelgrims meer oog voor profane zaken en was Jeruzalem niet meer het centrum van de aarde. De pelgrim moest zijn plaats voortaan delen met de ontdekkingsreiziger, de avonturier, de piraat en de walvisvaarder. ■

Jeruzalem, 1487. Uit: Conrad Grünenberg, *Beschreibung der Reise von Konstanz nach Jerusalem*. Bodenseegebiet, 1487. Badische Landesbibliothek Karlsruhe, Cod. St. Peter, pap. 32.

DIT IS DE PELGRIMAGE VAN HET HEILIG LAND EN DAAROMTRENT. BLOEMLEZING UIT DE REISVERSLAGEN VAN DE JERUZALEMGANGERS UIT DE NEDERLANDEN, 1450-1650. Ben Wasser (Uitgeverij Verloren, Hilversum 2014), 242 blz., € 27,00

HET KINDERWETJE VAN VAN HOUTEN

Een lessenserie over kinderrechten

Waarom is het Kinderwetje van Van Houten ontwikkeld? Uit welke groep van de bevolking kwam dit voorstel? Wat was de rol van de overheid hierin? Leerlingen gingen in tweetallen aan de slag om dit te onderzoeken. Ook het thema Kinderrechten 25 jaar Unicef werd gekoppeld aan deze opdracht. De lessenserie werd afgesloten met een speech over rechten – geschreven door leerlingen – die werd voorgedragen op de Internationale Dag voor de Rechten van het Kind.

Jo Jacobs is docent geschiedenis en decaan op het Da Vinci College in Leiden.

WAT?

Leerlingen bestuderen en onderzoeken Nederland tijdens het ontstaan van de Industriële Samenleving. Ze zijn bezig met de positie van arbeiders, vrouwen en kinderen rond 1900, het ontstaan van 'Het kindrewetje van Van Houten', de rechten van kinderen en het Kinderrechtenverdrag dat afgelopen november 25 jaar bestond.

VOOR WIE?

Vmbo-tl derde leerjaar.

TIJDVAK

Tijd van burgers en stoommachines (1800-1900).

VOORKENNIS

Niet noodzakelijk.

HOE?

Leerlingen doen het onderzoek in tweetallen. Klassikaal kijken we naar de speech van Malala Yousafzai. Pittig voor mavo 3 wat het Engels betreft, maar met steeds een korte uitleg goed te doen. Ook krijgen de leerlingen twee speeches te lezen uit het boek *I have a dream*. Belangrijke en bijzondere redevoeringen uit de wereldgeschiedenis. De speeches die zijn gebruikt zijn *I Have a Dream* van Martin Luther King en *Stropdasdragers aller landen verenigt u* van prins Claus.

De speeches krijgen de leerlingen in kopie. Vervolgens nemen we speeches klassikaal door. De docent laat bepaalde onderdelen uit de speech lezen en vraagt waarom deze zinnen en woorden zo belangrijk zijn. De speech als vaardigheid wordt in de lessen Nederlands besproken. Ook het voordragen wordt in deze les geoefend.

De speech *I Have a Dream* plaatsen in het juiste tijdvak en de juiste context: discriminatie, rechten

die niet voor ieder mens gelden. Ook wordt er gewerkt aan een speech aan de hand van het Verdrag voor de Rechten van het Kind en het Kinderwetje van Van Houten. Wat hebben kinderen nu voor rechten gekregen? Praat met de klas over het ontstaan van de leerplicht.

LESDUUR

Een serie van vijf lessen.

LES 1: Een onderzoek naar de veranderingen voor de burgers (*Memo*, hoofdstuk 2). Leerlingen maken kennis met verschillende wetten met betrekking tot de rechten die de mensen krijgen. Ze bestuderen die en zoeken ze ook op op internet. Er wordt een vergelijking gemaakt met kinderrechten. Ook doen ze onderzoek naar kinderrechten op internet.

Prent uit *Nederlandse Spectator* 4 juli 1874, vrouw en kinderen bedanken Samuel van Houten voor zijn Kinderwetje. Rijksmuseum Amsterdam.

EN 25 JAAR KINDERRECHTEN

LES 2: De speech van Malala Yousafzai wordt (indien nodig steeds vertaald) in delen bekeken. Er wordt besproken wat dit te maken heeft met kinderrechten.

LES 3: De speeches van Martin Luther King en prins Claus worden gelezen. Mogelijke vragen hierbij zijn: Wat maakt de speech zo goed? Welke delen van de speech zijn belangrijk?

LES 4: Er wordt verder gewerkt met de twee speeches van prins Claus en Martin Luther King. Het belang van de speeches wordt besproken. Wat wil de spreker vertellen? Op welke manier doet hij dat? Bij welke woorden voel je kracht?

Belangrijke delen in de speech van Martin Luther King:

- Blz. 204 Maar honderd jaar later...
- Blz. 403 Ik heb een droom dat op een dag...
- Blz. 404 Laat vrijheid klinken...

Belangrijke delen in de speech van prins Claus:

- Blz. 594 Deze dag in Amsterdam...
- Blz. 595 Kleren helpen bij creëren...

LES 5: Met hulp van het vak Nederlands maken leerlingen een eigen speech, een die past bij het thema kinderrechten.

WAT LEVERT HET OP?

VAARDIGHEDEN:

Leerlingen leren aan de hand van een thema verbanden leggen tussen verschillende periodes. Ze leren redeneren over de inhoud van speeches en de impact die een speech kan hebben. Waarom houden mensen speeches? Wat doet dat met de mens, de bevolking en de wereld? Ze leren speeches te interpreteren en zelf te schrijven.

KENNIS:

Leerlingen krijgen zicht op de rol van de overheid. Ze leren over het belang van kinderrechten over de hele wereld. Ze leren wat de organisatie UNICEF doet. Ze leren het verleden te verbinden met het heden.

Afsluiting van de lessenreeks: de speech is uiteindelijk door twee tweetallen gehouden in Museum Volkenkunde bij de opening van '25 jaar Verdrag voor de Rechten van het Kind' in Leiden. De leerlingen waren erg zenuwachtig om voor een volle zaal hun speech te houden. Ze hebben het goed gedaan: duidelijk en daadkrachtig. De wethouder van onderwijs heeft de leerlingen in zijn eigen speech aangehaald als 'daadkrachtige leerlingen'. ■

Malala Yousafzai ontvangt in 2013 de 'Sacharovprijs voor de vrijheid van denken', een onderscheiding die sinds 1988 jaarlijks wordt uitgereikt door het Europees Parlement. In haar speech dringt ze er bij de leiders van de EU op aan kinderen 'een boek en een pen' te geven. Foto: Russell Watkins/Department for International Development.

Martin Luther King bij het Lincoln Memorial waar hij zijn beroemde speech *I Have a Dream* hield, 28 augustus 1963.

LITERATUUR

- Informatie voor leerlingen kwam uit *Memo* (uitgeverij Malmberg), Handboek voor kgt 3, Hoofdstuk 2, 'De positie van arbeiders en vrouwen wordt sterker', paragraaf 2.
- De speeches zijn afkomstig uit het boek *I have a Dream. Belangrijke en bijzondere toespraken uit de Wereldgeschiedenis*, door Margreet Fogteloo, (2010, A.W. Bruna, € 34,94, ISBN 9789022996508).

DE VERVEELDE LEERLING UITGEDAAGD

Wat te doen met de onderpresteerder?

Veel docenten zien het als een luxeprobleem: de leerling die veel in zijn mars lijkt te hebben, maar niets anders doet dan zesjes aaneenrijgen. Onderzoek van Wietse Jelles laat zien dat uitdaging voor sommige leerlingen geen bijkomstigheid, maar bittere noodzaak is. Interessanter misschien nog wel is de stelling dat de hele klas baat heeft bij variatie in denkniveaus.

Wietse Jelles is in 2014 afgestudeerd aan de tweedegraads lerarenopleiding geschiedenis van de Hogeschool van Amsterdam en ontving de HvA Research Award voor studentenonderzoek voor zijn scriptie. Op dit moment volgt hij de bestuurskundige master 'International & European Governance' aan de Universiteit Leiden.

Tijdens mijn stage zat ik na afloop van een les tegenover een van mijn leerlingen. Hij had besloten een praktische opdracht over niet-westerse geschiedenis niet in te leveren. 'Ik heb er geen zin meer in, en ook als ik een 1 haal, sta ik afgerond nog een voldoende voor geschiedenis.' Zijn argumentatie sloot naadloos aan bij zijn werkhouding en deed me denken aan de leerling die ik zelf ooit was. Ik wist dat ik hem met geen mogelijkheid het zelfinzicht zou kunnen aanpraten dat zijn werkhouding later problemen zou kunnen opleveren. Het was voor schoolse

standaarden toch ook genoeg wat hij deed? Inspelen op individuele leerbehoeftes van leerlingen is geen sinecure. De meeste docenten zien de intelligente leerling die onder de maat presteert als een luxeprobleem. Zij focussen liever op de leerlingen die slecht presteren omdat ze in bepaalde opzichten minder vaardig of intelligent zijn. De gemiddelde docent doet een aantal pogingen de motivatie van de leerling op te krikken en spreekt hem in het uiterste geval aan op zijn eigen verantwoordelijkheid. Maar als dat geen vruchten afwerpt, richt hij zich op de leerlingen die écht

hulp nodig hebben.

De afgelopen jaren ben ik me steeds meer gaan interesseren voor de onderpresteerder: de leerling die gemiddeld presteert (soms zelfs onvoldoende), maar meer in zijn mars lijkt te hebben. Hoe krijg je zo'n leerling aan het werk? Hoe zorg je dat hij zijn capaciteiten benut? Die interesse is uitgemond in een praktijkonderzoek in het kader van mijn bachelorscriptie. Het bijbehorende praktijkonderzoek heb ik uitgevoerd in twee vwo 3-klassen op een school in Zuid-Holland.

UITDAGING DOOR HOGERE DENKNIVEAUS

Dat uitdaging deel moet uitmaken van de oplossing, ligt voor de hand, maar hoe vertaal je dat naar de praktijk? Uitdaging is op twee manieren mogelijk: je kunt de stof inhoudelijk complexer maken of je kunt de manier van verwerken aanpassen. In mijn onderzoek heb ik ervoor gekozen de leerling uit te dagen door hem aan moeilijker verwerkingsopdrachten te zetten dan hij gewend is.

Om denkniveaus te kunnen analyseren heb ik gebruikgemaakt van een vernieuwde versie van de taxonomie van Bloom. Daarbinnen maak ik voor het gemak onderscheid tussen de lagere denkniveaus *onthouden*, *begrijpen* en *toepassen* (niveau 1

1 D. R. Krathwohl, L. W. Anderson en P. W. Airasian, *A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives*. (New York 2001). D. R. Krathwohl, 'A Revision of Bloom's Taxonomy: An Overview', *Theory into Practice* vol. 41, no. 4 (2002) p. 215. M.T.A. van de Kamp (2012): www.expertisecentrum-kunsttheorie.nl/cms_data/bloom.pdf.

Soekarno, met rechts van hem Mohammed Hatta, verklaart Indonesië onafhankelijk op 17 augustus 1945 in Jakarta. Foto: Frans Mendoer.

tot en met 3) en de hogere denkniveaus *analyseren*, *evalueren* en *creëren* (niveau 4 tot en met 6).¹ In eerste instantie heb ik een analyse gemaakt van de verwerkingsopdrachten die leerlingen normaal gesproken maakten in hun werkboek. Deze opdrachten deden vooral een beroep op de lagere denkvaardigheden en in veel mindere mate op de hogere. Vervolgens heb ik nieuwe verwerkingsopdrachten gemaakt met behulp van de methode *Focus on Gifted & Talented*.² Deze Britse methode is gericht op uitdaging in het geschiedenisonderwijs en is gebaseerd op de taxonomie van Bloom. De vier gepubliceerde bundels bevatten werkvormen die sterk doen denken aan de Nederlandse *Actief Historisch Denken*-bundels en sluiten aan bij de onderwerpen van het Britse geschiedeniscurriculum. Ik heb op basis van deze methode vier grote opdrachten gemaakt, die een beroep doen op de hogere denkvaardigheden. De opdrachten gaan over het onderwerp 'dekolonisatie'. In een van de opdrachten moet de leerling er aan de hand van een vraag- en antwoordspel met politieke partijen in Nederlands-Indië achter komen welke partij het best bij hem past als hij bijvoorbeeld een grootgrondbezitter zou zijn. Het gaat dan om inleving in de positie van een Indonesiër die politieke afwegingen moet maken. De opdracht vereist dat de leerling in korte tijd het politieke krachtenveld in Nederlands-Indië in de jaren twintig analyseert en dat hij zich een voorstelling maakt van de dilemma's waarvoor iemand zich in die tijd geplaatst zag. In een andere opdracht moet de leerling er aan de hand van een grote hoeveelheid achtergrondinformatie achter zien te komen waarom een jonge Vietnamees zich heeft aangesloten bij de Vietminh. De

HARDOPDENKENPROTOCOLLEN

De determinatie van denkvaardigheden in de protocollen aan de hand van de gereviseerde taxonomie is direct in de protocollen opgenomen door middel van onderlijning. De determinatie van een denkvaardigheid staat steeds aan het slot van de onderlijning tussen gekrulde haakjes, bijvoorbeeld: ----{2.3}. Groene onderlijning (----) staat voor een denkvaardigheid uit de laagste drie categorieën (1: *onthouden*, 2: *begrijpen* en 3: *toepassen*). Oranje onderlijning (----) staat voor een denkvaardigheid uit de vierde categorie: *analyseren*. Rode onderlijning (----) staat voor een denkvaardigheid uit de vijfde categorie: *evalueren*. Blauwe onderlijning (----) staat voor een denkvaardigheid uit de zesde en laatste categorie: *creëren*. Eventueel is binnen de gekrulde haakjes een specificatie of opmerking bij de determinatie opgenomen. Bijvoorbeeld: ----{6.1: *doelloos, zonder criteria*}. Dergelijke frasen worden verduidelijkt in de resultaten of analyse van het onderzoek.

leerling analyseert de historische context in Vietnam rond 1950 in combinatie met een hoeveelheid biografische gegevens van de hoofdpersoon. Wat deze 'mysterieopdracht' interessant maakt, is dat de hoofdpersoon eigenlijk voorstander is van gewelddoos verzet tegen de Franse overheerser, maar toch heeft besloten zich aan te sluiten bij de gewapende strijd. De leerling moet deze ommezwaai proberen te verklaren. Een aantal leerlingen – geselecteerd als waarschijnlijke onderpresteerders op basis van gedragskenmerken en cijfers – heeft deze opdrachten zelfstandig gemaakt in een apart lokaal.³ Daarbij moesten zij hardop denken: de leerling spreekt elke gedachte die in hem opkomt hardop uit. Die

gedachten zijn opgenomen met memorecorders en uitgewerkt in hardopdenkenprotocollen. Nota bene: omdat in het onderzoek alleen is gekeken naar het effect van de opdrachten, heb ik mij als docent niet bemoeid met de uitvoering van de opdracht. Door de protocollen te analyseren aan de hand van de taxonomie, heb ik gekeken naar het daadwerkelijke gebruik van de denkniveaus. Analyse wijst uit dat alle acht leerlingen ruimschoots gebruikmaken van één of meerdere hogere denkniveaus. Bij vijf van de acht leerlingen leidt het gebruik van deze denkvaardigheden bovendien tot kwalitatief sterke redeneringen. Figuur 1 en 2 tonen twee voorbeelden van het gebruik van hogere denkniveaus. ►

Eh.. De PNI zet zich in voor het niet samenwerken met het

Nederlands bestuur, dus dat zou niet handig voor hem zijn.
-----{5.2: criterium: samenwerken}
En de PKI wou geen gelovige mensen, dus de SI is ook het
-----{4.3, 5.2} -----
handigst voor deze, deze boer. (Schrijft op.) De SI (murmelt
---{5.2: criterium: geloof}
iets overstaanbaars) (schrijft verder).

² D. Waugh en S. Waugh, *Focus on Gifted & Talented: 20th Century World* (Dunstable 2003).

³ J. F. Irvine en J. D. Stewart, *Thriving at School – 2nd Revised Edition* (Cambridge 2008) p. 94.

A. Wassink, 'Bijlage 2 Scholing 1: Onderpresteren' in: J. van der Hoeven, E. de Boer en G. ten Hove, *Onderpresteren onder de loep, Onderzoeksrapportage project Beroepsidentiteit en Persoonlijkheidsontwikkeling havo-vwo 2008-2010* (KPC Groep, in opdracht van het ministerie van OCW, 's-Hertogenbosch 2010) p. 45-46.

Figuur 1. Voorbeeld uit het hardopdenkenprotocol: de leerling moet hier bepalen bij welke nationalistische beweging in Nederlands-Indië een fictieve persoon zich zou aansluiten. Door de drie nationalistische bewegingen te bekritiseren (denkvaardigheid 5.2), door zich in te leven in de wensen van de persoon, vergelijkt de leerling op een hoger niveau. Deze persoon is bijvoorbeeld gelovig en wil samenwerken met de Nederlanders. Dat vergelijkt de leerling met de mate waarin de nationalistische bewegingen ontstaan voor religieuze leden en samenwerking met de Nederlanders.

Figuur 2. Voorbeeld uit het hardopdenkenprotocol: de leerling moet bij deze opdracht aan de hand van veel informatie erachter zien te komen waarom een jongen zich bij de Vietminh heeft aangesloten. De keuze van de leerling om het materiaal te organiseren (denkvaardigheid 4.2) – door kaartjes te groeperen – kan bovendien duiden op het gebruik van denkvaardigheid 6.2 (plannen).

(Pakt en bekijkt volgende afbeelding) (Leest bijschrift)
Bewoners van de havenstad Haiphong delen eten (stilte) in een evacuatie-ruimte na een zwaar bombardement in 1946. Nou, die horen dus bij elkaar. (legt de afbeelding naast de -----{4.2: bombardement} afbeelding van het bombardement).

Het gebruik van de vervangende opdrachten blijkt effectief voor zes van de acht geselecteerde leerlingen. Uitdaging slaat in die gevallen duidelijk aan: de leerlingen gebruiken hogere denkvaardigheden dan bij het maken van reguliere verwerkingsopdrachten, en ervaren bovendien dat ze meer moeite moeten doen én dat ze er meer plezier aan beleven. Bovendien ervaart geen van hen verminderd zelfvertrouwen – de leerlingen hebben het gevoel deze opdrachten aan te kunnen. Daarmee is de kans groot dat we hier te maken hebben met daadwerkelijke onderpresteerders: we hebben het immers over leerlingen die normaal gesproken slecht tot gemiddeld presteren voor geschiedenis en de andere vakken.

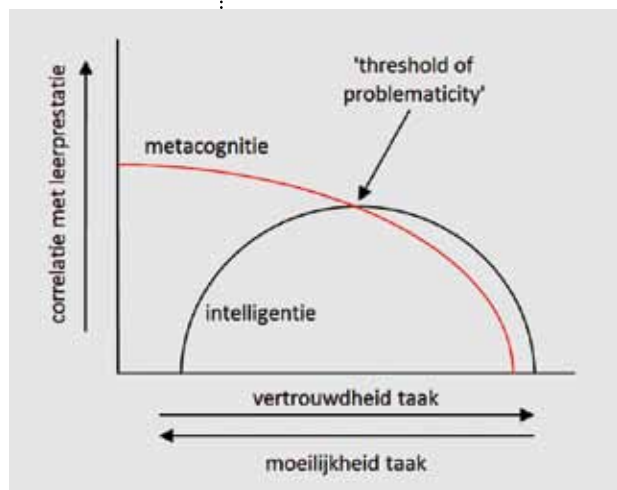
'BOVENDENKEN'

Dat uitdaging voor zes van de onderzochte leerlingen werkt,

is mooi. Toch blijft voor veel docenten de kwestie van het luxeprobleem. Concreter: waarom zou ik als docent extra tijd uittrekken voor het maken van uitdagender opdrachten voor leerlingen die meestal toch al voldoende halen? Vanuit ideologisch oogpunt zou je kunnen zeggen: iedere leerling heeft evenveel recht op significante ontwikkeling. Vanuit de psychologie zou je kunnen zeggen: laten we eens kijken naar metacognitie. Hoe zit dat? Ons denken is in twee delen te splitsen: een inhoudelijk gedeelte en een monitorend, controlerend gedeelte. Onze intelligentie is verantwoordelijk voor het inhoudelijke gedeelte, en bepaalt de snelheid en de mate waarin bestaande en nieuwe kennis met elkaar verweven worden (het leggen van verbanden). Metacognitie (uit het Grieks en Latijn: 'na/bovendenken') is het gedeelte van ons denken dat onze inhoudelijke gedachten controleert op kennis- en procesfouten en dat ingrijpt op het moment dat er een fout wordt geconstateerd in ons denken. Een voorbeeld: metacognitie grijpt in door het initiëren van alternatieve denkstrategieën. Iets kleins als het opnieuw lezen van een stukje tekst op het moment dat u zich realiseert dat u de tekst nog niet begrijpt is een uiting van metacognitie. Maar ook gevarieerde leerstrategieën zijn deel van ons arsenaal aan metacognitieve vaardigheden.

Onderzoek wijst uit dat er geen positief verband is tussen mate van intelligentie en metacognitie: kinderen met een bovengemiddelde intelligentie geven geen blijk van bovengemiddelde metacognitieve vaardigheden.⁴ Bovendien is intelligentie een constante factor die genetisch bepaald is, terwijl metacognitie trainbaar is. Essentieel is de manier waarop onze hersenen gebruikmaken van intelligentie en metacognitie. Metacognitieve vaardigheden worden pas ingeschakeld op het moment dat er fouten worden gemaakt in onze inhoudelijke gedachten. Maar hoe hoger de mate van intelligentie, des te hoger onze capaciteit nieuwe en bestaande kennis met elkaar te verweven, en des te verder weg het moment ligt dat onze hersenen fouten gaat maken. De grafiek in figuur 3 laat dat zien: als een opdracht betrekkelijk eenvoudig is (de rechterkant van de grafiek), is het gebruik van metacognitie ondergeschikt aan het gebruik van onze intelligentie. Er wordt wel gemonitord, maar er is geen noodzaak in te grijpen, een alternatieve denkstrategie in werking te zetten. De rode lijn geeft het gebruik van metacognitie aan, de zwarte lijn het gebruik van intelligentie. Vanaf de *threshold of problematicity* wordt het gebruik van metacognitieve vaardigheden belangrijker dan het gebruik van de intelligentie.⁵ Pas vanaf een bepaalde moeilijkheid – de mate van moeilijkheid is afhankelijk van onze intelligentie – wordt een opdracht dusdanig moeilijk dat we fouten gaan maken, en metacognitieve vaardigheden de boventoon gaan voeren. Dat is het moment waarop we in gedachten beginnen met reflecteren op het denken, en zoeken naar een aanpak om tot een antwoord op de opdracht te komen. Dat moment is de drem-

Figuur 3.

pel van uitdaging, en noemen we dus de *threshold of problematicity*. We bevinden ons vanaf dan aan de linkerkant van de grafiek. Het probleem voor onderpres- teerders is dat voor leerlingen die bovengemiddeld intelligent zijn ten opzichte van het gemid- delde van de klas, de kans kleiner is dat die drempel regelmatig bereikt wordt. Een leerling die niet uitgedaagd wordt, maakt dus nauwelijks tot geen effectief gebruik van metacognitieve vaar- digheden. Het gevolg daarvan is dat metacognitieve vaardigheden nauwelijks worden ontwikkeld.⁶ De gevolgen van onderontwikke- ling van metacognitieve vaardig- heden worden doorgaans pas op de lange termijn zichtbaar: als een leerling op latere leeftijd plotseling geconfronteerd wordt met opdrachten die niet kun- nen worden opgelost met de denkstrategieën die hij gewend is te gebruiken. Een typische groep vormen de zeer intelligente leerlingen (met een IQ van 130 of hoger) die al in het basisonder-

wijs louter varen op intelligentie, onderpresteren en vervolgens problemen krijgen of zelfs uitval- len in het voortgezet onderwijs. Vergelijkbaar is de groep leerlin- gen die in het voortgezet onder- wijs onderpresteert, en in het hoger onderwijs tegen studiever- traging of studie-uitval aanloopt. Uitdaging voor onderpresteerders is daarmee bittere noodzaak.

BRUIKBAARHEID

Wat kunt u hiermee als docent geschiedenis? Allereerst staat het u vrij gebruik te maken van de opdrachten die ik voor mijn onderzoek heb gemaakt, al zijn die opdrachten alleen aan

het onderwerp 'dekolonisatie' gerelateerd. Daarnaast raad ik u van harte aan de bundels *Focus on the Gifted & Talented* aan te schaffen. Al sluiten niet alle opdrachten uit de bundels aan bij het Nederlandse geschiede- niscurriculum, en behoeven ze vertaling uit het Engels – de opdrachten zijn origineel en zet- ten linea recta in op uitdaging. Bovendien is van iedere opdracht aangegeven welk denkniveau uit de taxonomie worden aange- sproken. Voor de docent die het zich niet kan permitteren eigen- handig opdrachten aan te passen zijn de bundels *Actief Historisch Denken* een interessant alter- natief, althans voor wat betreft de opdrachten die vergelijkbaar zijn met de Britse bundels. Van de Nederlandse opdrachten is helaas niet aangegeven welke denkniveaus worden aangespro- ken – de opdrachten zijn niet bij uitstek voor cognitieve uitdaging ontworpen. Tot slot is er nog een laatste argument om dit artikel ter harte te nemen en gebruik te maken van de bovenstaande methoden: ook de andere leerlingen in uw klassen hebben behoefte aan de opdrachten zoals hier behandeld. Geschiedenis is een vak dat grotendeels draait om abstracte concepten. Volgens onderwijskundige Dennis Gun- ning is variatie in de omgang met die concepten essentieel om een concept goed te leren bevat- ten. Cognitieve variatie leidt tot vollediger kennis van abstracte begrippen.⁷ ■

Dit artikel is geschreven op basis van een praktijk-onderzoek dat Wietse Jelles in het kader van de tweedegraads lerarenopleiding geschiedenis aan de Hogeschool van Amsterdam heeft uitgevoerd. Het verschijnt in een serie artikelen met didactische producten en onderzoeksresultaten van studenten van lerarenopleidingen. De voor het onderzoek geconstrueerde opdrachten zijn online beschikbaar via de website van *Kleio*. Opmerking voor gebruik in de klas: personen en gebeurtenissen op lokaal niveau (met uitzondering van grote histori- sche gebeurtenissen) zijn fictief.

Het Franse Vreem- delingenlegioen speelt een belang- rijke rol in de oorlog tegen de Vietminh. Hier is een ver- dachte aangehouden die zich schuilhield in de jungle. Hij wordt ondervraagd door de patrouille die hem vond. Ca. 1954.

④ H. L. Swanson, 'In- fluence of metacogni- tive knowledge and aptitude on problem solving', *Journal of Educational Psychol- ogy* vol. 82, no. 2 (1990) p. 306-314. M. V. J. Veenman en J. J. Elshout, 'Intel- lectual ability and working method as predictors of novice learning', *Learning and Instruction* vol. 1, no. 4 (1991) p. 303-317.

M. Allon, T. B. Gutkin en R. Bruning, 'The relation between metacognition and intelligence in normal adolescents: Some tentative but surpris- ing findings', *Psychol- ogy in the Schools* vol. 31, no. 2 (1994) p. 93-97.

⑤ Vrij naar M. V. J. Veenman, mas- terkeuzemodule 'Hoogbegaafdheid & metacognitie' (ICLON, Universiteit Leiden, voorjaarsse- mester 2013).

⑥ V. J. Veenman, 'Giftedness: Predict- ing the Speed of Expertise Acquisition by Intellectual Abil- ity and Metacogni- tive Skillfulness of Novices' in: M. F. Shaughnessy, M. V. J. Veenman en C. Kleyen-Kennedy (eds.), *Meta-Cognition: A Recent Review of Research, Theory and Perspectives* (New York 2008) p. 215.

⑦ D. Gunning, *The Teaching of History* (Londen 1978) p. 34.

KARAKTERVOLLE KATTEN

De kat placht vooral historische grootheden te behagen

Welke overeenkomst bestaat er tussen een Egyptische farao, de Germaanse godin Freya, humanist Francesco Petrarca, wetenschapper Isaac Newton, schrijver Charles Dickens, president Abraham Lincoln en premier Winston Churchill? Ze hielden allemaal erg veel van katten.

Nicole van der Steen
is redacteur van Kleio.

Heel bekend is de bijzondere plek die katten innamen in het oude Egypte – aan de godin Bastet, getransformeerd van leeuw tot zachtaardige beschermgodin in kattengedaante, werden duizenden kattenmummies gewijd. Deze katten werden bij de tempels speciaal gefokt om te worden gedood en gemummificeerd. Hoe gruwelijk deze praktijk ook lijkt, katten waren waarschijnlijk zeer geliefd, alleen al omdat ze de beroemde graanvoorraden tegen muizen beschermden. Bastet werd vereerd als godin van liefde, warmte en vruchtbaarheid en gold als een goede moeder (kattenmoeders beschermen hun kittens fanatiek). Vrouwen met een kinderwens droegen haar beeltenis als amulet.

DOL OP LUXE

De Germanen kenden weliswaar geen godin in kattengedaante, maar wel twee boskatten – een witte en een zwarte – die de strijdwagen van Freya voorttrokken. Deze mooiste van de goden, stoer en strijdlustig en dol op luxe, was de godin van liefde en vruchtbaarheid en van de magie. Vooral vanwege dat laatste aspect werd zij in de christelijke

vroegere middeleeuwen in de ban gedaan. Haar wilde katten vielen daarmee ook uit de gratie. De witte werd simpelweg 'gewist', de zwarte werd het symbool van boze machten en zelfs de personificatie van de duivel. De angst voor katten ging zo ver, dat men geloofde dat heksen zich in kattengedaante konden verplaatsen: dat hebben duizenden al of niet zwarte katten moeten bekopen met een gewelddadige dood. Zelfs het bezitten van een kat kon voor een brave burger op een terechtstelling uitlopen. Sindsdien wil het volksgeloof dat het ontmoeten van een zwarte kat ongeluk brengt – in Engeland geldt dat overigens voor witte katten. Al schijnen er sinds de middeleeuwse slachtpartijen geen volledig zwarte katten meer te bestaan. Als je goed kijkt, zie je altijd wel een paar witte of bruine haartjes.

Boven: Beeldje van de Egyptische godin Bastet. Zwart basalt, dateert van tussen 300 v.Chr en 300 n.Chr. Foto: William Byrd en Mark Davenport. Onder: De strijdwagen van de godin Freya wordt voortgetrokken door twee boskatten.

GRAFMONUMENTJE

In de vroegmoderne tijd verdween het geloof in heksen en de duivelse rol die katten daarbij speelden. Katten kregen de ruimte om voor sommige historische grootheden juist een speciale rol te vervullen. De 'eerste' humanist, Francesco Petrarca, reisde stad en land af om in kloosters handschriften van schrijvers uit de oudheid op te sporen. Aan hem wordt, naast talloze andere wijze uitspraken, het volgende aforisme toegeschreven: 'De mensheid laat zich grofweg in twee groepen indelen: kattenliefhebbers en door het leven benadeelden.' De grote schrijver en dichter hield in zijn huis in Arquà (nu Arquà Petrarca) een kat, die hij vooral waardeerde omdat ze de muizen bij zijn kostbare collectie boeken weghield. Na Petrarca's dood werd zijn kat gemummificeerd. Tegenwoordig is in zijn laatste huis inderdaad een gemummificeerde kat te zien, achter een ruitje in een grafmonumentje en voorzien van twee zeventiende-eeuwse grafschriften. Hoogstwaarschijnlijk dateert ook het diertje zelf uit de zeventiende eeuw, maar dat doet aan Petrarca's liefde voor zijn huisdier niets af. Isaac Newton, de grote wis- en

natuurkundige die onder meer de wet van de zwaartekracht formuleerde, staat bekend als de bedenker van het kattenluikje. Newton wordt wel als de grootste geleerde uit de geschiedenis van de wetenschap gezien – briljant als theoreticus én als uitvinder. Omdat hij zich niet zou hebben kunnen concentreren op zijn werk als hij steeds de kat moest binnenlaten, zou hij een gat in zijn kamerdeur hebben gemaakt. Zijn biograaf Charles Gibson verwees dit verhaal echter naar het rijk der fabelen. Volgens een brief van Newtons assistent hield hij 'kat noch hond in zijn kamer'.

AAN TAFEL

Charles Dickens, sociaal betrokken romanschrijver, moet zeker drie katten hebben gehad. Van hem zou de uitspraak zijn 'Welk groter geschenk dan de liefde van een kat.' Zijn lievelingskat Bob volgde hem overal en zou regelmatig, om zijn aandacht te trekken, de kaars hebben uitgeblazen als de schrijver aan het werk was. Toen Bob overleed, liet Dickens een van zijn pootjes opzetten en op een briefopener plaatsen als aandenken. Abraham Lincoln was de eerste president van de Verenigde

Staten die een kat het Witte Huis binnenbracht. Tabby mocht naast hem zitten tijdens officiële diners en werd dan, tot ongenoegen van zijn echtgenote, met een gouden vork door hem gevoerd. Een van zijn ministers deed hem twee kittens cadeau, waarmee de grote president uren kon spelen, niet alleen na, maar ook tijdens zijn officiële werkzaamheden. Ook Churchill vergaderde het liefst met een spinnende poes op schoot. Zijn lievelingskat Tango at met de familie mee aan tafel. Toen het dier in 1942 overleed, besloten Churchills naasten hem het nieuws pas te vertellen wanneer er goede berichten van het front zouden komen. Zijn latere favoriet Jock zou in 1965 op de rand van zijn sterfbed hebben gezeten. Churchill bepaalde in zijn testament dat er altijd een rode kat met witte bief en vier witte sokken in zijn landhuis Chartwell moest wonen. Sinds maart 2014 neemt asielkat Jock VI de honneurs waar. ■

Boven: Pootje van Dickens' kat Bob op de achterkant van een briefopener. The New York Public Library.
Onder: Winston Churchill aait scheepskat Blackie van de HMS Prince of Wales. Augustus, 1941.

Meer over bijzondere katten in de geschiedenis: Enne Koops op Historiek <http://tiny.cc/K03KAT>.

DURF ZELF TE DENKEN!

Verlichting – twijfel aan oude dogma's – is van alle tijden

De eeuw van Voltaire, Hume en Kant wordt ook wel de eeuw van de verlichting genoemd.

Maar daarmee doen we die term geen recht. We geven het een periodiek beperking mee die in de achttiende eeuw zelf niet werd gevoeld. De denkers uit die eeuw beschouwden de verlichting als een proces dat al lang vóór hun eigen tijd was ingezet. Wat is de verlichting dan wel, als het meer is dan een bepaalde periode in de achttiende eeuw?

Jabik Veenbaas is filosoof, schrijver van historische werken en vertaler. In 2013 verscheen van zijn hand: *De Verlichting als kraamkamer. Over het tijdperk en de betekenis voor het heden* (Nieuw Amsterdam, 2013).

‘**V**erlichting is het ontkomen van de mens aan de onmondigheid waaraan hij zelf schuldig is,’ schrijft Kant. ‘Onmondigheid is het onvermogen om je van je eigen verstand te bedienen zonder de leiding van een ander. Je bent *zelf schuldig* aan deze onmondigheid als die niet veroorzaakt wordt doordat het je ontbreekt aan verstand, maar aan de vastberadenheid en de moed om je daarvan zonder andermans leiding te bedienen. *Sapere aude!* “Heb de moed je van je *eigen* verstand te bedienen!” is dan ook het motto van de verlichting.’ Kant lijkt hier een glasheldere boodschap af te geven. En toch wordt zijn tekst naar mijn smaak vaak iets te gemakzuchtig gelezen. Want wanneer wij over de verlichting spreken, denken we toch doorgaans aan een specifieke periode, aan de grote achttiende-eeuwse denkers, aan de *Encyclopédie* en aan de Franse Revolutie. Maar waar is die periode gebleven in de woorden van Kant die ik zojuist aanhaalde? Verlichting, zegt Kant, is de bevrijding van de mens uit de onmondigheid waaraan hij zelf schuldig is. Dat is, op de keper beschouwd, een uitspraak die zich aan precieze periodisering onttrekt. Kant definieert verlichting als een proces waaraan wordt deelgenomen door ieder mens die zelf durft te denken. Dat kan de Egyptenaar uit de faraotijd zijn die zijn priester niet langer vertrouwt. Of de oude Babyloniër die de raad van zijn sterrenwichelaar in de wind slaat. Maar net zo goed de vrouw uit de eenentwintigste eeuw die zich niet langer door haar man laat koeioneren.

EEUW VAN DE VERLICHTING?

Wanneer wij de eeuw van Voltaire, Hume en Kant de verlichting noemen, geven wij de term een periodieke beperking mee die in de achttiende eeuw zelf niet werd gevoeld. De denkers uit die eeuw signaleerden een proces dat al lang vóór hun eigen tijd was ingezet. Condorcet, een man die aan het eind

van de achttiende eeuw terugblikte op de menselijke geschiedenis, typeerde die geschiedenis als één grote ontwikkelingsgang waarin zich verschillende tijdperken van verlichting hebben voorgedaan. Zeer belangrijk was voor hem bijvoorbeeld de tijd van de oude Grieken, waarin niet alleen de wetenschap enorme vooruitgang boekte, maar ook baanbrekende ontwikkelingen plaatsvonden op het terrein van de politieke emancipatie. Hij karakteriseert het Griekse volk als de ‘weldoener en de gids van alle naties’. De achttiende-eeuwse denkers

Portret van Immanuel Kant. Schilderij uit de achttiende eeuw.

gaven hun eigen tijd dus niet het alleenrecht op verlichting. Maar ze beschouwden die wel als een unieke fase, als een beslissende stroomversnelling in een proces. Rond het jaar 1700, misschien zelfs al iets eerder, begon de intellectuele elite in Europa te beseffen dat er veel veranderd was. ‘*Finis saeculi novam rerum faciem aperuit*,’ noteerde Leibniz in een van zijn korte geschriften, toen de achttiende eeuw net in de startblokken stond: ‘Aan het eind van de eeuw hebben de dingen een nieuw gezicht gekregen.’ Wanneer begon deze turbulente periode dan precies? Daar is in de loop der jaren heel wat over geschreven. Veel commentatoren laten haar rond of even vóór het jaar 1700 beginnen, en er zijn zelfs denkers die menen dat je al rond 1650 kunt spreken van het begin van de verlichting. Het is een gecompliceerde discussie, temeer omdat de twee interpretaties van het begrip ‘verlichting’ – de periodieke en de bovenperiodieke – nogal eens met elkaar verward worden of over elkaar heen gelegd worden.

DE NUCHTERHEID VAN CANDIDE

Ik denk dat er goede redenen bestaan het begin van de verlichting – van de verlichting als historische periode dus – niet halverwege de zeventiende eeuw maar later te dateren, bijvoorbeeld rond 1700 of net daarvoor. De achttiende-eeuwse denkers die de sfeer van het tijdperk bepalen, ik denk dan bijvoorbeeld aan Hume, Lamettrie, Rousseau en Kant, benaderen de grote filosofische vraagstukken op een manier die wezenlijk verschilt van die van de grote rationalisten uit de zeventiende eeuw. Wanneer je de verlichting wilt typeren, dien je de achttiende-eeuwse kritiek op die rationalisten en hun systemen in je typering te betrekken. De kritiek op en de spot met de grootspraak van de rede groeide in de achttiende eeuw uit tot een hoofdthema. Nergens vinden we het wantrouwen ten opzichte van die oude rationalistische systemen sprekender verwoord dan in de filosofische vertelling *Candide of het optimisme* van Voltaire. Voltaire, vermoedelijk de beroemdste spotter van het tijdperk, heeft het hier gemunt op Leibniz en diens leerling Wolff, die meenden te kunnen bewijzen dat onze wereld de beste van alle mogelijke werelden was. De alwetende en almachtige God zou nooit een wereld kunnen scheppen die voor verbetering vatbaar was. De leer van Leibniz wordt in het boek vertegenwoordigd door Candides huisonderwijzer, de heer Pangloss, die hem lesgeeft in de ‘metafysisch-theologische cosmolonnoezologie’. Pangloss loopt voortdurend te koop met zijn Leibniziaans optimisme: ‘Hij kon schitterend bewijzen dat er geen gevolg is zonder oorzaak en dat, in deze beste van alle denkbare

werelden, het kasteel van mijnheer de baron het schoonste van alle denkbare kastelen was, en mevrouw de barones de beste van alle denkbare baronessen.’ Candide wordt weggejaagd van het kasteel van baron Thunder-ten-Tronckh waar hij is opgegroeid en moet nu de wereld in. Al gauw komt hij zijn oude leermeester weer tegen, nu als een bedelaar die van top tot teen onder de zweren zit. Hij begint het vertrouwen in het pretentieuze optimisme van zijn geliefde leermeester te verliezen,

‘DE DENKERS VAN DE VERLICHTING SIGNALEERDEN EEN PROCES DAT AL LANG VÓÓR HUN EIGEN TIJD WAS INGEZET’

omdat Pangloss en hij allebei voortdurend de vreselijkste dingen meemaken. En terwijl Pangloss bij alle ellende zijn naïeve rationalisering blijft oplepelen, eindigt Candide als nuchtere scepticus, die beseft dat er veel kwaad op de wereld is en dat de mens zijn leven enkel draaglijk kan maken door zich met werken te vrijwaren van ‘verveling, slechte gewoonten en armoede’. De spotter is een scepticus, een twijfelaar: hij neemt de menselijke tekorten op de korrel. Maar de spotter beschikt ook over branie. Hij is zelfverzekerd genoeg zijn scherpe tong te laten spreken. De achttiende eeuw was de galavoorstelling van de spotters. En dat kon ze worden, omdat ze genadeloze scepsis paarde aan een machtig zelfvertrouwen.

DE NATUURWETENSCHAP ALS AANJAGER

De grote aanjager van dat zelfvertrouwen was de natuurwetenschap, die met haar empirische methodiek voortdurend terreinwinst boekte. De toenemende scepsis ten aanzien van oude zekerheden is direct met die natuurwetenschap te verbinden. Steeds kritischer stonden de denkers tegenover kennis die niet langs de weg van empirisch

In de Parijse salon van Madame Geoffrin ontmoeten filosofen, schrijvers en wetenschappers elkaar. Schilderij van Anicet-Charles-Gabriel Lemmonier, 1812.

De filosoof en historicus David Hume. Schilderij van Allan Ramsay, 1766. Scottish Natural Gallery.

onderzoek werd verkregen. Maar er waren meer zaken die de scepsis bevorderden. De bloedige godsdienstoorlogen hadden de kritiek op het geloofsfanatisme en dus op een al te grote leerstelligheid in religieuze kwesties aangewakkerd. Ook van de ontdekking en beschrijving van andere culturen en van de uitvinding en vervolmaking van de boekdrukkunst waren sceptische impulsen uitgegaan. Wie ziet dat er ook in andere delen van de wereld geavanceerde beschavingen bestaan en die beter leert kennen, zal de eigen beschaving met kritischer ogen bekijken. En wie toegang krijgt tot boekwinkels en bibliotheken, tot een veelheid van opvattingen en denkbeelden, zal sneller gaan relativeren. De verlichting werd een tijd van bevrijding, van afrekening, niet alleen met de oude religieuze naïviteit, maar ook met de oude pseudorationele zelfgenoegzaamheid. Die bevrijding betekende echter ook verlies. Waar eindigde de kritiek? Zou ze niet alle vormen van geestelijk houvast onderuithalen? De begintijd van de verlichting wordt met recht gekarakteriseerd als een tijd van crisis. Symptomen van zo'n crisis treffen we al aan bij de vroege wegbereiders van de verlichting, bij denkers als Descartes, Spinoza en Pascal, die gevoelige seismografen van hun tijd.

DE VERWARRING VAN HUME

En de symptomen verergerden. De crisis in het Europese denken was met het aanbreken van de achttiende eeuw niet voorbij. Integendeel, ze verdiepte zich en breidde zich uit. Heel duidelijk valt dat af te lezen aan het werk van de empirist David Hume die in het eerste boek van zijn *Treatise of Human Nature* vertelt over zijn hartverscheurende twijfel. Hume zegt daar over zichzelf dat hij in 'totale duisternis' verkeert. Wat betekent die duisternis van Hume? Hoe licht was de verlichting eigenlijk? Hume legt het zelf haarfijn uit. Hij vertelt ons hoe hij de systemen van zijn rationalistische voorgangers verwerpt en dan op zoek gaat naar een nieuwe filosofische werkwijze. En hij komt tot de conclusie dat de rede hem hier in de steek laat, omdat die bij haar zoektocht naar laatste waarheden verstrikt raakt in onoplosbare tegenstrijdigheden. 'De intense beleving van deze veelvuldige tegenstrijdigheden en onvolkomenheden in de menselijke rede heeft zo'n uitwerking op mij gehad en heeft mijn brein zodanig verhit, dat ik eraan toe ben alle overtuigingen en argumenten te verwerpen en zelfs geen keuze kan maken of opvattingen meer of minder waarschijnlijk zijn. Waar ben ik? Wat ben ik? Wat heeft mijn bestaan veroorzaakt? En tot welke toestand zal ik terugkeren? Om wiens gunsten zal ik dingen? En wiens woede moet ik vrezen? Wat voor schepsels omringen mij?'

In het hart van de verlichting, in de getuigenis van Hume, zien we de twijfel van Descartes met verdubbelde kracht terugkeren en dit keer tast die de zekerheden van de mens tot in het merg aan. We stuiten op het eind van de laatste grote illusie, die van de rede, en op de diepe impasse die daarvan het gevolg is. De grote achttiende-eeuwse denkers hebben die impasse allemaal ervaren en daar een uitweg uit gezocht. De verlichting, dat is het verhaal van Humes impasse én dat van de strategieën om haar

'IN DE VERLICHTING ZIEN WE DE TWIJFEL MET VERDUBBELDE KRACHT TERUGKEREN'

te bestrijden. Hume zelf vond soelaas in de empirische wereld, in de natuur en het gevoel. 'Gelukkig kan de natuur zelf wat de rede niet kan,' zo noteert hij, 'door de wolken te verdrijven en mij te genezen van deze filosofische melancholie en dit delirium.' Hij vertelt hoe zijn wanhoop verdwijnt wanneer hij met zijn vrienden tafelt en triktrak speelt. Humes medicijn lijkt triviaal, maar verschaft ons bij nadere beschouwing uitzicht op zijn hele wijsgerige stelsel. De rede kan de problemen niet oplossen, de natuur en het gevoel moeten ons redden.

MENSENRECHTEN EN DEMOCRATIE

Om de verlichting kunnen we niet heen. Het tijdperk heeft ons veel gegeven om dankbaar voor te zijn. Het grote verhaal van de mensenrechten ontstond in de achttiende eeuw, in de tijd van de grote revoluties in Amerika en Frankrijk. De basisstructuur van onze moderne democratieën werd gevormd door verlichtingsdenkers als Montesquieu, D'Holbach en Condorcet. De ideeën die ten grondslag liggen aan onze moderne welvaartsstaat ontstonden in de verlichting. De vrouwenbeweging vindt de pioniers van haar emancipatorische idealen in verlichtingsdenkers als Mary Wollstonecraft. Maar in wezen vormt de verlichting de hele manier waarop we in het leven staan. In de verlichting ontstond ons geestelijke speelveld. Nog steeds nemen we afscheid van de grote illusies van de westerse wereld, die van de godsdienst en die van de alomvattende rede. Nog steeds ook schrikken we terug voor de puinhopen die deze slepende sceptische guerrilla achterlaat en nog steeds zoeken we ons laatste heil bij de natuur. De angst van de verlichting is onze angst. Het is de angst dat er geen geestelijke ankerplaats meer bestaat en dat we als onbetekenende fragmenten materie ondergaan in een al even onbetekenend materieel universum.

Het is de angst van Hume die beseft dat hij op de laatste vragen geen godsdienstig én geen rationeel antwoord heeft en verward rondtast in de nacht. Het is de angst dat er geen verweer bestaat tegen de cynische leegte. En daarom zijn de strategieën van de verlichting zo belangrijk voor ons. Want nog altijd zoeken we naar middelen om aan dat niets te ontkomen. En bij dat zoeken kunnen we veel van het tijdperk leren. In laatste instantie schuilt de grote winst van het tijdperk in haar

'IN WEZEN VORMT DE VERLICHTING DE HELE MANIER WAAROP WE IN HET LEVEN STAAN. HIER ONTSTOND ONS GEESTELIJK SPEELVELD'

vragen. De kracht van de verlichting, dat is haar goed beargumenteerde argwaan jegens de oude dogmatische illusies, dat wil zeggen haar kritische, zuiverende impuls, en haar besef dat de zoektocht naar geestelijke waarden voortaan een zaak zal zijn van de wankele, vragende mens zelf. 'Laten we onze tuin bewerken,' verklaarde Candide. Laten we het bescheiden en overzichtelijk houden, betekent dat. Laten we ons niet in valse pretenties verliezen. Maar ook: laten we onze aardse kansen benutten. ■

Een experiment met een vogel in een vacuümpomp. Schilderij door Joseph Wright of Derby, 1768. National Gallery, Londen.

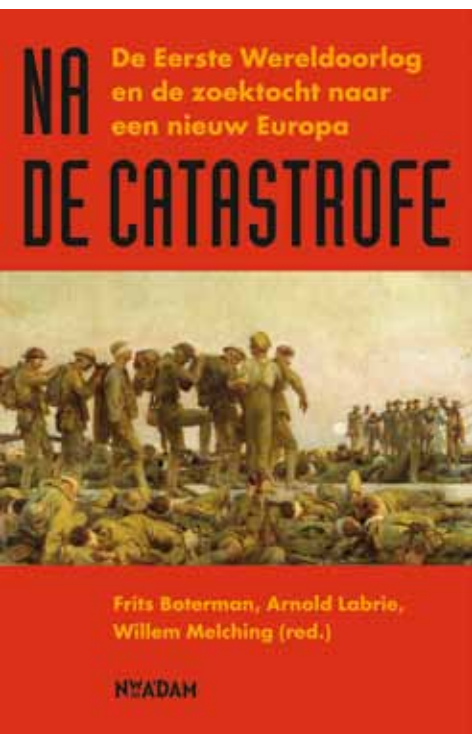
VERWARREND LEVEN IN HET INTERBELLUM

Het is tegenwoordig populair te spreken van de korte twintigste eeuw. De vorige eeuw begint dan in 1914 en eindigt in 1989. Die relatieve korte periode van 75 jaar – minder dan een mensenleven – herbergt daarmee alle verschrikkingen van die voorbije eeuw in een schijnbaar causaal verband, met de aanslag in Sarajevo als prelude en de val van de Muur als slotakkoord. De Eerste Wereldoorlog – niet langer opgevat als het gevolg van de Duitse *Griff nach der Weltmacht*, maar vooral gezien als resultaat van het falen van de toenmalige diplomatie – wordt daarmee de oercatastrofe van de twintigste eeuw die de opkomst van het fascisme, nationaalsocialisme en het communisme en de vestiging van de misdadige totalitaire regimes tot gevolg heeft gehad. Ook aan de Grote Depressie kan niet zonder de Grote Oorlog gedacht worden en de Tweede Wereldoorlog wordt vanuit diezelfde optiek het laatste – en wreedste – bedrijf in de 31-jarige Europese oorlog die in 1914 begon. De Koude Oorlog, ten slotte, is dan weer de laatste fase in deze reeks van oorzaak en gevolg: begonnen op het moment dat de wapens in Duitsland zwegen en eindigend met het min of meer per ongeluk uitgesproken *sofort* van Schabowski.

De samenstellers van *Na de catastrofe*, waarin in ruim twintig portretten de wisselwerking wordt belicht tussen de Eerste Wereldoorlog en het leven, werken en denken van Europese kunstenaars, wetenschappers, politici en schrijvers, zien de Eerste Wereldoorlog vooral als een breuk. De oorlog had de wereld op demografisch, politiek,

economisch en sociaal-cultureel gebied totaal veranderd. Een generatie van jonge mannen was weggevaagd of invalide geraakt, grote multinationale rijken waren verdwenen, de landen in Europa hadden alle – ook die letterlijk buiten schot waren gebleven – kennism gemaakt met een overheid die diep durfde in te grijpen in het economische leven, en in het algemeen ontstonden er radicale concepten over een nieuwe mens en een andere maatschappij. Daarmee werd Europa na 1918 (om het met de woorden van de in dat jaar tot president van Tsjecho-Slowakije verkozen Tomáš Masaryk te zeggen) 'het laboratorium op het kerkhof van de Eerste Wereldoorlog'. Al in de oorlog was de staat de privésfeer van de burger binnengedrongen en waren de burgerlijke vrijheden onder druk komen te staan; alles en iedereen werd opgeofferd voor het grote doel: het verslaan van de vijand. De oorlogvoering op industriële schaal, waarbij vriend en vijand, soldaat en burger als kanonnenvoer werden opgeofferd, en de oorlogspropaganda hadden de mens gedehumaniseerd. (De Britse opperbevelhebber Haig mat het succes van zijn offensieven af aan het aantal gesnevelde Britse soldaten: was dat hoog, dan moest het aan Duitse kant ook wel hoog zijn en was de vijand dus een zware slag toegebracht!) Overal was krachtig leiderschap noodzakelijk geweest en dus geaccepteerd. Deze mentale verandering maakte de weg vrij voor de totalitaire staten met hun collectieve utopistische ideologieën waarin de mens als persoon niet telde en iedereen die op grond van zijn ras of klasse niet bij de ideale maatschappij

paste, vernietigd mocht worden. En de oorlogsethiek kon daarbij nu ingezet worden tegen de vijanden van de staat. Daarmee was de Grote Oorlog, inderdaad, het graf van de negentiende-eeuwse morele en culturele waarden. Maar, om in de beeldspraak te blijven, op diezelfde plek schoot het modernisme, met abstracte kunst en massacultuur uit de grond. Én de fascinatie voor techniek die juist bij de totalitaire regimes tot uiting kwam, getuige ook Lenins, enigszins onbegrijpelijke, uitspraak: 'Communisme is Sovjetmacht plus elektrificatie van het gehele land.' Hitler was, zoals we weten, eveneens begeesterd door vliegtuigen en snelle auto's. De massacultuur met film, sportwedstrijden en radio, vormde een rechtstreekse bedreiging voor de wereld van de *Bildungsbürger*. Stefan Zweig klaagde in 1925 dat alle individualiteit had plaatsgemaakt voor de massaliteit van bioscoop en radio. Thomas Mann had in 1918 in zijn *Betrachtungen eines Unpolitischen* de westerse civilisatie als grootste gevaar van de Duitse *Kultur* gezien; het conservatief burgerlijke individualisme met waarden als esthetiek, *Bildung* en opofferingsgezindheid dreigde overspoeld te worden door het platte nuttigheidsdenken en het streven naar materieel gewin die voortkwamen uit de idealen van Franse Revolutie met haar vrijheid, gelijkheid en broederschap. Later realiseerde hij zich wat de werkelijke vijanden van de Duitse cultuur waren: het recht-nationalisme en het communisme die een einde aan de Republiek van Weimar wilden maken en daarmee ook aan wat er nog aan

NA DE CATASTROFE.

DE EERSTE WERELDOORLOG EN DE ZOEKTOCHT NAAR EEN NIEUW EUROPA. Frits Boterman, Arnold Labrie en Willem Melching (red.) (Nieuw Amsterdam, Amsterdam 2014), 368 blz., € 24,95

beschaving over was, maar toen waren de nazi's al met zijn *Be-trachtungen* aan de haal gegaan. Hetzelfde overkwam Oswald Spengler met zijn speculatieve geschiedschrijving *Ondergang van het Avondland*. Hij zag een groot gevaar voor de eigen cultuur, die net als voorgaande beschavingen, ten onder dreigde te gaan. Alleen een Duitsland met de Pruisische waarden van orde, gezag, trouw en – daar is hij weer – opofferingsgezindheid onder een sterke leider, als een soort caesar, zou de dreigende ondergang kunnen keren. Zoals de Romeinse aristocratische families met hun goede raseigenschappen de Republiek ten tijde van de Punische oorlogen en de Burgeroorlogen overeind hielden, zo moest een Duitse elite Duitsland door de storm van het Britse economische klassen-

egoïsme loodsen. Maar het moet gezegd: Spengler heeft iedere poging van de nazi's om hem persoonlijk voor hun karretje te spannen afgewezen, al had hij in 1933 in Bayreuth wel een onderhoud van anderhalf uur met de Führer. En dan is hij er weer: Hitler. Het mag uit het voorgaande duidelijk zijn dat een flink deel van wat hij in *Mein Kampf* schreef – zoals de bereidheid tot opoffering voor de volksgemeenschap – voor het Duitse publiek niet nieuw was, het was meer de wijze waarop hij de zaken voorstelde en natuurlijk de rassenleer die hij toevoegde, wat de inhoud ervan zo verderfelijk maakte. En daarmee, met het laten opdraven van het gedachtegoed van deze grote en kleine Duitse geesten, krijgt *Na de catastrofe* toch het finalistische karakter dat de samenstellers van deze bundel er niet aan hadden willen geven. Met verdere bijdragen over Mussolini, Trotski, Céline en Tatlin krijgt de lezer sterk het beeld dat het na 1918 alleen maar de verkeerde kant op kon gaan. En van Masaryk, de eerder genoemde eerste president van Tsjecho-Slowakije, wordt hij ook niet vrolijk: deze bleek een Tsjechisch nationalist die zich in alle intellectuele bochten probeerde te wringen om de schepping van zijn kleine multinationale staat uit de resten van de grote multinationale Donaumonarchie te rechtvaardigen. Natuurlijk staan er ook nog andere levensbeschrijvingen in het boek: bijvoorbeeld die van Mondriaan, als voorbeeld van het modernisme, die van Frederik van Eeden (pacifisme) en die van koningin Wilhelmina. Ook van Anton Kröller is er een portret opgenomen. Hij bood direct na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog de Nederlandse regering aan zijn

uitgebreide handelsnetwerk in te zetten voor het vaderland. Die ging daar maar wat graag op in, onbekend als ze was met de andere rol die van de overheid in het economisch leven gevraagd werd. Kröller heeft onbeperkt kunnen profiteren van de nieuwe mogelijkheden die hem geboden werden: hij was een echte OW'er. Toen minister Treub hem daarop wees, antwoordde hij: 'Als jij zoo dom zijt om mij veel te laten verdienen, zal ik niet zoo dom zijn er niet van te profiteren.' Kunnen we daarom de schenking van de Hoge Veluwe aan de staat en de kunstcollectie van hem en zijn vrouw aan de gemeenschap opvatten als een goedmaker? Toch vraag ik me af waarom er niets over Ortega y Gasset (*Opstand van de horden*), John Maynard Keynes (*The General Theory of Employment, Interest and Money*) en Woodrow Wilson met zijn Veertien Punten, in deze bundel is opgenomen. Want ook zij hebben de periode na 1918 een eigen gezicht gegeven. Al was het maar, in het geval van de laatste twee, door de mogelijkheden die ze geboden hebben op een andere uitkomst, maar die hun tijdgenoten niet hebben gegrepen. Ik krijg daarom sterk de indruk dat de keuze van de portretten die ons een beeld van het Europa na de grote catastrofe moeten geven vrij willekeurig is geweest. Al met al geeft het boek een indruk van hoe verwarrend het leven in het interbellum is geweest, namelijk het beeld dat we ook van andere tijden uit het verleden krijgen als we er het vergrootglas op leggen. In het uitvergroten van een tijd zijn de samenstellers van *Na de catastrofe* zeker geslaagd.

Hans Pols

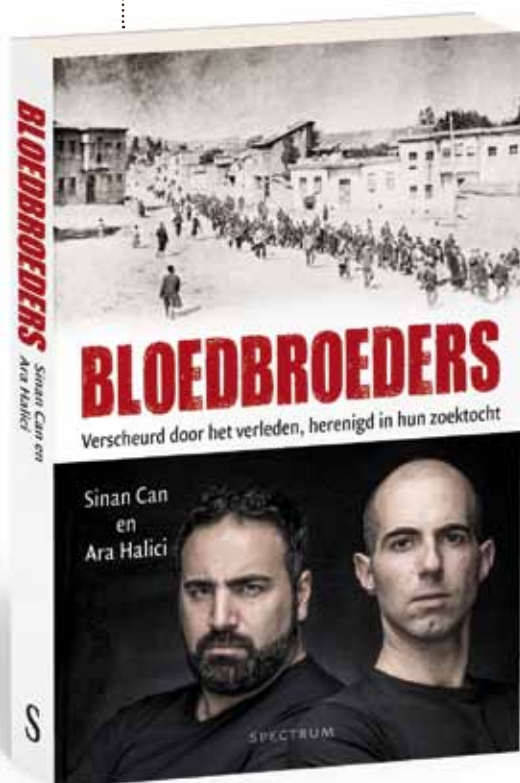
ZOEKEN NAAR DE ARMEENSE WAARHEID

Nu moesten alle jonge jongens naar voren komen. Er stond een rij van ongeveer dertig jongens. Een voor een werd ieders adamsappel gecontroleerd. Ze voelden of hij groot genoeg was. (...) Toen was het mijn beurt. "Hoe oud ben je?" vroeg de soldaat aan mij. "Dat weet ik niet, meneer, dat weet mijn vader." En ik wees mijn vader aan. "Hoe oud is hij?" brulde de soldaat naar mijn vader. "Hij is twaalf jaar oud, meneer," zei mijn vader. De soldaat keek me streng aan en inspecteerde me grondig. (...) "Ga jij maar rechts staan, er staan al voldoende jongens aan de linkerkant. Jullie gaan nu allemaal met ons mee naar het kampement en daar krijgen jullie uniformen

en wapens. Deserteurs worden gestraft met de dood.'" In 1914 worden Armeense mannen uit hun dorpen gehaald om te vechten aan de Ottomaanse kant tegen de Russen. Maanden later komen de Turkse militairen terug. Dit keer om de overgebleven Armeniërs, de vrouwen en kinderen, op te halen en mee te nemen naar de zuidelijke provincies. 'Mijn tante riep: "Moeten we dan alles achterlaten?" De soldaat zei: "Ja, neem enkel het nodige mee, waarschijnlijk mogen jullie na de oorlog terugkeren." (...) Waar we precies heen gingen, werd ons niet gezegd.' Tijdens deze tocht zijn tussen de 800 duizend en 1,5 miljoen Armeniërs om het leven gekomen. Volgens de Turken kwam dit door de slechte omstandigheden, maar de Armeniërs zijn van mening dat het om een doelbewuste actie ging. Het boek *Bloedbroeders* gaat in op deze geschiedenis. Ara Halici en Sinan Can, een Armeniër en een Turk, gaan op reis om uit te zoeken wat er precies gebeurd is. Kun je de moord op de Armeniërs genocide noemen? Zo ja, wie zijn er dan schuldig? Halici wil weten hoe het zijn familie is vergaan, terwijl Can wil onderzoeken of zijn familie bloed aan de handen heeft. Het boek brengt de achtergronden bij de gelijknamige televisieserie. De feitelijke omschrijving van de Armeense genocide wordt slechts beschreven in het boek. De serie gaat meer over wat Halici en Can denken over de gebeurtenissen die ze meemaken op weg van Istanbul naar Yerevan. Gedurende de reis komen ze steeds meer tegenover elkaar te staan. Het is interessant dat dit thema wordt onderzocht door een Armeniër en een Turk, misschien nog wel

interessanter dan wanneer een neutrale journalist deze reis had gemaakt. De schrijvers tonen namelijk beide kanten van het geschil en leggen daarmee de kern bloot. Turkije ontkent de genocide, vindt dat de Armeniërs de zaak schromelijk overdrijven en dat zij de Turken voor de hele wereld continu in een kwaad daglicht stellen. De Armeniërs willen gerechtigheid, maar zien tegenwoordige Turken nog steeds als het kwaad. Juist door dat huidige generaties meteen al hun standpunt klaar hebben (vaak gebaseerd op onvolledige en onjuiste informatie) wordt er geen stap richting toenadering gezet. Het boek en de televisieserie zijn goed bruikbaar in de les. Dit kan zowel bij de behandeling van het onderwerp Midden-Oosten als bij het Ottomaanse Rijk. Daarnaast kan het boek ook gebruikt worden als onderdeel van de uitleg van de Eerste Wereldoorlog. Aan de hand van fragmenten uit de televisieserie of citaten uit het boek kun je met leerlingen dieper ingaan op de Turkse genocide op de Armeniërs. Dat het om genocide gaat en waarom deze genocide heeft plaatsgevonden, wordt in het laatste hoofdstuk (geschreven door professor Zwaan) uitgelegd. Een Turkse man, die Halici en Can spreken in de stad Kars, reageert echter zeer geëmotioneerd. 'Dat is een leugen, dat hebben we niet gedaan. Geen genocide, we waren in oorlog. Of jij gaat me vermoorden of ik jou.' Aan de hand van zo'n citaat kun je met leerlingen in gesprek over hoe gevoelig het benoemen van deze kwestie is, en hoe je bronnen verschillend kunt interpreteren.

Lisa Oskamp ■

BLOEDBROEDERS. VERSCHEURD DOOR HET VERLEDEN, HERENIGD IN HUN ZOEKTOCHT. Sinan Can en Ara Halici (Uitgeverij Unieboek/Het Spectrum, Houten-Antwerpen 2015), 239 blz., € 19,99

DE BELANGRIJKSTE BIJZAAK IN DE GESCHIEDENIS?

Waarom viel Napoleon in 1812 pas eind juni Rusland binnen? De grote strateeg had kennis genoeg om te weten dat, gezien de onmetelijke afstanden, deze veldtocht veel te laat begon. Maar hij wist ook dat er veel te weinig gras was voor de paarden vanwege het zeer koude voorjaar. Dit interessante feit is, naast duizenden andere boeiende gegevens die met het weer te maken hebben, te lezen in het magnum opus van de historisch geograaf Jan Buisman: *Duizend jaar weer, wind en water in de Lage Landen*.

Onlangs verscheen het zesde deel ervan dat de tweede helft van de achttiende eeuw behandelt: 1751-1800. Zijn indrukwekkende en zeer gedetailleerde overzicht van het weer in de noordelijke en zuidelijke Nederlanden is voor historici onovertroffen. Onze nationale verhalenverteller Geert Mak vertelde dat hij een tijdje geleden tijdens een dineetje naast de grote Franse historicus Emmanuel Le Roy Ladurie mocht zitten. Er was volgens Mak maar één Nederlander waar Le Roy Ladurie het voortdurend over had: 'Jan Buisman - Buuiismaan, zei hij!'

En onze grootste wetenschappelijke kenner van de Gouden Eeuw, A.Th. van Deursen, liet zich ooit ontvallen dat zijn boeken er anders uit hadden gezien, als hij eerder kennis had kunnen nemen van de boeken van Buisman. En hij is wetenschapper genoeg om niet in de valkuil van monocausale verklaringen te vallen, dat de Franse Revolutie door het weer veroorzaakt zou zijn bijvoorbeeld. Maar de verbanden die Buisman legt tussen het weer (watervloeden, droogte, stromen, epidemieën) en politieke, sociaal-economische en culturele ontwikkelingen zijn precies en overtuigend genoeg om serieus te nemen. Daarom gaan we met Buisman toch nog even terug naar die Franse Revolutie. In de jaren die voorafgaan aan de revolutie veroorzaken misoogsten hongersnood. En op zondagochtend 13 juli 1788 is er ook nog eens een geweldige hagelbui die over een paar honderd kilometer van zuid naar noord trekt. De oogst wordt vernield en de schade aan de kastelen langs de Loire is gigantisch. In maart van het revolutiejaar is het bijzon-

der koud. In mei breekt de revolutie uit. En neem de relatief onbekende coalitieoorlog in 1799 in Noord-Holland. Het invasieleger van Engelsen en Russen telt maar liefst veertigduizend man. Ze zijn weliswaar door de harde storm te laat geland, maar ze vallen Nederland binnen, in de vaste veronderstelling dat die Nederlanders de Fransen allang zat zijn en in opstand zullen komen, waardoor Nederland bevrijd kan worden. Het wordt herfstweer. Op 6 oktober, de dag van de aanval stormt het. Er zijn buien. Regen.

'Wie durft te beweren dat het mooie verhalen zijn, maar niet wetenschappelijk genoeg?'

Miezerige modderwegen. Het invasieleger verliest 2500 soldaten. Er breken ziekten uit. De soldaten krijgen honger en dorst. Minder dan de helft van de soldaten is na een week nog gevechtsklaar. De aanval is totaal mislukt.

Wie durft te beweren dat het op z'n best mooie verhalen zijn, maar niet wetenschappelijk genoeg? Het is bewonderenswaardig om te lezen hoe Buisman vanuit de primaire bronnen, zoals brieven, kronieken, jaar- en dagboeken en reisverhalen, zijn motto over het weer als de belangrijkste bijzaak van de geschiedenis, logenstraft: het weer speelt geen bijrol! Nog veel beter dan de beroemde historicus Braudel slaagt Buisman erin de structuren in de geschiedenis, waarvan het klimaat er één is, te verbinden met prachtige verhalen. Zijn combinatie van geschiedwetenschap en geografie met het alledaagse leven van mensen verdient de hoogste prijs. ■

Ton van der Schans is voorzitter van de VGN. Hij werkt als docent geschiedenis op de Driestar Hogeschool (pabo) in Gouda.

Verlichting en democratische revoluties

(nascholingscursus)

Verdieping van vakinhoud en didactiek

ICLON Universiteit Leiden en Open Universiteit bieden vanaf najaar 2015 een cursus aan over het thema 'Verlichting en democratische revoluties'. Zowel de vakinhoud als de vertaling naar de lespraktijk staan centraal.

Is de Verlichting alléén rationeel denken? Zijn de revoluties van de late achttiende eeuw democratisch? Deze cursus zet docenten EN leerlingen aan het denken!

Inhoud

Belangrijke Verlichtingsdebatten op politiek, religieus en cultureel gebied vormen de leidraad van deze cursus. Achtereenvolgens behandelen we de volgende thema's: De Verlichting als verschijnsel; God, de wereld en het universum; Een aanval op kolonialisme en slavernij; Revoluties in Amerika (1776) en de Nederlandse Republiek (1787); Revolutie in Frankrijk (1789).

U bestudeert een handboek, originele bronnen en leert hoe u een goede vertaalslag kunt maken naar uw lespraktijk.

Organisatie en kosten

De cursus bestaat uit een combinatie van werkcolleges (Open Universiteit Utrecht) en online onderwijs.

Periode: oktober 2015 – mei 2016.

Groepsgrootte: max. 15-20 docenten

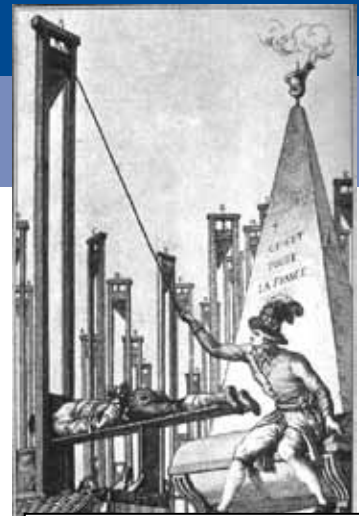
Tijdsinvestering: 95 uur

Prijs: € 600,- (u krijgt daarvoor tevens € 100,- korting op de Geschiedenisdag in Leiden van 9 oktober 2015)

Informatie en aanmelden: www.ou.nl/lerarenuniversiteit (uiterlijk vóór 15 juni 2015)

Docenten: dr. Stephan Klein (UL) en dr. Susan Hogervorst (OU)

Deze cursus wordt aangemeld bij het lerarenregister. De deelnemers ontvangen na afsluiting een certificaat.

Nadat hij alle Fransen heeft gedood, onthoofd Robespierre de beul

Universiteit Leiden

ICLON

Open Universiteit

www.ou.nl

TWEEHONDERD JAAR WATERLOO

In België vindt in juni de herdenking plaats van de Slag bij Waterloo. Bij het Belgische dorpje vinden vijf dagen lang historische reconstructies plaats. Toeschouwers kunnen kennismaken met de historische achtergrond en het dagelijkse leven van zijn protagonisten en anonieme deelnemers. De hoogtepunten van deze tweehonderdste verjaardag zijn de twee grootste historische reconstructies op vrijdag 19 en zaterdag 20 juni. Op www.waterloo2015.org staat het volledige programma. Hier zijn ook tickets te koop.

WERELDGESCHIEDENIS

De commissie-Wereldgeschiedenis van de VGN houdt enkele bijeenkomsten. Op donderdag 25 juni spreekt Jenny Gillet over het International Baccalaureate. Op woensdag 30 september spreekt Carolien Stolte over de World History Association/NEHRWHA. Na het spreekgedeelte kunnen docenten hun ervaringen uitwisselen over het geven van wereldgeschiedenis in de klas. Tijd: 18.00 tot 20.30 uur (broodjes, koffie/thee aanwezig). Vanaf 17.30 uur is de zaal open. Plaats: Se7en, Mariaplaats 7 in Utrecht. Opgeven: j.noordstrand@kpnmail.nl of pimrenou@gmail.com.

OORLOGSMUSEUM IN BASTOGNE ▼

Het Bastogne War Museum is een nieuw herinneringscentrum gewijd aan de Tweede Wereldoorlog. Het museum in Bastogne, België, vertelt op een moderne en interactieve manier de oorzaken, gebeurtenissen en gevolgen van de Tweede Wereldoorlog. Daarnaast zijn er 3D-taferelen die meerdere zintuigen aanspreken, waardoor bezoekers zich kunnen onderdompelen in de geschiedenis.

Op dit moment is de tentoonstelling *From Texas To Bastogne, Texas Aggies Go To War* te zien. Centraal staat de tocht van vijf soldaten uit Texas. Dankzij hen ontdekken de bezoekers het leven op een Amerikaanse campus tijdens het interbellum met totaal andere tradities dan bij ons, de shock van Pearl Harbor, de landing in Normandië gevolgd door de trage heroëring van een verwoest Europa, tot aan het bos in de Ardennen, dat het bloedigste gevecht voor de Amerikaanse troepen is geworden. Alle informatie over het museum staat op www.bastognewarmuseum.be.

MUSEUM ROTTERDAM '40-'45 NU

Het OorlogsVerzetsMuseum Rotterdam was tot afgelopen zomer een klein museum met een groot verhaal. Na een grondige verbouwing en herinrichting is er een nieuw museum op dezelfde locatie, maar onder een andere naam. Het museum gaat verder als *Museum Rotterdam '40-'45 NU*.

In de collectieruimte zien en horen de bezoekers hoe Rotterdam er in 1939 uit zag. Na een indrukwekkende beleving van het bombardement van 14 mei 1940 kunnen leerlingen zelf aan de slag aan een grote touchscreen-tafel en met iPads. Uitgangspunt is het bombardement van mei 1940, en dan met name wat het betekent als je stad wordt vernietigd, je familie wordt gedood. Overal worden steden gebombardeerd, dagelijks zien we vluchtelingen die de stad vanwege oorlogsgevaar achter zich laten. Vanuit hedendaags perspectief wordt de vraag gesteld: wat kunnen we leren van het bombardement van Rotterdam en wat betekent het om in een stad te leven die verwoest is? Naast de experience is er een interactieve bouwplaats waar jonge bezoekers aan hun toekomst en aan de toekomst van de stad kunnen werken. Ze bouwen hier aan vrede en democratie.

Het museum is daarnaast een samenwerking aangaan met het Veteraneninstituut (VI). Via het VI kunnen kinderen in het museum persoonlijk kennismaken met iemand die als militair heeft gediend in uiteenlopende oorlogen en vredesmissies. Het tweede aanbod van het VI is een gastles over dilemma's. In het interactieve dilemmaprogramma *Wat zou jij beslissen?* kruipen leerlingen in de huid van een militair en ervaren zo hoe lastig het brengen en bewaren van vrede kan zijn. Voor meer informatie kijk op www.40-45nu.nl.

EXAMENBESPREKING 2015

In de volgende *Kleio* vindt u traditiegetrouw de examenbesprekingen, met daarin een eerste indruk van de examens. *Kleio 4* verschijnt op 3 juli, maar de besprekingen worden voor die tijd al op de website www.vgnkleio.nl geplaatst. Houd de website dus in de gaten!

WATERLOO IN RIJKSMUSEUM

Rond het grootste schilderij in het Rijksmuseum, *De Slag bij Waterloo* van Jan Willem Pieneman, is vanaf juni een presentatie over tweehonderd jaar Waterloo te zien. Onder andere het paard van de Prins van Oranje, Wexy, staat er opgesteld. Ook zijn er unieke foto's van Franse soldaten die ruim veertig jaar na de veldslag poseerden. *Ooggetuigen van Waterloo* is te zien van 3 juni tot en met 27 september in de Waterloo-zaal van het Rijksmuseum.

De Slag bij Waterloo, Jan Willem Pieneman, 1824. Rijksmuseum Amsterdam.

FOTO: MONICA KALTENSCHNEE

NOG EVEN LANGS DE FOTOGRAAF

De documentaire *Nog even langs de fotograaf* vertelt het verhaal achter een recent teruggevonden fotoserie uit de oorlogsjaren van fotografe Annemie Wolff. De collectie bestaat uit portretfoto's van buurtgenoten in Amsterdam-Zuid uit 1943, het jaar van de laatste grote razzia's. Velen dragen de Jodenster. Waarom gingen ze onder die omstandigheden 'nog even langs de fotograaf'? Nu, zeventig jaar later, zijn de foto's voor overlevenden en nabestaanden van grote emotionele waarde en van historische betekenis voor ons beeld van de Jodenvervolgung. Parallel aan het ontrafelen van de verhalen achter de portretten, krijgt het profiel van de jonge oorlogsweduwe gestalte, die haar eigen beschadigde leven in dienst stelt van de vervolgdgen. De film is door de Joodse Omroep in januari 2015 uitgezonden en nu voor 15 euro op dvd verkrijgbaar (58 minuten) bij www.self-madefilms.nl. De film is geschikt om te gebruiken in het onderwijs.

DE OCEAAN VAN TIJD

Anno 2015 worden we overspoeld door exabytes aan data. Elke minuut komen er 300 uur aan *YouTube*-video's en drie miljoen *Facebook*-likes bij. De veranderingen in deze informatietijd gaan zo snel dat we gevangen zitten in onze geschiedenis en we het zicht op de oceaan van tijd die achter ons ligt zijn kwijtgeraakt.

Als ik soms het antwoord op een vraag uit de klas schuldig moet blijven en leerlingen mij dat kwalijk nemen omdat ik 'alles moet weten', beroep ik me op het eenvoudige gegeven dat geschiedenis (*ruimte*) $\times$ (*tijd*) is. Overal gebeurde immers altijd iets. Nu beperkt onze geschiedschrijving zich tot de belangrijke ontwikkelingen op aarde – dat scheelt gelukkig heel veel *ruimte*, maar dan nog: de planeet is een joekel en vooral de omvang van de verstreken *tijd* is nauwelijks te bevatten.

We weten dat het heelal zo'n 13,7 miljard jaar oud is, maar eigenlijk zegt ons dat niets. Een miljoen, een miljard: allebei heel veel tijd, niet waar? Maar als ik mijn leerlingen vertel dat een miljoen seconden elf dagen bestrijken, maar een miljard seconden liefst 32 jaar, blijkt een miljard plotseeling heel veel. Ik heb trouwens mijn miljardste seconde uitbundig gevierd, hoewel het feest van korte duur was.

Als de eerste mens de homo habilis is, en laten we daar even van uitgaan zonder verzeild te raken in een hominidae-discussie, dan struinen wij al zo'n 2,5 miljoen jaar rond op deze aardkloot. Ik strek wel eens mijn armen voor de klas en zeg dan: 'Kijk, dit is het bestaan van de (handige) mens en daar – ik wijs op de laatste centimeter – daar begint de landbouwrevolutie. Al die tijd daarvoor waren we jagers en verzamelaars.' Het is een poging de tijdsduur inzichtelijk te maken.

'Ik heb mijn miljardste seconde uitbundig gevierd, hoewel het feest van korte duur was'

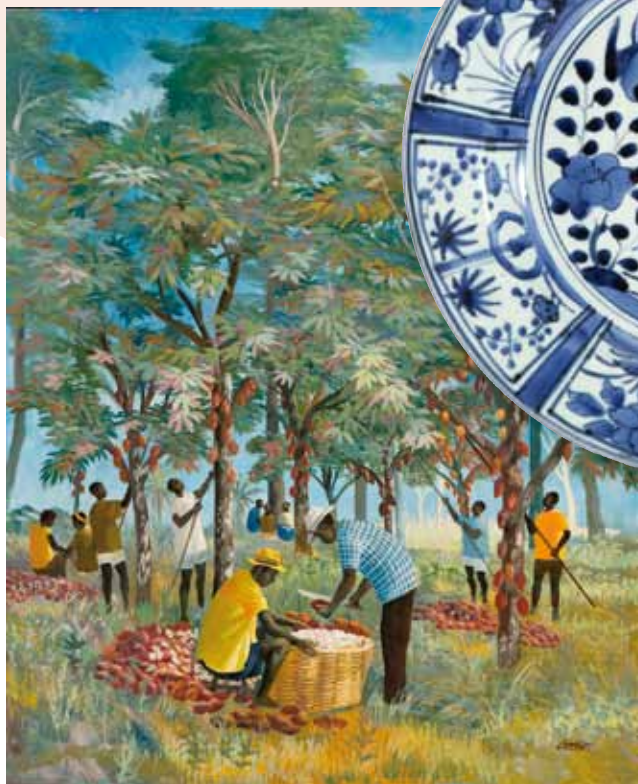
Overigens, als we ons de geschiedenis van de aarde voorstellen als een dag van 24 uur, dan bestaat de homo sapiens nog maar één minuut en 17 seconden. Dinosaurussen hebben in deze vergelijking maar liefst drie kwartier op aarde rondgelopen.

De informatiestroom die wij dagelijks voor onze kiezen krijgen, is gelijk aan de data die een negentiende-eeuwer in zijn hele leven te verwerken kreeg. Dat is moeilijk voor te stellen. Nog moeilijker voor te stellen is de continue, onveranderlijke wereld van de cro-magnonmens, de homo sapiens die ging schilderen. In Werner Herzogs *Cave of Forgotten Dreams* blijkt dat bepaalde schilderijen in de grot van Chauvet elkaar overlappen met een tijdsverschil van 5000 jaar. Het bewijst een ons onbekende toewijding. Het is alsof wij nu nog af en toe aan de Egyptische hiërogliefen zouden tekenen; hiërogliefen die de enige artistieke uiting van ons ras zouden zijn.

Werner Herzog zegt over deze tijd, zo'n 30.000 jaar geleden: 'The sequence and duration of time is unimaginable for us today. We are locked in history and they were not.' Inderdaad, door de razendsnelle veranderingen van de afgelopen honderd jaar heeft de geschiedenis zich om ons heen gesloten. ■

Jelte Posthumus woont in Groningen en is docent geschiedenis aan de CSG Liudger in Drachten. Hij schrijft al jaren over het onderwijs. Daarnaast is hij radiopresentator voor Glasnost, een Gronings radioprogramma over kunst en cultuur. Ook is hij muzikant en filmfiethebber.

UIT VERRE LANDEN

Thee, koffie, tabak en chocolade zijn niet meer weg te denken uit de Nederlandse keuken. Maar van oorsprong zijn dit geen Hollandse waren. Het zijn geïmporteerde voedings- en geneesmiddelen, die pas vanaf de zestiende en zeventiende eeuw in ons land voorradig waren. Net als een groot aantal specerijen, suiker en andere etenswaren.

De familietentoonstelling *Uit verre landen – koffie, thee en ander koloniale waren* in het Noordbrabants Museum geeft een beeld aan het cultuur- en kunsthistorische verhaal rondom deze producten, het gebruik ervan en de invloed ervan op ons leven. Eén museumzaal is speciaal ingericht voor kinderen van 4 tot 12 jaar, met winkels vol koloniale waren die ze zelf kunnen wegen en afrekenen. De tentoonstelling *Uit verre landen* is te zien van 6 juni tot en met 13 september. Kijk voor meer informatie op www.hnbm.nl.

HISTOCRYPTO

De afbeeldingen zijn cryptische aanwijzingen. Welke historische plaats zoeken we? Stuur het antwoord voor 10 juni naar redactie@vgnkleio.nl. Inzenden kan ook via de website www.vgnkleio.nl.

51 58 30 NB, 5 20 24 OL

Het antwoord op de HistoCrypto uit Kleio 2 was: Het akkoord van Linggadjati (1946). De winnaar is Henriette Postema. Zij wint een boekenbon van 20 euro. Gefeliciteerd!

EDUCATIEVE DOCUMENTAIRES

Filmbedrijf B-motion heeft een groot aanbod aan educatieve (veelal BBC-) documentaires voor het onderwijs. Inmiddels zijn er meer dan negentig documentaires in verschillende genres beschikbaar: van biologie tot wiskunde en van natuurkunde tot geschiedenis of kunst en economie. De documentaires zijn Nederlandstalig of voorzien van Nederlandse ondertiteling. Via het licentieprogramma kunnen onderwijsinstellingen de materialen niet alleen klassikaal inzetten, maar ook via de eigen 'online leren'-omgeving delen met leerlingen of studenten. Enkele voorbeelden van beschikbare titels zijn

Het wonder van een nieuw leven van de beroemde medisch fotograaf Lennart Nilsson, *Story of the Jews* van Simon Schama, *The Story of Maths* van Marcus du Sautoy en *Inside The Human Body* van Michael Mosley. Op www.docudvd.nl staan alle films. De licentiekosten zijn onder meer afhankelijk van de hoeveelheid uren die wordt afgenomen, het aantal locaties waar het materiaal wordt ingezet en het aantal leerlingen dat er gebruik van maakt. Hierover is meer informatie te krijgen via de website www.b-motion.nl.

HET
VOLGENDE
NUMMER VAN
KLEIO
VERSCIJNT
3 JULI

De nieuwe Middeleeuwen

Geschiedenisdag, vrijdag 9 oktober 2015

Een dagvullend programma met lezingen en vakdidactische workshops over nationalisme, feodalisme, investituurstrijd, kruistochten, de middeleeuwen buiten Europa, historisch denken en nog veel meer.

Keynotes

Prof. dr. Peter Raedts (Radboud Universiteit Nijmegen) over de uitvinding van de Middeleeuwen in de 19^e eeuw

Prof. dr. Peter Hoppenbrouwers (Universiteit Leiden) over de overgang van Oudheid naar Middeleeuwen

Locatie: Museum Volkenkunde, Leiden

Voor informatie en aanmelding: www.iclon.nl/geschiedenisdag

**Universiteit
Leiden**

ICLON

Bij ons leer je de wereld kennen

FOTO: DIEDERIK SCHIEBERGEN | PUBL

Seminar

LESGEVEN OVER WOII EN DE HOLOCAUST

Van 26 december 2015 tot 3 januari 2016 organiseert CIDI in samenwerking met de *International School of Holocaust Studies* van *Yad Vashem* in Jeruzalem een seminar voor docenten middelbaar onderwijs die les geven over de Sjoa en WOII.

Geïnteresseerd?

Kijk op <http://holocausteducatie.nl/>,
mail cidi@cidi.nl of bel 070-364 68 62.